

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MADANIYAT VA
TURIZM VAZIRLIGI
O‘ZBEKISTON DAVLAT SAN’AT VA MADANIYAT
INSTITUTI**

OYBEK DAVLATOV

**TALABALARDA AXBOROT
XAVFSIZLIGINI TA’MINLASH
KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH
TEXNOLOGIYASI**

Monografiya

Toshkent – 2023

UO`S: 149.052.714

KBK: 74.75H(Ў36)

Д-12

Oybek Davlatov. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish texnologiyasi / Monografiya/ Toshkent – 2023 185 b.

Ushbu monografiyada jamiyatni axborotlashtirish sharoitida tarixiy-madaniy merosni keng targ'ib etish, talabalarda milliy g'urur va iftixor tuyg'usini, ajdodlar merosiga aksiologik munosabatni qaror toptirishga oid fikrlar bayon etilgan. Tarixiy-madaniy meros vositasida talabalarda axborot-tahliliy kompetensiyani rivojlantirish, axborot xavfsizligi kompetentligini rivojlantirishning tizimli-funksional modeli hamda rivojlantirish texnologiyasi yoritib berilgan. Muallif refleksiv va neyrolingvistik dasturlashtirish texnologiyalaridan foydalanishning metodik jihatlarini ko'rsatib bergan.

Monografiyadan soha mutaxassislari, ijtimoiy-gumanitar fanlar o'qituvchilari, magistrantlar va talabalar foydalanishlari mumkin.

Mas'ul muharrir:

A.Mavrulov tarix fanlari doktori

Taqrizchilar:

B.Xodjayev pedagogika fanlari doktori

Z.Isokov tarix fanlari nomzodi

Monografiya O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti. Ilmiy Kengashi tomonidan tasdiqlangan (2023- yil 28-fevraldagi №7 -sonli bayonnoma).

ISBN: 978-9943-5943-1-9

© Oybek Davlatov .

© «Fan ziyosi» nashriyoti 2023

MUQADDIMA

Zamonaviy sharoitda o‘tib kelayotgan yosh avlodni zararli axborotlar ta’siridan himoya qilish, axborot xurujlariga qarshi kurashishga doir mafkuraviy immunitetni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, AQSh, Fransiya, Germaniya va Rossiya davlatlarida “Xavfsiz internet” dasturi ishlab chiqilgan bo‘lib, ta’lim oluvchilarda axborot xavfsizligini ta’minlash kompetentligini rivojlantirishning samarali tashkiliy-huquqiy mexanizmi yaratilgan.

Mustaqillik yillarida respublikamizda jamiyatni axborotlash-tirishga doir davlat siyosati ishlab chiqilib, axborot resurslari, axborot texnologiyalari va axborot tizimlarini rivojlantirish hamda zamonaviy jahon tamoyillarini hisobga olgan holda milliy axborot tizimini amalga oshirishning huquqiy asoslari yaratildi. [22, 50-b.] Shuningdek, jamiyatni axborotlashtirish sharoitida tarixiy-madaniy merosni keng targ‘ib etish, talabalarda milliy g‘urur va iftixor tuyg‘usini, ajdodlar merosiga aksiologik munosabatni qaror toptirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Natijada ijtimoiy-gumanitar ta’lim yo‘nalishi talabalarida axborot xavfsizligini ta’minlash kompetentligini rivojlantirishning samarali tashkiliy-pedagogik mexanizmlari va zararli axborotlar ta’siridan o‘z-o‘zini himoyalashning profilaktik tizimi ishlab chiqildi. Mazkur profilaktik tizimni mustahkamlash maqsadida “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”da axborot xavfsizligini ta’minlash va axborotni himoya qilish tizimini takomillashtirish, axborot sohasidagi tahdidlarga o‘z vaqtida va munosib qarshilik ko‘rsatish masalasi alohida yo‘nalish sifatida belgilanib, yoshlar ongiga tahdid soluvchi axborot xurujlarining oldini olish, yoshlarda Internet va

boshqa axborot resurslaridan foydalanish madaniyatini shakllantirish [10, 27-b.] masalasi muhim o‘rin egalladi.

Ayni paytda jahonda talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish; milliy madaniy meros vositasida talabalarda axborot xurujlariga qarshi o‘z-o‘zini himoyalashning diagnostik-profilaktik tizimini takomillashtirish; talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini yoritib berish; tarixiy-madaniy merosdan foydalanishning metodik shart-sharoitlarini aniqlashtirish; talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirish texnologiyasini ishlab chiqish; talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirishning metodik tizimini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

I BOB
TALABALARDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI
TA'MINLASH KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK
ASOSLARI

XX asrning ikkinchi yarmi tezkor, keng ko'lamdagi axborot tizimi va telekommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanish davri sifatida, ular hayotning deyarli barcha jabhalariga va inson faoliyatiga kirib borishi, shuningdek, axborot makonining globallasuvi, butun jahon rivojiga ta'sir ko'rsatgan va ko'rsatayotgan omil sifatida e'tirof etiladi. E'tiborli jihat, mamlakat ichidagi va tashqi dunyodagi faol axborot almashuviga odamlar ehtiyojining juda ortib borishidir. Axborot sohasining bunday tezlik bilan rivojlanishi, uning potentsiali va imkoniyatlarining o'sishi, uning jamoatchilik va davlat hayotidagi turli xil yo'nalishlarda keng tarzda ishlatilishi, yangi XXI asrdagi odamzot taraqqiyotini aniqlab beruvchi muhim omillarning biri bo'la oladi.

Mamlakatimizda ham jamiyatni axborotlashtirish qonun bilan belgilab qo'yilgan. O'zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to'g'risida"gi qonuni 4-moddasida axborotlashtirish sohasidagi davlat siyosati aniq belgilab qo'yilgan. Unga ko'ra, axborotlashtirish sohasidagi davlat siyosati axborot resurslari, axborot texnologiyalari va axborot tizimlarini rivojlantirish hamda takomillashtirishning zamonaviy jahon tamoyillarini hisobga olgan holda milliy axborot tizimini yaratishga qaratilgan.

Axborotlashtirish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

har kimning axborotni erkin olish va tarqatishga doir konstitutsiyaviy huquqlarini amalga oshirish, axborot resurslaridan erkin foydalanishini ta'minlash;

davlat organlarining axborot tizimlari, tarmoq va hududiy axborot tizimlari, shuningdek yuridik hamda jismoniy shaxslarning axborot tizimlari asosida O'zbekiston Respublikasining yagona axborot makonini yaratish;

xalqaro axborot tarmoqlari va internet jahon axborot tarmog'idan erkin foydalanish uchun sharoit yaratish;

davlat axborot resurslarini shakllantirish, axborot tizimlarini yaratish hamda rivojlantirish, ularning bir-biriga mosligini va o'zaro aloqada ishlashini ta'minlash;

axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalari ishlab chiqarilishini tashkil etish;

axborot resurslari, xizmatlari va axborot texnologiyalari bozorini shakllantirishga ko'maklashish;

dasturiy mahsulotlar ishlab chiqarish rivojlantirilishini rag'batlantirish;

tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, investitsiyalarni jalb etish uchun qulay sharoit yaratish;

kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish, ilmiy tadqiqotlarni rag'batlantirishdan iborat. [25, 50-b]

“Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida”gi Qonunning 13-moddasida shaxsning axborot borasidagi xavfsizligi belgilab qo'yilgan bo'lib, shaxsning axborot borasidagi xavfsizligi uning axborotdan erkin foydalanishi zarur sharoitlari va kafolatlarini yaratish, shaxsiy hayotiga taalluqli sirlarini saqlash, axborot vositasida qonunga xilof ravishda ruhiy ta'sir ko'rsatilishidan himoya qilish yo'li bilan ta'minlanadi. Shu o'rinda qayd etish kerakki, “Axborot-kutubxona faoliyati to'g'risida”gi Qonunning 4-moddasiga binoan,

foydalanuvchilarning intellektual, ma'naviy-axloqiy, madaniy va ta'lim olish ehtiyojlarini qanoatlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, milliy madaniyatni tiklashga va yanada rivojlantirishga ko'maklashish, O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini saqlash axborot-kutubxona faoliyatining asosiy vazifalari etib belgilandi.

O'zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to'g'risida" gi Qonunining 12¹-moddasiga binoan, hamma erkin foydalanishi mumkin bo'lgan axborotni Internet jahon axborot tarmog'ida tarqatish tartibi belgilab qo'yilgan. Veb-saytning va (yoki) veb-sayt sahifasining egasi, shu jumladan blogger hamma erkin foydalanishi mumkin bo'lgan axborot joylashtiriladigan internet jahon axborot tarmog'idagi o'z veb-saytidan va (yoki) veb-sayt sahifasidan O'zbekiston Respublikasining mavjud konstitutsiyaviy tuzumini, hududiy yaxlitligini zo'rlik bilan o'zgartirishga da'vat etish, urush, zo'ravonlik va terrorizmni, shuningdek diniy ekstremizm, separatizm va fundamentalizm g'oyalarini targ'ib qilish, davlat siri bo'lgan ma'lumotlarni yoki qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa sirni oshkor etish, milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovat qo'zg'atuvchi, shuningdek fuqarolarning sha'ni va qadr-qimmatiga yoki ishchanlik obro'siga putur yetkazuvchi, ularning shaxsiy hayotiga aralashishga yo'l qo'yuvchi axborotni tarqatish, giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarni targ'ib qilish, pornografiyani targ'ib qilish, qonunga muvofiq jinoiy va boshqa javobgarlikka sabab bo'ladigan boshqa harakatlarni sodir etish maqsadlarida foydalanilishiga yo'l qo'ymasligi shart etib belgilab qo'yilgan. [22]

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi axborot resurslarini tayyorlash va ularni ma'lumotlar uzatish tarmoqlarida, shu

jumladan, Internetda tarqatish tartibi to'g'risidagi Nizomda har qanday ma'lumotlar Internetda tarqatilishiga yo'l qo'yilmasligiga doir bir qancha qoidalar o'rnatilgan bo'lib, axborot ayirboshlash vositalari tarkibiga axborot resurslaridan foydalanishning alohida qoidalari belgilangan davlat axborot tizimlari, tarmoqlarini ulash axborot xavfsizligi talablariga muvofiq attestatsiyadan o'tkazilgandan keyin O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ruxsati bilan amalga oshiriladi degan qoida o'rnatilgan. [23] Bundan ko'rinadiki, Internet tarmoqlariga ulanayotgan axborot tizimlari axborot xavfsizligiga qanchalik javob berilishi tekshiriladi.

O'zbekiston Respublikasining 1997-yil 24-aprelda qabul qilingan "Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida"gi Qonunining 11-moddasida ommaviy axborot vositalari e'lon qilinayotgan axborotning to'g'riligini tekshirib ko'rishlari shart va ular axborot beruvchi bilan birgalikda uning to'g'riligi uchun qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javobgar bo'ladilar deb belgilangan. [24]

Bunday javobgarlik masalalari boshqa qonun hujjatlarida ham (O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi, Jinoyat kodeksi) o'rnatilganligiga qaramasdan, ayrim shaxslar xavfli axborotlardan g'araz maqsadlarda foydalanayotganligi hammamizga ma'lum.

O'zbekiston Respublikasining 2002-yil 12-dekabrda qabul qilingan "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi Qonunga muvofiq, axborot borasidagi xavfsizlik deganda, axborot sohasida shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarining himoyalanganlik holati tushuniladi. [25] Shuningdek, ushbu Qonunga ko'ra, axborot xavfsizligini ta'minlash sohasidagi davlat siyosati axborot sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan bo'ladi hamda shaxs, jamiyat va davlatning

axborot borasidagi xavfsizligini ta'minlash sohasida davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining asosiy vazifalari hamda faoliyat yo'nalishlarini, shuningdek fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlarining, fuqarolarning o'rni va ahamiyatini belgilaydi.

Mazkur qonunning 15-moddasida davlatning axborot borasidagi xavfsizligini ta'minlash yo'llari ko'rsatilgan. Bular quyidagilardan iboratdir:

axborot sohasidagi xavfsizlikka tahdidlarga qarshi harakatlar yuzasidan iqtisodiy, siyosiy, tashkiliy va boshqa tushdagi chora-tadbirlarni amalga oshirish;

davlat sirlarini saqlash va davlat axborot resurslarini ulardan ruxsatsiz tarzda foydalanilishidan muhofaza qilish;

O'zbekiston Respublikasining jahon axborot makoniga va zamonaviy telekommunikatsiyalar tizimlariga integratsiyalashuvi;

O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini zo'rlik bilan o'zgartirishga, hududiy yaxlitligini, suverenitetini buzishga, hokimiyatni bosib olishga yoki qonuniy ravishda saylab qo'yilgan yoxud tayinlangan hokimiyat vakillarini hokimiyatdan chetlatishga va davlat tuzumiga qarshi boshqacha tajovuz qilishga ochiqdan-ochiq da'vat etishni o'z ichiga olgan axborot tarqatilishidan himoya qilish;

urushni va zo'ravonlikni, shafqatsizlikni targ'ib qilishni, ijtimoiy, milliy, irqiy va diniy adovat uyg'otishga qaratilgan terrorizm va diniy ekstremizm g'oyalarini yoyishni o'z ichiga olgan axborot tarqatilishiga qarshi harakatlar qilish.

Axborot xavfsizligini ta'minlashga doir xorijiy tajribalar tahlili asosida bir qator rivojlangan mamlakatlarda nosog'lom axborot oqimlarining oldini olish, bartaraf etish va unga qarshi kurashishning o'ziga xos qonunchilik tizimi yaratilganligidan

dalolat beradi. Jumladan, bu borada xalqaro amaliyotdagi “Kiber jinoyatlar to‘g‘risida”gi konvensiya, “Voyaga yetmaganlar uchun xavfsiz internet va onlayn resurslarni joriy qilish to‘g‘risida”gi Yevropa Ittifoqi Parlamenti Assambleyasining tavsiyalari, Germaniyaning “Talabalarni himoyalash to‘g‘risida”gi, Litvaning “Voyaga yetmaganlarni ommaviy axborotning salbiy ta’siridan himoyalash to‘g‘risida”gi va Rossiyaning “Bolalarni sog‘lig‘i va rivojlanishiga ziyon yetkazuvchi axborotdan himoyalash to‘g‘risida”gi qonunlarini misol qilib keltirish mumkin.

AQShda 1998-yil qabul qilingan qonun o‘n yetti yoshgacha bo‘lgan bolalarni jismoniy va ruhiy rivojlanish jarayonida internetning salbiy ta’siridan himoya qilishni tartibga soluvchi normalarni o‘zida aks ettirdi (Child Online Protection Act). Mazkur qonun voyaga yetmaganlar uchun zararli bo‘lgan rasmlar, tasvirlar, grafiklar, audiomateriallar, videofayllarni internet tarmog‘ida joylashtirganlik va tarqatganlik uchun javobgarlik masalalarini nazarda tutdi. Shu bilan bir qatorda qonun ota-onalar, tarbiyachilar, sanoat vakillarining voyaga yetmaganlarni internetdagi salbiy axborotlardan himoya qilishga majburligini belgilab qo‘ydi. Qonunning o‘ziga xos tomoni shundan iborat bo‘ldiki, Vakillar Uyi Spekiri va Senat liderlarining ko‘pchiligi tomonidan shakllantiriladigan 17 a‘zodan iborat muvaqqat Komissiya tuzilishi ko‘rsatib o‘tildi. Komissiya a‘zolariga internet sohasidagi biznes vakillaridan tashkil topib, Komissiya vazifasi etib voyaga yetmaganlarni o‘quv jarayonida internetdan foydalanishida zararli axborotlar ta’sirini kamaytirib turuvchi tadbirlarni muvofiqlashtirib borish belgilandi. [173]

2001-yili kuchga kirgan qonun bilan davlat dotatsiyasini oluvchi ommaviy muassasalarning barchasiga kontent filtratsiya tizimini o‘rnatish majburiyati yuklandi (Child Internet Protection Act). Ayni paytda provayderlarga bolalar pornografiyasi bilan

bog'liq axborot joylashgan tarmoqlarga to'siq qo'yish majburiyatini yuklash bo'yicha tegishli qonun hujjatlariga alohida me'yor kiritildi. [174]

Fransiyada qabul qilingan "Loppsi-2" nomli yangi qonun davlatga internetni tartibga solish, internetdan foydalanish borasida monitoring qilish huquqini berdi. Unga ko'ra endilikda internetga kirganlik haqidagi barcha axborotlar milliy ma'lumotlar bazasiga yo'llanadi. Ayrim Yevropa davlatlarida salbiy mazmundagi saytlarni taqiqlash qonun asosida belgilab qo'yilgan. Masalan, Germaniyada bu masala sud qarori asosida amalga oshiriladi. Rossiyada turli axborot xurujlariga qarshi kurashish maqsadida "Xavfsiz internet markazi" tashkil etilgan. Shuningdek, bu borada Yevropa Ittifoqi tomonidan 6 ta qonun hujjati qabul qilingan hamda "Xavfsiz internet" dasturi ishlab chiqilgan. [42]

Globallashayotgan dunyoda axborot xalqlararo va davlatlararo munosabatlarda katta ahamiyat kasb etadi. Ya'ni u jahon hamjamiyati hayotida ham ijobiy, ham salbiy kuch sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Shu ma'noda texnikaviy-texnologik sohada katta imkoniyatga ega bo'lgan mamlakatlar qulay sharoitga ega bo'ladilar. Mana shu ustunlik tufayli ular o'z shaxsiy manfaatlariga mos keluvchi qadriyatlarni, nuqtai-nazarlarni, g'oyalarni, fikrlarni ilgari surishlari mumkin va surmoqdalar ham. Shunga ko'ra, ko'pgina davlatlarda globallashuvga qarshi harakatlar yuzaga kelmoqda, ular yagona jahon uyg'unlashgan axborot maydonini tuzishni rad etmoqdalar. Bu o'rinda shuni alohida ta'kidlash joizki, globallashuvga qarshi harakatning o'zi tobora global harakat tusini olmoqda.

Jahon miqyosida kezib yuruvchi bunday axborotlar muayyan davlat manfaatlariga ta'sir etmay qolmaydi. Bu faqat shu axborot tarqaladigan alohida olingan bir mamlakatdagi ijtimoiy, siyosiy va

jarayonlardan darak berishi bilangina emas, balki boshqa mamlakatlarning mazkur xabarlar haqida hech narsa aytilmagan auditoriyasi bularni o‘z davlatidagi holatga qiyoslashi bilan ham mazkur mamlakat manfaatlariga ham ta’sir etadi. Shu sababli davlatlar, hukumatlar o‘rtasida ayrim kelishmovchiliklar vaqti-vaqti bilan yuzaga chiqib turishi mumkin. Bunda kim haq yoki kim nohaq ekanligini aniqlash har doim ham oson bo‘lavermaydi.

O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek: “Xalqimiz oqko‘ngil, sodda va ishonuvchan, matbuotda bosilgan, televideniya, radiodan aytilgan gaplarga ishonch bilan qaraydi. Chetdan turib bizga qarshi ish olib borayotgan informatsion markazlar ham shundan foydalanib qolishga urinadi”. [4, 46-b]

Tezkor axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida dunyodagi turli xalqlar va elatlar orasida globallashuv jarayonlari sodir bo‘layotgan vaqtda butun insoniyat, jumladan, xalqimiz ma’naviyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan turli mafkuraviy tahdidlar asosida yashamoqda.

Yangilikka, turli axborotlarga hamisha qiziqish bilan qaraydigan talabalar ongiga internet qay darajada ta’sir ko‘rsatayotgani haqida aytilayotgan har bir fikr zamirida ulkan ma’no mujassam. Talabalarning internetga bo‘lgan qiziqishlarini yaxshi bilgan ayrim buzg‘unchilar bundan juda ustalik bilan foydalanib, “axborot xuruji”ni avj oldirmoqdalar. “Hozirgi davrda jahon miqyosida kechayotgan globallashuv jarayonlari XX asrning oxiri va XXI asr boshlarida butun insoniyat, yer yuzidagi barcha xalqlar va millatlar taraqqiyoti uchun, ayniqsa, hayotga kirib kelayotgan yosh avlod uchun misli ko‘rilmagan imkoniyatlar yaratib bergan. Avvalambor, fan va texnikaning ilg‘or yutuqlari, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, internet tizimi turli davlatlar va mintaqalar o‘rtasidagi

chegaralarni ochib berib, o‘zaro hamkorlik va integratsiya rivojiga so‘zsiz katta hissa qo‘shayotganiga bugun barchamiz guvoh bo‘lmoqdamiz, – deb ta’kidlagan edi O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov. – Lekin odamzot tafakkurining yuksak va yorqin namoyoni bo‘lgan bunday yutuqlar ayni paytda katta kuch-quvvat va moliyaviy imkoniyatlarga ega bo‘lgan ayrim siyosiy kuchlarning g‘arazli niyatlarini amalga oshirishda mafkuraviy qurol sifatida ishlatilayotganini ham e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. Odamlarning, birinchi navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini, ma’naviy olamini izdan chiqarishga qaratilgan bunday urinishlarning asl mohiyatini, ularning uzoq va davomli, salbiy oqibatlarini anglash va bunday xavf-xatarlarning oldini olish bugungi kunda o‘ta muhim ahamiyat kasb etib bormoqda”. [5; 5-b]

Shu o‘rinda Prezident Sh.Mirziyoyevning “Bugun yoshlar soxta aldovlarga uchib, o‘z umrini xazon qilayotganini o‘ylab, to‘g‘risi tunlari uxlamay chiqaman. Axir, kechagina bu yoshlar o‘zimizning qorako‘zlar, birimizning mahalladoshimiz, birimizning o‘g‘limiz, birimizning qizimiz yoki jiyanimiz edi-ku! Ular qachon adashdi, qachon noto‘g‘ri yo‘lga kirib ketdi? Biz nega g‘aflatda qoldik? Qachon, qayerda xatoga yo‘l qo‘ydik? Farzandlarimiz qachon begonalar qo‘liga o‘tib ketdi? Nima jin urdiyu, ular o‘z ota-onasi, o‘z yurtining dushmaniga aylanib qoldi?” [11] – degan xitoblari hammamizni chuqur mulohaza qilishga da’vat etadi.

Axborot xuruji avvalo, talabalarga qaratilar ekan, bu xurujning salbiy siyosiy qarashlarni shakllantiruvchi omillarini keskin ravishda pedagogik-psixologik jihatdan bartaraf etish shart.

Siyosiy jarayonlarning motivlari hamda shaxsni siyosiy tarbiyalash, axborot xurujlariga qarshi immunitetni shakllantirish

va rivojlantirish masalalarining mohiyatini bilish va ularga faol ta'sir ko'rsatish talab qiladi. Shuning uchun ham Davlatimiz yoshlarning siyosiy va ijtimoiy faolligini yo'naltirish, ularning siyosiy, huquqiy, mafkuraviy ongini shakllantirishga juda katta e'tibor qaratmoqda. [105; 148]

Axborot xuruji inson, jamiyat ongiga manfaatli axborot ta'siri bo'lib, uning xulq-atvorini o'zgartirishga yoki uni barqarorlashtirishga qaratilgan. Axborot xurujining manbalari xilma-xil. Ularning sub'yekti sifatida ommaviy axborot vositalari, internet tarmog'i, nodavlat notijorat tashkilotlar, jamoat tashkilotlari, jamg'armalar, oddiy kitob, film, haykal, rasm va hokazolar ham chiqishi mumkin. Axborot xuruji ob'yekti esa – bu bir individ yoki ijtimoiy guruh, davlat. Bugun zamonaviy jahonda jamiyat sohalarining takomillashuvi, kishilarning intellektual darajasining oshishi axborot xuruji mexanizmlarini takomillashtirishni ham talab etadi. Chunki bu muayyan jamiyat ustidan hukmronlikni o'rnatishning qulay va samarali usuli deb qaraladi. O'z navbatida axborot xavfsizligi masalasi dolzarblashib bormoqda, siyosiy, ijtimoiy institutlar tomonidan fuqarolarning ma'naviy dunyosini mustahkamlashga e'tiborini kuchaytirishga sabab bo'lmoqda. Axborot xurujining ko'rinishlari xilma xil bo'lganligi bois, ularning har birini o'rganish va salohiyatini tahlil etish va shu asnoda ularga qarshi immunitetni shakllantirish lozim.

Bu turdagi tahdidlar insonning ijtimoiy ongini noto'g'ri shakllantirish va shu tariqa o'zligiga ega bo'lmagan olomonni tarkib toptirishni ko'zlaydi. Informatsion tahdidlar axborot xuruji sifatida ham talqin qilinadi va shaxsni o'zi istagan tarzida shakllantiradi va muammolar girdobiga tashlaydi. Natijada fuqarolarning ijtimoiy ongi zaharlanib, jamiyatda ijtimoiy xastalik vujudga keladi. [60; 19-b.]

Hozirgi vaqtda axborot xurujlarining quyidagi turlari keng tarqalgan: davlatning milliy siyosatini atayin tanqid qilish; soxta xabarlar tarqatish; ijtimoiy ongni manipulyatsiya qilish; kichik muammoni katta, yirik muammo sifatida tasvirlash; talabalarni chalgʻitish; milliy qadriyatlarni notoʻgʻri talqin qilish; yetti yot begona maʼnaviy qadriyatlarni singdirish; xalqning tarixiy xotirasini buzish va oʻzgartirish; kiberterrorizm.

Hozirgi zamon axborot tizimi, uning juda keng imkoniyatlaridan kelib chiqib aytish mumkinki, Oʻzbekistonda axborot olish, saqlash, foydalanish va tarqatishning umummilliy manfaat va umummilliy taraqqiyot nuqtai nazaridan boshqaruv mexanizmini yaratish, uning mohiyati va unsurlarini chuqur anglash zarur boʻlib qolmoqda.

Davlatimizning axborot xavfsizligini taʼminlash sohasida olib borayotgan siyosati bugungi kungacha davom etayotganligini amalda qabul qilinayotgan yangi qonun hujjatlari misolida ham koʻrishimiz mumkin. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2017–2021-yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yoʻnalishi boʻyicha Harakatlar strategiyasi”ning Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bagʻrikenglikni taʼminlash hamda chuqur oʻylangan, oʻzaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yoʻnalishlar deb nomlangan beshinchi ustuvor yoʻnalishida axborot xavfsizligini taʼminlash va axborotni himoya qilish tizimini takomillashtirish, axborot sohasidagi tahdidlarga oʻz vaqtida va munosib qarshilik koʻrsatish masalasi alohida yoʻnalish sifatida belgilanib, bunda talabalar ongiga tahdid soluvchi axborot xurujlarining oldini olish, talabalarda internet va boshqa axborot resurslaridan foydalanish madaniyatini shakllantirishga qaratilgan seminar-treninglar tashkil qilishga alohida eʼtibor qaratilgan. [10]

Harakatlar strategiyasi doirasida axborot xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-fevralda "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5349-son Qarori qabul qilindi. Qarorda axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini boshqarish va joriy etish sohasidagi bir qator tizimli muammo va kamchiliklar ushbu sohaning jadal rivojlanishiga, sifatli axborot xizmatlarini ko'rsatishga to'sqinlik qilmoqda. Xususan, davlat axborot tizimlari va resurslarida axborot xavfsizligini va axborotni muhofaza qilishni ta'minlash ishlarining zaif tashkil etilganligi axborotdan ruxsatsiz foydalana olish, ma'lumotlar bazalarining butunligi va maxfiyligini buzish imkoniyatini oshirib yuborayotganligi alohida ta'kidlab o'tilgan. [26]

Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 7-martdagi "Aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya xizmatlari sifatini yanada yaxshilashga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi 185-son Qarorida qonunchilik va boshqa normativ hujjatlar, davlat standartlari talablari hamda aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya texnologiyalari sohasida ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati buzilganligi uchun moliyaviy sanksiyalar (jarimalar)ni hisoblash tartibi [28] asosida axborot xavfsizligini ta'minlashning huquqiy asosi takomillashtirildi.

Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 1-maydagi 318-son qarori 1-ilovasi bilan "O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi to'g'risida"gi Nizom tasdiqlandi. [29]

Mazkur Nizomda vazirlikning funktsiya va vazifasi sifatida axborot xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq uchta band kiritildi: axborot xavfsizligi va kiberxavfsizligi tahdidlarini aniqlash va

ularga qarshi kurashish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan jinoiy, razvedka va terroristik maqsadlarda foydalanish bilan kurashishning samarali mexanizmlarini shakllantirish va joriy qilish yo‘li bilan ushbu maqsadlarda foydalanish holatlarini to‘xtatish; axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik tahdidlari to‘g‘risidagi axborotlarni yig‘ish va tahlil qilish, kerakli axborotni tegishli davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlariga, mahalliy davlat hokimiyati organlariga taqdim etish; axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlikni ta‘minlash sohasida ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik, loyiha, qidiruv va texnologik ishlanmalarni tashkil qilish va o‘tkazish.

Xulosa qilib aytganda, mustaqillik yillarida axborot-xavfsizligini ta‘minlashning huquqiy asoslari yaratildi va masalaning dolzarb ahamiyatga egaligi bilan bog‘liqlikda uni takomillashtirib borishga alohida e‘tibor qaratib kelinmoqda. Bu esa, o‘z navbatida talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirishni taqozo etadi.

Axborotlashgan jamiyatni shakllantirish eng avvalo, axborot texnologiyalarini keng tatbiq etish va global axborot muhitini rivojlantirish bilan tavsiflanuvchi zamonaviy jamiyat evolyusiyasining qonuniy bosqichini o‘zida aks ettiradi. Yangi jamiyatni shakllantirish jarayoni axborot texnologiyalarining imkoniyatlarini to‘g‘ri anglash va oqilona foydalanish bilan bog‘liqdir.

Uchinchi ming yillikda axborotlashtirish bilan bog‘liqlikda yuzaga kelayotgan xavf va tahdidlardan himoyalaniish muammosi zamonaviy sharoitda alohida tadqiqotlar olib borishni taqozo etadi. Axborot xavfsizligini ta‘minlash masalasiga qator tadqiqot

ishlari bag‘ishlangan bo‘lib, hozirda ham mazkur yo‘nalishda ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Shu bilan birga ilmiy adabiyotlar tahlili axborot xavfsizligini ta‘minlash masalasini o‘rganishning metodologik jihatlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Ushbu nuqtai nazardan eng avvalo ko‘plab mualliflar tomonidan ta‘rif-tavsif berilgan “axborot”, “xavfsizlik”, “axborot xavfsizligi”, “axborot xavfsizligi kompetentligi” atamalarining izohini aniqlashtirish zarur.

“Axborot” tushunchasi ilmiy muomalaga 1928-yilda amerikalik olim R.Xartli tomonidan texnik aloqa kanallari bo‘ylab tarqatiluvchi ma‘lumotlarni miqdoriy o‘lchash mezonini belgilash uchun kiritilgan. Hozirda bu atama har xil ma‘nolarda qo‘llanilmoqda. Axborot ayrim (maishiy) hollarda odamlar tomonidan beriladigan ma‘lum narsa yoki hodisa haqidagi ma‘lumot, ba‘zida (kibernetika) – tartibga solingan o‘zgartirish, tizimning tashkil etilganlik o‘lchovi, boshqa vaziyatda-ob‘yektlarning rang-barang jihatlarini ifodalash, aks ettirish tushuniladi. Axborotning mohiyatiga nisbatan qarashlarning ko‘pligiga qaramay, bu tushunchaga hanuzgacha aniq umum e‘tirof etilgan ta‘rif berilgani yo‘q, ba‘zan bunday ta‘rifni berish mumkin emas, degan fikrlar ham uchramoqda. Masalan, T.Stounerning fikriga ko‘ra, “biz o‘zimiz axborotlashgan jamiyat deb ataydigan jamiyatda yashashimizga qaramay, axborot nimaligini bilmaymiz”. [123; 335-b] Shunga ko‘ra, quyida “axborot” tushunchasining mohiyatini aniqlashtirishga harakat qilamiz.

O‘zbek tilining izohli lug‘atida “axborot” tushunchasiga quyidagicha ta‘rif berilgan: Axborot – (lotincha “information” – tushuntirmoq, bayon etmoq) zamonaviy fan va siyosatning asosiy tushunchalaridan biri; dastlab kishilar tomonidan og‘zaki,

keyinroq esa yozma yoki boshqa shakllarda uzatilgan ma'lumotdir. [163; 19-b]

Taniqli olim N.N.Moiseevning fikricha, “axborot tushunchasini faqat jonli tabiat va jamiyatda sodir bo‘layotgan jarayonlarni tavsiflashda qo‘llash, bu tushunchani sub’yekt-ob’yekt munosabatlari bilan bog‘lash o‘rinli bo‘ladi, zotan, “axborot” tushunchasini ta’riflab bo‘lmaydi, uni faqat tavsiflash mumkin”. [99; 106-b] Ammo, bizning nazarimizda, bu qarashlar axborotga keng falsafiy nuqtai nazardan, uni aks ettirish bilan bog‘lash, axborotga rang-baranglikni ifodalash (aks ettirish) deb, in’ikosning ob’yektivlashishi mumkin bo‘lgan asosiy qismi yoki jihatida deb tushunish imkonini beradi. Tabiiy muhitda moddiy tashuvchi yordamida amalga oshiriladigan axborot, fizikaviy jarayon hisoblanmaydi, chunki uzatiluvchi ayni bir signallarning fizik tabiati har xil bo‘lishi va muhim rol o‘ynamasligi mumkin. Axborot moddiy tashuvchiga bog‘liq bo‘lmaydi.

Falsafiy nuqtai nazardan olib qapaganda, axborot, borliqning alohida tipidir. Zero, axborot bu materiya ham, energiya ham emas, balki axborotdir; axborot ruh yoki sub’yektivlik emas, balki axborotdir.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, axborot bu oqilona foydalanish uchun muayyan shaklga solingan ma'lumotlardir. O‘z navbatida, axborot bloklarini tegishli tarzda ishlov bepish yo‘li bilan yaxlit bilim korpusiga aylantirish mumkin.

Hozirgi vaqtda “axborot tahdidi”, “axborot xuruji” tushunchalaridan ilmiy iste’molda keng foydalanilmoqda. Mazkur tushunchalar etimologiyasiga e’tibor qaratilsa, ularni sinonim sifatida qo‘llash mumkin, degan xulosaga kelish mumkin. Tarixiy manbalarda “xuruj” so‘zi kengroq qo‘llanilgan. O‘z mohiyati bilan “xuruj” atamasi Sohibqiron Amir Temurning “Temur

tuzuklari” kitobida ham uchraydi. Ya’ni, “Xuruj kunlari qilgan beshinchi kengashim”, “Xuruj vaqtida qilgan oltinchi kengashim”, “Xuruj kunlari qilgan yettinchi kengashim” sarlavhali bitiklarda g‘animlarning qay tariqa xuruj qilishgani va unga qarshi ko‘rilgan tadbirlar bayon etiladi. Hamisha jaholatga qarshi ma’rifat yo‘lini tanlagan Sohibqiron bir o‘rinda shunday yozadi: “G‘animlarni chuchuk so‘z, shirin hikoyatim bilan o‘z tomonimga egmoqchi va ular vujudidagi yondiruvchi (g‘azab) o‘tini to‘g‘ri tadbir suvi bilan o‘chirmoqni maslahat ko‘rdim. Shu tarzda ularni rom qilmoqchi bo‘ldim”. [129; 24-28 b.] Demakki, o‘sha davrda ham mamlakat tinchligi va osoyishtaligiga xuruj qilingani hamda unga qarshi kurashda qanday yo‘l tutilganini ham shunday manbalar orqali bilish mumkin.

Axborot xuruji yoki tahdidi – bu axborot sohasida shaxs, jamiyat va davlatning hayotiy muhim manfaatlariga xavf tug‘diruvchi sharoit va omillar yig‘indisidir.

Axborot xurujlariga qarshi xavfsizlikni ta’minlash masalasi barcha sohalarda ham muhim sanaladi. Epikur xavfsizlik tushunchasini inson va tabiat uyg‘unligi bilan aloqadorlikda tavsif etgan. [104; 774-b] T.Gobbs xavfsizlikni ikki ezgu amalda ko‘radi: imon va qonun. [58; 396-b]

“Chambers lug‘ati”da “xavfsizlik” tushunchasini “holat, xavfsizlikka keltiruvchi vositalar yoki sezgi” deb talqin qilingan. Mazkur tushuncha “besaranjomlilik, tashvishlilik”, “ishonch”, “barqarorlik”ning yo‘qolishi bilan bog‘lab tushuntirilgan. [172; 268-b]

Zamonaviy adabiyotlarda “xavfsizlik” tushunchasi ob’jektning o‘z funksiyalarini cheklashi va o‘zining ichki qonunlari asosida rivojlanadigan shart-sharoitlar va omillar tizimi sifatida ko‘rib chiqiladi. [73] Shuningdek, xavfsizlik individ yoki

jamiyatga xavf-xatar tug‘diruvchi shart-sharoit va omillardan himoyalaniş tarzida ham tavsif etiladi. [63; 9-b.]

Shuni alohida ta’kidlab o‘tish lozimki, “xavfsizlik” tushunchasiga berilgan ko‘plab ta’riflar olimlar va amaliyotchilar tomonidan tanqidga uchramoqda. Bizningcha, ko‘plab ta’riflarda aniqlik yetishmasligining asosiy sababi tushunchaga ta’rif berishda xavfsizlikning dialektik ziddi hisoblangan xavfning hisobga olinmasligi bilan bog‘liq. Aynan xavf-xatarning yuzaga kelish sabablarini o‘rganish “xavfsizlik” tushunchasiga aniqroq ta’rif berish imkonini beradi. G.A.Atamanov ta’kidlab o‘tganidek, xavfsizlik uning hosilasi sifatida xavf-xatar bilan aloqadorlikda mazmun kasb etadi. [39; 106-b.] Muallifning fikricha, “xavfsizlik” ichki va tashqi ta’sirlarning mavjudligi sharoitida tizimning hayotiy mavjudlik mexanizmining buzilishiga doir ob’jekt holatini ifoda etadi. Uning har qanday tahdidni xavf-xatar sifatida qabul qilishi o‘rinli bo‘lmaydi, xavfsizlik xavf-xatarni yengib o‘tish natijasida yuzaga keladi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, shunday xulosaga kelish mumkin: xavfsizlik tizimning xavf-xatarlarga qarshi kurashish imkoniyatiga egaligi, shuningdek, o‘z rivojining yuqori darajasini egallash qobiliyatidir. Bizningcha, xavfsizlik istalgan ob’jektning mavjudligi tavsifini, mazkur ob’jektning o‘z qadriyatlari, maqsadlari, qiziqishlarini himoya qilish, boshqacha aytganda, tizimning mavjudligini ta’minlovchi asoslarga, tahdid soluvchi kuchlarga qarshi kurashish qobiliyatidir.

“Xavfsizlik” tushunchasining mohiyatini aniqlashtirish asosida “axborot xavfsizligi” atamasining mazmun-mohiyatini izohlashga harakat qilamiz. Bizningcha, axborot xavfsizligi butun insoniyat uchun global ahamiyatga ega bo‘lgan, uning ob’yektiv, amaliy ta’rifini shakllantirishning hayotiy zaruriyat ekanligi bilan tavsiflanuvchi zamonaviy jamiyatning noyob hodisasidir.

Mutaxassislarning qayd etishicha, axborot xavfsizligi muammosini yoritib berishning murakkabligi hozirgi vaqtgacha mazkur tushunchaning umumjamoatchilik tomonidan qabul qilingan izohining mavjud emasligi, fan sohasi bilan bog‘liqlikda bayon etilishi bilan bog‘liq. Ana shu sababli “xavfsizlik”ning ob‘yektsiz mavjud bo‘lmasligini aniqlab olish zarur. A.A.Strelsov to‘g‘ri ta’kidlab o‘tganidek, “aniq ob‘yektsiz”, “xavfsizlik” tushunchasi mavhum xarakter kasb etadi, u o‘zining ichki mohiyatini yo‘qotadi”. [125; 12-b]

Shuningdek, axborot xavfsizligi murakkab hodisa sifatida mazkur tushunchani izohlash qiyin ekanligini izohlovchi bir nechta asoslarni keltirib o‘tish mumkin:

1.Axborot xavfsizligi – jamiyat rivojining ob‘yektiv shart-sharoitlari bilan bog‘liq ob‘yektiv hodisa. Uning shakllanishi jamiyatni axborotlashtirish jarayoni bilan bog‘liqlikda yuzaga keladi.

2.“Axborot xavfsizligi” tushunchasini ta’riflashdagi murakkabliklar, bizningcha, uning turli – texnik, huquqiy, psixologik, pedagogik, ijtimoiy jihatlar bilan aloqadorlikda tadqiq etilishi bilan bog‘liq. Albatta, olimlar o‘zining ilmiy faoliyat sohasi bilan bog‘liqlikda mazkur tushunchaga turli-tuman ta’rif berishadi. Bu esa, “axborot xavfsizligi” atamasiga yagona bir ta’rifni shakllantirishda qator qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Sotsiologik-psixologik adabiyotlarda “axborot psixologik xavfsizlik” atamasini qo‘llash an’anaga aylangan.

Axborot-psixologik xavfsizlik – davlat, jamiyat va shaxsga ziyon yetkazishi mumkin bo‘lgan tasodifiy yoki qasddan qilingan axboriy ta’sirlardan himoyalashga qaratilgan muhim sa’y-harakatdir. Mutaxassislar fikricha, bu quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi: axborot sohasida shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligiga tahdidlarning oldini olish; axborotning

konfidensialligini saqlash, uning OAVda chiqib ketishi, o'g'irlanishi va yo'qolishining oldini olish; axborotni buzib ko'rsatish va soxtalashtirishning oldini olish. [118]

Demak, bugungi globallashtirish makonda axborot xavfsizligini ta'minlash axborot sohasiga ziyon yetkazilishining oldini olishga xizmat qiladi. Bu jarayonda yovuz niyatli kishilarning kirdikorlariga qarshi kurash bilan bir qatorda turli darajada keltirilishi mumkin bo'lgan zararlarning ham oldi olinishi, tabiiy.

Dunyo yagona axborot makoniga aylangan bugungi kunda biror axborotning yo'liga sun'iy to'siq qo'yib bo'lmaydi. Istiqloq sharofati bilan dunyoga yuz ochgan, yoshlari dunyo tillarini bemalol egallab, "internetomaniya" kasaliga chalinish arafasida turgan yurtimizga ham yaxshi, ham yomon ta'sirlar, turli xurujlar mavjudligi sharoitida shaxsning o'zini-o'zi psixologik jihatdan salbiy ta'sirlardan himoya qila olish imkoniyatlarini kengaytirish eng dolzarb muammolardan biridir. [83]

Pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, axborot xavfsizligini ta'minlash ta'lim oluvchilarda axborot iste'moli madaniyatini rivojlantirish bilan bevosita bog'liq.

M.Quronovning o'zining "Biz anglayotgan haqiqat" kitobida "Diqqat, Internet" sarlavhasi ostida quyidagi fikrlarni bayon etgan: "Hali Internetning inson hayotidagi o'rni haqida yakdil xulosa qilishga ertaroqqa o'xshaydi. "Texnologiya biznesa. Connect" jurnali o'zining 2003-yil 10-sonidagi "Informatsiya + natsiya" maqolasida xavotirli gaplarni yozdi. "Internetdan mustaqil foydalanuvchilarda, – deb yozadi jurnal, – o'zini o'zi barqaror identifikatsiya qilish, o'ziga xoslik yo'qola boradi. Odamning o'zini anglashi xiralashadi yoki beqaror bo'lib qoladi...". [165; 5-6-b.]

Bugun biz tabiiy resurslarning an'anaviy bozorlariga qo'shimcha ravishda axborot va bilimlar bozorining shakllanishi hamda rivojlanish jarayoniga guvoh bo'lyapmiz, bu jarayonlarning faol qatnashchilariga aylanyapmiz. Shunday ekan, talabalarda axborotlar olami imkoniyatlaridan oqilona foydalanish malakasini shakllantirish, ularda axborot iste'moli madaniyatini tarbiyalash hayotiy ahamiyatga ega.

U.G'afurovning ta'kidlashicha, axborot iste'moli madaniyati, eng umumiy ma'noda, axborot oqimidan inson manfaatlari, kamoloti hamda jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ma'lumotlarni qabul qilish, saralash, tushunish va talqin etishga xizmat qiladigan bilim, qobiliyat va malakalar tizimini anglatadi. [168; 285-b.]

B.Xodjayevning qayd etishicha, "axborot iste'moli madaniyati" tushunchasi asosida shaxs axborot xavfsizligining uchta asosiy darajasi aks etadi: umumiy, kasbiy va mazmunli-qadriyatli. Shaxsda axborot iste'moli madaniyatini rivojlantirishning mazkur darajalari aniq mezonlarni tanlash va shaxsiy rivojlanganlik ko'rsatkichlari bilan bog'liq. Axborot iste'moli madaniyati tizimidagi kognitiv-operatsion va tashkiliy tarkibiy qismlar universallik, axboriy faoliyatning fanlararo aloqadorligi, shuningdek insonning turli xil faoliyat tizimidagi umumlashgan tavsifini aks ettiruvchi kompyuter savodxonligi bilan belgilanadi. [145; 120-122-b.]

"Axborot xavfsizligi" tushunchasining asosiy mazmuni axborot xavfsizligini ta'minlash, informatsion makonda o'zaro birgalikda harakatlanayotgan sub'yektlarni zararli axborotlar ta'siridan himoya qilish, xavfsiz axborot muhitini shakllantirish vositasida talabalarning axborot olish ehtiyojini qondirishda o'z ifodasini topadi.

Adabiyotlar tahlili asosida axborot xavfsizligi – axborotlashgan jamiyat bilan uyg'un rivojlanishga yordam berishga yo'naltirilgan zamonaviy sotsiumning ob'yektiv taraqqiy etishi bilan bog'liq murakkab hodisa ekanligi haqidagi xulosaga kelindi. Axborot xavfsizligini ta'minlash eng avvalo, axborot texnologiyalarini qo'llash bilan bog'liqlikda yuzaga keladigan salbiy ta'sirlarni o'rganish, talabalarni mazkur salbiy ta'sirlardan o'z-o'zini va jamiyat a'zolarini himoya qilish, yuzaga keladigan muammolarning oldini olishga tayyorlashni talab etadi.

Tadqiqot predmeti bilan bog'liqlikda “kompetentlik” tushunchasini ham izohlash maqsadga muvofiq. Pedagogik hamjamiyatda kompetensiya va kompetentlik, ulardan qaysi biri tayanch (universal) hisoblanishi, ularni shakllantirish va baholash usullarini aniqlash jarayoni jadallik bilan bormoqda, mazkur tushunchalarni aniqlashtirish bo'yicha qizg'in munozaralar davom etmoqda.

Kompetent yondashuv talabadan alohida-alohida bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni emas, balki ularni yaxlitlikda egallashni talab etadi. Mazkur talab bilan bog'liqlikda o'z navbatida o'qitish metodlarini tanlash tizimi ham o'zgarishga uchraydi. O'qitish metodlarini tanlash va amaliyotda qo'llash o'z navbatida ta'lim jarayonida qo'yiladigan talablarga muvofiq keladigan kompetensiya va funksiyalarni takomillashtirishni talab etadi.

Bizgacha amalga oshirilgan tadqiqotlarga tayangan holda, dastlab ko'pgina holatda sinonim so'zlar sifatida qo'llaniladigan “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalarining mohiyatini aniqlashtirib olish zarur.

Zamonaviy iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish ta'lim tizimi oldiga qo'yayotgan talablar bilan bog'liqlikda o'tkazilgan ko'plab tadqiqotlarda kompetent yondashuv ta'lim mazmuni va

metodlarini o'zgartirishning yangi bosqichi sifatida ko'rib chiqilgan. Ana shu nuqtai nazardan ko'plab tadqiqotlarda kompetensiya produktiv va ijodiy faoliyat uchun zarur o'zaro aloqador shaxsiy sifatlar majmui, kompetentlik esa, ma'lum sohaga doir biror-bir muammoni hal etishga imkon beruvchi shaxsning zaruriy kompetensiyalarni egallaganligi sifatida talqin etilgan. [101; 136; 54; 76; 138; 170; 175; 176]

Kompetensiya – talabaning ma'lum bir sohada samarali faoliyati uchun zarur hamda uning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan ijtimoiy talablar (me'yorlar)dan ham o'zib ketishidir.

Me'yoriy-huquqiy hujjatlar, psixologik-pedagogik, metodik adabiyotlar va axborot xavfsizligi sohasiga doir ilmiy ishlarni tahlil etish asosida talabalarni axborot xavfsizligi faoliyatiga tayyorlashga doir kompetensiyalar tizimi aniqlashtirildi (1.2.1-jadvalga qarang).

Tahlil natijalari talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish mutaxassislar tayyorlashning muhim vazifasi sifatida individual, guruhiiy va omma psixologiyasini jamiyatning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy, madaniy, ekologik va boshqa sohalariga qaratilgan turli darajalardagi salbiy ta'sirlardan himoyalashga doir faoliyatini tashkil etib, informatsion savodxonlik, g'oyaviy yo'nalganlik, ijtimoiy-siyosiy faollik, tizimli qaror qabul qilish, sog'lom tafakkur yuritish, informatsion dunyoqarash, axborot madaniyati, axborot iste'moli madaniyati kabi komponentlarni o'z ichiga qamrab olishi haqidagi xulosaga kelindi.

1.2.1-jadval.

Talabalarni axborot xavfsizligi faoliyatiga tayyorlashga doir kompetensiyalar tizimi

Kompetensiyalar	Mazmuni
Yuridik (axboriy-huquqiy)	Zararli axborotlar ta'siridan himoyalaniş va axborot xavfsizligiga rioya qilishga doir me'yoriy-huquqiy hujjatlardan foydalanish: milliy qonunchilik normalari: O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi Qonun; O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qaror va Farmonlari, Vazirlar Mahkamasining Qaror va Farmoyishlari; Davlat organlarining metodik ko'rsatmalari: Axborot xavfsizligi standartlari, metodik ko'rsatmalar.
Dasturiy-texnik	Avtomatlashgan axborot tizimlari va aloqa tarmoqlarida axborot xavfsizligini ta'minlash metod va vositalarini egallaganlik: soxta va ta'qiqlangan axborotlardan muhofaza qilish vositalari; zarur axborotlarni olishning qulay vositalari; axborotlar bilan ishlashda maxfiylik va axborotlar qimmatini hisobga olish.

Me'yoriy-metodik	Faoliyat turi (tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilish) bilan bog'liqlikda axborot xavfsizligi sohasida shaxsiy va jamoaviy me'yorlarga rioya qilish: axborot xavfsizligini ta'minlashda maqsadning aniq shakllantirilganligi; aksiologik yondashuv asosida tarixiy-madaniy merosga nisbatan tahdidlarning oldini olish; tarixiy-madaniy merosga nisbatan tahdidlarni tahlil etish; tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilish bilan bog'liqlikda axborotlar ustida ishlashni tashkil etish.
Ijtimoiy-madaniy	Jamiyat a'zolari va shaxsiy qadriyatlar tizimiga ta'siri nuqtai nazaridan axboriy faoliyatni quyidagi jihatlar bilan bog'liqlikda axborot bilan ishlash faoliyatini boshqarish: iqtisodiy (axborot mahsulot sifatida); siyosiy (mafkuraviy poligon); psixologik (axborot urushi); pedagogik (axborot orqali ta'sir o'tkazish); ijtimoiy-madaniy (jamiyatni axborotlashtirish sharoitida axborot xavfsizligini ta'minlashning muhim ahamiyat kasb etishi).

Shuningdek, tadqiqot natijalari talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish – bo'lajak kasb egasi sifatida bevosita inson ruhiyatiga ta'sir o'tkazish orqali uni o'z aqidalari, ma'naviy-axloqiy ideallari, e'tiqodidan ayiradigan buzg'unchi g'oyalarga qarshi kurashish malakasini tarkib toptirish bilan aloqadorligini ko'rsatdi. Shu bilan birga aynan axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish millat ma'naviyatini himoya qilish bilan bog'liq bo'lib, mazkur holatda talabalarning tarixiy-madaniy meros, jumladan urf-odatlar, an'analar, avlodlar vorisiyligi, millatning

istiqboli bilan bog‘liq bo‘lgan qadriyatlarni chuqur o‘zlashtirishini talab etishini ko‘rsatdi.

Ochiq axborot kommunikatsiyasi jarayonida talabalar ongiga ta’sir etayotgan yot g‘oyalarga qarshi himoya vositalarini ishlab chiqishdan avval talabalarning ijtimoiy xulqida ko‘zga tashlanadigan eng muhim holatlardan biri tashvishlanish, nimadandir cho‘chish va shu tufayli ijtimoiy munosabatlardan o‘zini olib qochishga intilish hislarining namoyon bo‘lishidir. Chunki agar, psixologik himoya holatining mohiyatidan kelib chiqadigan bo‘lsak, bu shaxs ichki kechinmalarini ifodalovchi shunday holatki, unda odam ichki ruhiy mo‘tadillikni asrash uchun o‘zidagi xavotirlanish, qo‘rquv va xadiksirashlarini bosishga, ulardan xalos bo‘lishga intiladi. Psixologik himoya – shaxsni turli salbiy ta’sirlardan asrashga, psixologik diskomfortni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Ochiq axborot xurujlari vaziyatida talabaning o‘z-o‘zini himoya qilishini boshqarishda quyidagi jihatlarga alohida e’tibor berish lozim:

Birinchidan, har bir talaba uchun mustaqil fikrga ega bo‘lish muhim. Mustaqil fikrga ega bo‘lgan insongina o‘ziga nisbatan qaratilgan yaxshi yoki yomon ma’lumotning mohiyatiga yetishi va unga nisbatan adekvat reaksiya ko‘rsatishi, himoya mexanizmlarini ishga solishi mumkin. M.Quronov ta’biri bilan aytganda, mustaqil fikrga mustaqil (erkin, ozod; tobe bo‘lmagan, alohida) – ixtiyori o‘zida bo‘lgan; tobe, qaram bo‘lmagan kabi ma’nolaridan kelib chiqib qarashimiz lozim. Bunda o‘zganing yordamisiz yoki rahbarligisiz, o‘zicha fikr yuritish, yashash tushuniladi. Yoshlar shunga qodirmi? Uni shunga o‘rgatyapmizmi? [166; 120-b.]

Ikkinchidan, talabalar turli yot va bemaza axborot xurujlariga berilmasligi uchun biz ularda milliy g‘ururni tinmay

tarbiyalashimiz va bunda fanlararo aloqadorlik hamda tarbiyaviy muloqotlardan oqilona foydalanishimiz zarur. Masalan, mustaqillik yillarida qo'lga kiritilgan qator yutuqlar: bobolarimizning muborok nomlari, millatimizning azaliy sharaftiklandi; dunyo o'zbek xalqining insoniyat sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasini tan oldi; Toshkent 2007-yilda Islom madaniyati poytaxti degan yuksak sharaftga sazovor bo'ldi. Bularning barcha-barchasi talabalar uchun buyuk ibrat vazifasini bajaradi va ularni ochiq fikr almashinuviga chorlash orqali milliy g'ururni uyg'otadi. "Yangi zamonning yangi tushunchalari" tahliliga e'tibor qaratar ekan, M.Quronov milliy g'urur tushunchasining mohiyatini quyidagi tarzda sodda va tushunarli yoritib bergan: "Milliy g'urur – talabaning yoshiga mos ravishda o'z xalqining qadr-qimmatini bilishi, izzatlashi; uning madaniyati, ma'naviyati, iqtisodiyotida qo'lga kiritgan yutuqlari, xizmatlari, boy merosini bilishi va ana shu yuksak milliy madaniy yutuqlarga mos bo'lishga, ularni boyitishga intilishini o'z ichiga oladi". [166; 153-b.] Milliy g'urning ahamiyati ham ana shunda, bunday fazilatga ega talaba noto'g'ri g'oyalarga, jumladan, axborot xurujlariga tobe bo'lmaydi.

Uchinchi, milliy g'ururi bor insonda iymon, insof va diyonat tushunchalarini shakllantirish mumkin. Chunki inson qalbi bilan bog'liq bu qadriyatlar Internet va ochiq axborotlar olamida adashtirmaydigan "kompas" rolini o'ynaydi. "Internet shunday o'rmonki, unda kompassiz yurib bo'lmaydi". Garchi Internet axloqiy jihatdan betaraf vosita sanalsa-da, undan shu vaqtga qadar to'plangan madaniy merosni saqlash maqsadida ham, unga putur yetkazish maqsadida ham foydalanish mumkin.

To'rtinchi, professor-o'qituvchilar tomonidan aytiladigan har bir so'zning aniq mo'ljalli bo'lishini ta'minlash zarur. O'qituvchi tomonidan quyidagi fikr muntazam takrorlab turilishi

zarur: “Axborot qanday bo‘lishidan qat’iy nazar, u qabul qiluvchi insonning izmida bo‘lishi, uning manfaatiga xizmat qilishi kerak”. Buning uchun yovuz niyatli, yot g‘oyalarni targ‘ib etuvchilarning asl niyatlarini, ular say’-harakatlarining oqibatlari nima bilan tugashini har bir mashg‘ulotning tashkiliy qismida esga solib turish lozim.

Ma’lumki, mustaqillik yillarida respublikamizda tarixiy-madaniy meros ob’yektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish masalasiga juda katta e’tibor qaratib kelinmoqda. O‘tgan davr mobaynida bir qancha me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan bo‘lib, ularni shartli ravishda uch bosqichga bo‘lib, o‘rganish mumkin: 1991-2000, 2001-2016 va 2017-yildan hozirgi kungacha (1.3.1-jadvalga qarang).

Tarixiy-madaniy meros ob’yektlarini muhofaza qilishga doir me’yoriy-huquqiy hujjatlarni shartli ravishda bunday uch bosqichga bo‘lib o‘rganishning sababi O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi qabul qilinganidan so‘ng, mazkur masalaga har doimgidan ham katta e’tibor qaratila boshlandi. 2017-yildan hozirgi kungacha mazkur yo‘nalishda 15 ga yaqin hujjatlarning qabul qilinganligi buning yaqqol isbotidir.

1.3.1-jadval

Tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilish va uni o‘rganishning istoriografik tavsifi

Bosqich	Yil	Tavsifi
Tarixiy-madaniy merosning qayta tiklanishi	1991–2000-yillar	O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasi: “Fuqarolar O‘zbekiston xalqining tarixiy, ma’naviy va madaniy merosini avaylab asrashga majburdirlar. Madaniyat yodgorliklari davlat muhofazasidadir”. O‘zbekiston Respublikasining “Tarix va

		madaniyat yodgorliklarini muhofaza qilish hamda ulardan foydalanish to'g'risida", "Me'morchilik va shaharsozlik to'g'risida"gi Qonunlari. 1991-yildan "Ichon qal'a" qo'riqxonasi, 1993-yildan Buxoro markazidagi, 2000-yildan esa Shahrisabz markazidagi yodgorliklar Jahon Xalqaro madaniy merosi ro'yxatiga kiritildi.
Tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilish tizimini takomillashtirish	2001–2016-yillar	"Nomoddiy madaniy merosni saqlash to'g'risida"gi Xalqaro Konvensiya. O'zbekiston Respublikasining 2001-yil 30-avgustdagi "Madaniy meros ob'yektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 7-oktabrdagi 222-son "2010–2020-yillarda nomoddiy madaniy meros ob'yektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish Davlat dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori, 2014-yil 6-martdagi 53-son "Moddiy madaniy meros ob'yektlarini va ularga tutash hududlarni ularni obodonlashtirish va zarur holatda saqlash bo'yicha investitsiya majburiyatlari olgan holda ijaraga berish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi Qarori, 2014-yil 21-yuldagi 200-son "Moddiy madaniy va arxeologiya merosi ob'yektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanishni yanada takomillashtirish yuzasidan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarori.
Tarixiy-madaniy merosni yanada keng o'rganish va targ'ib etish	2017-yildan hozirgi kungacha	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi PQ-3391-son "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori, 2017-yil 24-maydagi PQ-2995-son "Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori, 2018-yil 16-yanvardagi F-5181-son "Moddiy madaniy va arxeologiya merosi ob'yektlarini muhofaza qilish va ulardan

		foydalanishni takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoyishi, Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 19-iyundagi 390-son "Moddiy madaniy meros ob'yektlarini va ularga tutash hududlarni ularni obodonlashtirish va zarur holatda saqlash bo'yicha investitsiya majburiyatlari olgan holda ijaraga berish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" 2014-yil 6-martdagi 53-son qaroriga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish, shuningdek hukumatning ayrim qarorlarini o'z kuchini yo'qotgan deb hisoblash to'g'risida"gi Qarori, 2017-yil 15-avgustdagi 633-son "O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi Madaniy meros ob'yektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish ilmiy-ishlab chiqarish bosh boshqarmasi faoliyatini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi Qarori, 2017-yil 20-dekabrda 1003-son "O'zbekiston amaliy san'at va hunarmandchilik tarixi davlat muzeyini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori, 2018-yil 18-maydagi 371-son "Buyuk ipak yo'li" xalqaro folklor musiqa festivalini tashkil etish va o'tkazish to'g'risida"gi Qarori.
--	--	---

Tarixiy-madaniy meros ob'yekti keng bo'lib, turli ijtimoiy-gumanitar fanlar mazmunida o'z aksini topadi. Tadqiqot ob'yektidan kelib chiqqan holda, oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat yo'nalishlarida o'qitiladigan "O'zbekiston tarixi" hamda 5120300 – tarix, 5110600 – tarix o'qitish metodikasi va 5610400 – Ijtimoiy-madaniy faoliyat bakalavriat yo'nalishlarida o'qitiladigan O'zbekiston tarixi va ijtimoiy-madaniy faoliyat bilan bog'liq fanlar dasturlari misolida muammoning o'rganilishi tahlil etildi. Jumladan, oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat ta'lim yo'nalishi 1-kurslarida O'zbekiston tarixi jami 90 soat hajmida o'qitilib, 26 soat ma'ruza, 28 soat seminar va 36 soat mustaqil

ta'limni tashkil etadi. Ma'ruza va seminar mashg'ulotlari taqvim-mavzu rejasining yettita mavzusida tarixiy-madaniy merosni o'rganish ko'zda tutilgan:

1. Markaziy Osiyo jahon sivilizatsiyasining ajralmas qismi.
2. O'zbek davlatchiligining shakllanishi va dastlabki taraqqiyot bosqichlari.
3. O'zbek xalqining etnik shakllanishi.
4. Buyuk ipak yo'li va hozirgi zamon.
5. IX-XII asrlarda O'rta Osiyo xalqlari hayotida yuz bergan Uyg'onish davri. Fan va madaniyatning yuksak ravnaqi.
6. Amir Temur va temuriylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayot.
7. Mustaqillik yillarida O'zbekistonning iqtisodiy, ma'naviy-madaniy taraqqiyoti.

Biroq mazkur mavzularning nomlanishida “madaniyat” va “madaniy hayot”, “madaniy taraqqiyot” tushunchalari qo'llanilgan bo'lsa-da, biroq o'quv savollari mazmunida masalaning umumiy jihatlariga e'tibor qaratish bilan cheklanilgan. Tarixiy-madaniy merosni chuqur va amaliy jihatdan o'rganish dasturda o'z ifodasini topmagan.

“Tarix” va “Tarix o'qitish metodikasi” bakalavriat yo'nalishlarida “O'zbekiston tarixi” fani 1–3-kurslarda o'qitilib, O'zbekiston tarixining eng qadimgi davridan hozirga kungacha bo'lgan tarixiy voqealarini o'zida aks ettiradi. Biroq “O'zbekiston tarixi” fanini o'qitish jarayonida talabalarning o'quv faoliyati natijalariga qo'yiladigan talablarda tasavvurga ega bo'lish, bilish va foydalanish hamda ko'nikmalarga ega bo'lish masalalari o'z aksini topgan. Mazkur fan dasturining biror bir kursida amaliy faoliyat tajribasi va kompetensiyalarga ega bo'lish aniq belgilab berilmagan. Shuningdek, o'quv faoliyati natijalariga qo'yiladigan

talablarda talabalarning tarixiy-madaniy merosga aksiologik munosabatini tarkib toptirish umuman o'z ifodasini topmagan.

Bakalavriat yo'nalishlarining 1–3-kurslarida O'zbekiston tarixini o'qitish uchun 134 soat auditoriya soati, 92 soat mustaqil ta'lim ko'zda tutilgan. Dastur taqvim-mavzu rejasida tarixiy-madaniy merosni o'rganishga bag'ishlangan to'rtta mavzu mavjud, xolos:

1. IX–XII asrlarda Movaraunnaxrda fan va madaniyat.

2. Temuriylar davrida Movaraunnahrda ijtimoiy-siyosiy hayot. Fan va madaniyat.

3. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida O'rta Osiyo xalqlari madaniyati.

4. O'zbekistonda milliy-ma'naviy qadriyatlarning tiklanishi va rivojlanishi.

Mazkur o'quv dasturini tahlil etish asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1) o'quv dasturida tarixiy-madaniy merosni o'zlashtirishga doir kompetensiyalar tizimi aniq belgilab berilmagan;

2) o'quv dasturi mazmunida turli tarixiy davrlar bilan bog'liqlikda tarixiy-madaniy merosni izchil, tizimli, uzviy va uzluksizlikda o'rganish ko'zda tutilmagan;

3) o'quv dasturining ma'ruza va seminar mashg'ulotlari aynan bir xil bo'lib, seminar mashg'ulotlarida amaliy ahamiyat kasb etuvchi tarixiy-madaniy merosning chuqur o'rganilishi ko'zda tutilishi hamda ana shu asosdan kelib chiqib mavzular loyihalanishi lozim edi;

4) o'quv dasturi taqvim-mavzu rejadan iborat bo'lib, o'rganiladigan mavzular mazmunini o'zida to'liq aks ettirmaydi.

Bo'lajak tarix o'qituvchilari uchun "Tarix o'qitish metodikasi" kursi muhim mutaxassislik fani sanaladi. Aynan o'quvchilarga tarixiy-madaniy merosni o'rgatishning metodik

asoslarini talabalar mazkur fan doirasida chuqur o'zlashtirishi ko'zda tutiladi. Bakalavriat ta'lim yo'nalishlarida "Tarix o'qitish metodikasi" fani 4-5-semestrlarda o'qitilib, mazkur fanga jami 176 soat hajmida auditoriya mashg'ulotlari ajratilgan. Biroq o'quv dasturida O'zbekiston tarixi darslarida tarixiy-madaniy merosni o'rgatish masalasi biror bir mashg'ulot shaklida o'z aksini topmagan. Mazkur holat talabalarga tarix fanini o'qitishning muhim ahamiyat kasb etuvchi tarkibiy qismi – tarixiy-madaniy merosni o'rgatish metodikasi o'qitilmasligi haqidagi xulosani beradi.

Shuningdek, bakalavriat yo'nalishlari o'quv rejasida O'zbekiston tarixi va bevosita tarixiy-madaniy merosni o'rganish imkonini beradigan yana bir nechta mutaxassislik va tanlov fanlari ham mavjud: "Arxeologiya", "Manbashunoslik", "O'rta Osiyo shaharlari", "Muzeyshunoslik", "Yordamchi tarix", "Tarixiy o'lkashunoslik", "Markaziy Osiyo xalqlari tarixi", "Madaniyat tarixi", "San'at tarixi" va boshqalar.

Albatta, mazkur fanlar orasida "Madaniyat tarixi" fani o'quv dasturini alohida o'rganish va tahlil qilish ehtiyoji yuzaga keldi. Mazkur fan 4-kurs VII semestrda o'qitilishi rejalashtirilgan. Fanni o'qitish uchun 56 soat auditoriya mashg'uloti ajratilgan.

Mazkur fanning maqsadi talabalarni madaniyat tarixi bosqichlari va ularning xususiyatlari, O'zbekiston xalqi madaniyat tarixining turli davrlariga oid bilimlar bilan qurollantirishdan iborat, tarzida belgilangan.

Fanni o'zlashtirish natijasida talabalar:

- o'zbek xalqi tarixi, ming yillardan buyon saqlanib kelayotgan yozma yodgorliklar va ularda aks etgan tarixiy jarayonlar haqida tasavvurga ega bo'lishi;

- millatimiz va xalqimizning yaratuvchanlik mehnati, aql-zakovati va tafakkurining mahsuli bo'lmish moddiy va ma'naviy

madaniyat tadrijiy ravishda rivoj topganligi, O‘zbekiston xalqlari tarixiga oid yozma manbalar haqida, ularning mohiyati, tarixiy voqealar bayonini chuqur tahlil qilish, bu sohada amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar haqida bilishi va ulardan foydalana olishi;

-tadqiqot usullari, tarixiy manbalar asosida tarixiy jarayonni tahlil qilish, tarixiy voqealarga xolisona baho berish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi belgilab qo‘yilgan.

O‘quv dasturida fanning maqsad va vazifalari aniq belgilanmagan bo‘lib, umumiy fikr bilan cheklanilgan. Aslida mazkur fanning maqsadi talabalarda madaniyatning paydo bo‘lishi va rivojlanishi, moddiy va ma’naviy madaniyatning uyg‘unligi, tarixiy-madaniy merosning xilma-xilligi, ularning o‘ziga xosliklari va ahamiyatini tahlil etish hamda baholash kompetentligini rivojlantirishdan iborat, tarzida aniqlashtirilishi lozim edi.

O‘quv dasturning taqvim-mavzu rejasida ma’ruza mashg‘ulotlari uchun 11 ta, seminar mashg‘ulotlariga 10 ta mavzu ajratilgan. Biroq mavzular madaniyatshunoslikning metodologik asoslariga tayangan holda loyihalanmagan. Jumladan, ma’ruza mashg‘ulotining 3-mavzusi “O‘zbekiston xalqlarining qadimgi va ilk o‘rta asrlar davri madaniyati tarixi (miloddan avvalgi VI asrdan – milodiy IV asrgacha)” deb nomlangan. Savol tug‘iladi: miloddan avvalgi 2500 yillik madaniyatimiz tarixi, tarixiy-madaniy merosimiz qayerda qoldi?! Dasturda mavzularni chuqur tahlil qilmasdan kiritish natijasida tarixiy xatolikka yo‘l qo‘yilgan.

Shuningdek, dasturda tarixiy xronologiyaga zidlik ham ko‘zga tashlanadi. Jumladan, Turkistondagi uchinchi madaniy uyg‘onish – jadidlar renessansi “sotsialistik madaniyat” rivojidan keyin o‘qitilishi rejalashtirilgan. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda tarixiy-madaniy merosning qayta tiklanishi va

umumjahon tomonidan e'tirof etilishi bilan bog'liq masala esa, jadidchilik harakati bilan bitta mavzu sifatida o'qitilishi ham maqsadga muvofiq kelmaydi.

Tahlil natijalari mazkur fanni o'rganishning muhim ekanligi, biroq u amaliy tavsifga ega bo'lishi, mashg'ulotlar ekskursiya va virtual ekskursiyalar asosida loyihalanishi lozim, degan xulosaga kelindi.

“Tarix” bakalavriat yo'nalishida “San'at tarixi” fani ham o'qitib kelinadi. Mazkur fan uchun jami 106 soat ajratilgan.

Dasturda ta'kidlab o'tilganidek, “O'zbekiston san'ati tarixi” kursi milliy san'at rivojining umumiy qonuniyatlarini o'rganadi. Fanning predmeti sifatida O'rta Osiyo xalqlarining eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kungacha bo'lgan davrdagi madaniy va ma'naviy hayoti belgilab berilgan. Biroq mazkur fanning predmeti o'zida tarixiy-madaniy merosning tarkibiy qismi hisoblangan san'at turlarining tarixiy rivojlanish tendensiyalari va transformatsion jarayonlarni aks ettirishi lozim.

Dasturda turli tarixiy davrlarda san'atning rivojlanish tarixiga oid masalalar kiritilgan. Biroq san'atning paydo bo'lishi, rivojlanishi va transformatsion jarayonlar tizimli, aniq va izchil bayon etilmagan. Dasturda madaniyat va san'at tarixini bir-biridan farqlash ko'zga tashlanmaydi. Shu bilan birga aynan, mazkur fanni o'qitish jarayonida nomoddiy merosni chuqur o'rgatish imkoniyati mavjudligini ham alohida ta'kidlab o'tish lozim.

Oliy ta'lim muassasalarining 5640401 – Ijtimoiy-madaniy faoliyat bakalavriat yo'nalishlarida o'qitiladigan “Ijtimoiy-madaniy faoliyat tarixi, nazariyasi” fanida ham tarixiy-madaniy merosni o'rganishga bir oz e'tibor qaratilgan. Jumladan, fan doirasida ijtimoiy-madaniy faoliyatning asosiy bosqichlari: arablar istilosigacha bo'lgan davrda Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy-madaniy taraqqiyoti; Islom madaniyati va uning

Movaraunnahr xalqlariga ta'siri; temuriylar davri madaniyatining Markaziy Osiyo xalqlari ijtimoiy-madaniy taraqqiyotidagi o'rni; xonliklar davrida ijtimoiy-madaniy rivojlanishning orqaga ketishi, sabablari va oqibatlari; Chor Rossiyasi va sho'rolar mustamlakasi davrida Yevropacha madaniyatning kirib kelishi va ruslashtirish siyosatining oqibatlarini tahlil etish jarayonida tarixiy-madaniy merosga munosabat masalalari yoritib berilgan.

Eng muhimi boshqa fanlardan farqli ravishda mazkur o'quv dasturida seminar mashg'ulotlarida tarixiy-madaniy merosni o'rganish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan quyidagi texnologiyalar bilan bevosita tanishish ko'zda tutilgan:

1. Madaniy ijod texnologiyalari.
2. Rekreativ texnologiyalar.
3. Boshqaruv texnologiyalari.
4. Tadqiqot va loyihalash texnologiyalari.
5. Axboriy-ma'rifiy va reklama texnologiyalari.
6. Ommaviy axborot va muloqot vositalari.

Tadqiqot yo'nalishi bilan bog'liqlikda tarix fanlarini o'qitish jarayonida axborotlar bilan ishlash, talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish bilan bog'liq masalalarning o'rganilishi ham tahlil etildi.

Tarix bakalavriat ta'lim yo'nalishlarida innovatsion va axborot texnologiyalarini o'rganishga yo'naltirilgan bir nechta fanlar mavjud bo'lib, ular sirasiga "Tarix fanlarini o'qitishda zamonaviy ta'lim vositalarini joriy etish", "Tarix fanini o'qitishda texnologiyalar va loyihalashtirish" kabilarni kiritish mumkin.

"Tarix fanlarini o'qitishda zamonaviy ta'lim vositalarini joriy etish" fani 2017–2018-o'quv yiliga qadar 4-kurslarda o'qitilgan bo'lib, mazkur o'quv yilidan 1-kurslarda o'qitish yo'lga qo'yilgan. Biroq tarix ta'limi mazmunini chuqur o'rganmasdan,

mazkur fanni o‘qitish metodologik jihatdan o‘rinli emas, deb hisoblaymiz.

Ushbu fanni o‘qitish uchun 12 soat ma’ruza, 26 soat amaliy mashg‘ulot, 14 soat mustaqil ta’lim jami 52 soat yuklama ajratilgan. O‘quv dasturida axborot texnologiyalarini qo‘llash bilan bog‘liqlikda “Axborotning turlari: matn, tasvir, audio va video. Tarix ta’limida axborot texnologiyalari”, “Tarix ta’limida masofaviy ta’limni tashkil etish texnologiyasini loyihalash. Masofaviy ta’limning ijtimoiy-pedagogik tizimini modellashtirish”, “Tarix ta’limida elektron o‘quv majmualar, elektron darsliklarni yaratish” kabi mavzular o‘rin olgan.

O‘quv dasturidagi mavzular mazmuni tahlili talabalarda axborot-tahliliy kompetensiyalarni shakllantirish eng quyi metodik darajada ekanligini ko‘rsatadi. Talabalar axborotlarning turlarini umumta’lim maktabida o‘rganishadi. Masofaviy ta’lim texnologiyasi hozirgi vaqtda yangi sifat bosqichiga ko‘tarilib, virtual ta’lim texnologiyalari ko‘rinishida namoyon bo‘lmoqda. Shuningdek, masofaviy ta’limning ijtimoiy-pedagogik tizimini modellashtirish tarix yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun amaliy ahamiyat kasb etmasligi, tabiiy. Chunki mazkur masala ilmiy-tadqiqot ob’yekti sifatida xizmat qilishi mumkin.

“Tarix fanini o‘qitishda texnologiyalar va loyihalashtirish” fanining nomlanishining o‘zi eng avvalo, juda bahs talab masala. Chunki texnologiya deganda o‘qitish jarayonini loyihalash va rejalashtirish tushuniladi. Agar aniqroq aytsak, tarix fanidan dars mashg‘ulotlarini loyihalashtirish asosida texnologik model, rejalashtirish natijasida texnologik xarita hosil bo‘ladi.

Mazkur fanni 3-kursda o‘qitish mo‘ljallangan bo‘lib, jami 138 soat o‘quv yuklamasi ajratilgan. O‘quv dasturining taqvim-mavzu rejasida tarix darslarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish texnologiyasi, tarix ta’limi vositalaridan foydalanishga

innovatsion yondashuv, tarix fanini o'qitishda chet el tajribalarini o'rganish va foydalanish, o'yinli, muammoli, keys-stadi, loyiha ta'lim texnologiyalaridan foydalanish masalalari o'rin olgan. Garchi mavzular mazmunida axborot xavfsizligini ta'minlashda pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalasi ko'zda tutilmagan bo'lsa-da, mazkur masalani o'rganish yuqorida qayd etilgan mavzular bilan aloqador ekanligini alohida ta'kidlab o'tish maqsadga muvofiqdir.

Oliy ta'lim muassasalarining barcha ta'lim yo'nalishlari o'quv rejasining 2-blokida (Matematika va tabiiy-ilmiy fanlar) "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitish rejalashtirilgan. Mazkur fan doirasida "Axborot va tarmoq xavfsizligi va axborotlarni himoyalash" mavzusini o'rganish ko'zda tutilgan bo'lib, u texnik tavsifga egadir. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish masalasini ko'zda tutmaydi.

Umuman olganda, oliy ta'lim muassasalarining tarix yo'nalishida o'qitiladigan umumkasbiy va ixtisoslik fanlarining o'quv dasturlari tahlili natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

- bakalavriat ta'lim yo'nalishlari o'quv rejasida tarixiy-madaniy merosni o'rganish imkonini beruvchi bir qator fanlar mavjud: "O'zbekiston tarixi", "Arxeologiya", "Tarix o'qitish metodikasi", "Madaniyat tarixi", "San'at tarixi", "Manbashunoslik", "O'rta Osiyo shaharlari", "Muzeyshunoslik", "Yordamchi tarix", "Tarixiy o'lkashunoslik", "Markaziy Osiyo xalqlari tarixi" va boshqalar;

- xuddi shuningdek, talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan ixtisoslik va tanlov fanlari ham mavjud: "Tarix fanlarini o'qitishda zamonaviy ta'lim vositalarini joriy etish", "Tarix fanini o'qitishda texnologiyalar va loyihalashtirish" va h.k. Biroq

mazkur fanlar mazmunida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan mavzular aniq o'z aksini topmagan;

- "O'zbekiston tarixi" turkumiga kiruvchi fanlarda kursning ob'yekti va predmetidan kelib chiqqan holda tarixiy-madaniy meros turlarining chuqur o'rganilishi birinchidan, talabalarda ajdodlar tomonidan qoldirilgan boy merosni o'zlashtirish imkonini bersa, ikkinchidan, bugun turizmni jadal rivojlantirish sharoitida tarixiy-madaniy meros ob'yektlari haqida fikr yuritilganda, talabalarda ular haqida aniq dalillar asosida axborotlarga ega bo'lish kompetentligi rivojlanadi.

Tahlil natijalari asosida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishga doir asosiy me'yoriy hujjat Davlat ta'lim standarti sanalib, tayanch o'quv rejasida alohida axborot xavfsizligi asoslariga doir maxsus fanni o'qitish ko'zda tutilmasligi haqidagi xulosaga kelindi. Mazkur jarayon ijtimoiy-gumanitar, matematika va tabiiy-ilmiy fanlar, umumkasbiy va ixtisoslik fanlari negizida amalga oshiriladi (1.3.1-jadvalga qarang).

1.3.1-jadval.

Integrativ yondashuv asosida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish tizimi

Komponent	Fanlar
Yuridik (axboriy-huquqiy)	Ijtimoiy-gumanitar: huquqshunoslik, sotsiologiya, fuqarolik jamiyati asoslari, falsafa (etika, estetika, mantiq)
Dasturiy-texnik	Matematika va tabiiy-ilmiy fanlar: informatika va axborot texnologiyalari

Me'yoriy-metodik	Umumkasbiy: umumiy pedagogika, umumiy psixologiya, O'zbekiston tarixi, arxeologiya, manbashunoslik, muzeyshunoslik, yordamchi tarix, etnogenez. Ixtisoslik: tarix fanlarini o'qitishda zamonaviy ta'lim vositalarini joriy etish, tarix fanini o'qitishda texnologiyalar va loyihalashtirish.
Ijtimoiy-madaniy	Ijtimoiy-gumanitar: O'zbekiston tarixi, ma'naviyat asoslari, madaniyatshunoslik. Umumkasbiy fanlar: ijtimoiy-madaniy faoliyat tarixi, nazariyasi, madaniyat tarixi, san'at tarixi

1.3.1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, oliy ta'lim muassasalari o'quv rejasidagi fanlar gorizontall tamoyilga asoslangan holda ishlab chiqilgan bo'lib, ularning mazmunida axborot xavfsizligi asoslarini to'liq aks ettirish imkoniyati yo'q. Mazkur holat "Axborot madaniyati va axborot xavfsizligi asoslari" modulli dasturini ishlab chiqish va to'garak mashg'ulotlarida amaliyotga joriy etishni taqozo etadi.

Adabiyotlar tahlili asosida axborot xavfsizligi – axborotlashgan jamiyat bilan uyg'un rivojlanishga yordam berishga yo'naltirilgan zamonaviy sotsiumning ob'yektiv taraqqiy etishi bilan bog'liq murakkab hodisa ekanligi haqidagi xulosaga kelindi. Axborot xavfsizligini ta'minlash eng avvalo, axborot texnologiyalarini qo'llash bilan bog'liqlikda yuzaga keladigan salbiy ta'sirlarni o'rganish, talabalarni mazkur salbiy ta'sirlardan o'z-o'zini va jamiyat a'zolarini himoya qilish, yuzaga keladigan muammolarning oldini olishga tayyorlashni talab etadi.

Tadqiqot natijalari talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish – bo'lajak kasb egasi sifatida bevosita inson ruhiyatiga ta'sir o'tkazish orqali uni o'z

aqidalari, ma'naviy-axloqiy ideallari, e'tiqodidan ayiradigan buzg'unchi g'oyalarga qarshi kurashish malakasini tarkib toptirish bilan aloqadorligini ko'rsatdi.

Me'yoriy-huquqiy hujjatlar, psixologik-pedagogik, metodik adabiyotlar va axborot xavfsizligi sohasiga doir ilmiy ishlarni tahlil etish asosida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlashga doir axboriy-huquqiy, dasturiy-texnik, me'yoriy-metodik va ijtimoiy-madaniy kompetensiyalar tizimi aniqlashtirildi.

Mustaqillik yillarida respublikamizda tarixiy-madaniy meros ob'yektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish masalasiga juda katta e'tibor qaratib kelinayotganligini asoslash orqali mazkur sohaga doir qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlarni shartli ravishda uch bosqichga bo'lib o'rganish taklif etildi: 1991–2000, 2001–2016 va 2017-yildan hozirgi kungacha. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi doirasida tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilish va undan foydalanishga doir 15 dan ortiq me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinganligi aniqlandi.

Tahlil natijalari asosida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishga doir asosiy me'yoriy hujjat Davlat ta'lim standarti sanalib, tayanch o'quv rejasida alohida axborot xavfsizligi asoslariga doir maxsus fanni o'qitish ko'zda tutilmasligi haqidagi xulosaga kelindi. Natijada "O'zbekiston tarixi" turkumiga kiruvchi fanlarni ijtimoiy-gumanitar, matematika va tabiiy-ilmiy fanlar, umumkasbiy va ixtisoslik fanlari bilan aloqadorlikda o'qitish orqali tarixiy-madaniy meros vositasida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishga erishish mumkinligi haqidagi xulosaga kelindi.

II BOB

TALABALARDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH KOMPETENTLIGINI TARIXIY-MADANIY MEROS VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH MAZMUNI, SHAKL VA METODLARI

Tarixiy-madaniy meros, ajdodlar tajribasi barcha davrlar va jamiyatlar uchun o'ziga xos ma'naviy tayanch, kelajakni rejalashtirishda mayoq vazifasini o'tab keladi. O'zbek xalqi dunyoning barcha madaniy xalqlari singari boy va bebaho tarixiy-madaniy merosiga doimo katta hurmat va ehtirom ko'rsatib kelgan. Ajdodlar merosini o'rgangan, asrab avaylagan va targ'ib qilib kelmoqda. Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab milliy merosimizning asosiy tarkibiy qismi bo'lgan tarixiy-madaniy merosga yangicha munosabatni ishlab chiqish dolzarb vazifa sifatida kun tartibiga qo'yildi. [3] Bu masala davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Zero, tarixiy xotira barcha ongli fuqarolarda milliy g'urur va iftixor hissini uyg'otib, Vatan tarixiga aloqadorlikni tarbiyalaydi. [142; 92]

Shu bilan birga, tarixiy-madaniy merosga munosabat masalasiga dunyo miqyosida nazar tashlasak, bugungi kunda tarixiy-madaniy merosni, ma'naviy, ahloqiy qadriyatlarni saqlash muammosi global muammolar qatoriga kirib borayotganligini ko'rish mumkin. Birinchidan, bugungi davr sivilizatsiyasi, texnika taraqqiyoti insoniyat hayotini, turmush tarzini keskin o'zgartirib yubordi. Individualizm g'oyasi yuksak cho'qqiga chiqqan g'arb dunyosida insonning o'zi ham ma'naviy jihatdan qoshshoqlashib bormoqda. Dunyoning ko'pgina mamlakatlarida tarixiy-madaniy va ma'naviy merosni asrashga yetarlicha e'tibor qaratilmayotgani, bu jamiyatlarda ma'naviyatsizlik, ma'naviyatdan bebahra qolish jarayoni bormoqda. Bu, o'z navbatida, tarixiy-madaniy o'tmishga

bepisandlik tushunchasini shakllantirmoqda, “faqat bugungi kun uchun”, “lahza uchun yasha” degan shiorlar odatiy va umumqabul qilinayotgan mezonga aylanib borayotgani XXI asr kishisining ma’naviyatini tobora qashshoqlashtirib bormoqda. Inson o‘zligini, ma’naviy qiyofasini yo‘qotib, tobora robotlarga, biomashinaga, manqurtga aylantirilayotgan jamiyatlar butun insoniyat uchun global xavf-xatarga aylanmoqda. Zero, zamonaviy madaniyat, ayniqsa, “ommaviy madaniyat” mezonlari bizning ham an’anaviy ma’naviy qadriyatlarimizni eskilik sarqiti sifatida qarab, ularni mensimaslikka chaqirmoqda. Bu xatarga qarshi turish, yoshlarda g‘oyaviy immunitetni shakllantirish va yuksaltirish muammosi, bu muammo yechimida tarixiy-madaniy merosning o‘rni va ahamiyati O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti I.Karimovning “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarida batafsil ko‘rsatib berilgan. [4]

O‘zbek xalqining ma’naviy merosi umumjahon madaniy merosida muhim o‘rin tutib, bugungi davrning ma’naviy tahdidlariga qarshi kurashda biz uchun mislsiz quvvat manbaidir. Ajdodlarimizning boy ma’naviy-madaniy merosi, tarixiy tajribasi jamiyatimizni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiyalash va isloh qilishda ham ijobiy rol o‘ynaydi va o‘rin tutadi. O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti I.Karimov bu haqda fikr bildirib, quyidagilarni ta’kidlab o‘tgan. “Kim bo‘lishidan qat’i nazar, jamiyatning har bir a’zosi o‘z o‘tmishini yaxshi bilsa, bunday odamni yo‘ldan urish, har xil aqidalar ta’siriga olish mumkin emas. Tarix saboqlari insonni hushyorlikka o‘rgatadi, irodasini mustahkamlaydi... Inson uchun tarixidan judo bo‘lish — hayotdan judo bo‘lish demakdir... Bu g‘oyaning zamirida xalqimizning o‘zligini anglashi yotadi. Haqqoniy tarixni bilmasdan turib esa o‘zlikni anglash mumkin emas”. [4]

Mustaqillik yillarida yurtimizda ajdodlarimiz qoldirib ketgan ulkan madaniy meros va tarixiy yodgorliklar qaytadan tiklanmoqda, ta'mirlanmoqda. Shu maqsadda ko'plab qonunlar, farmon va qarorlar qabul qilinib, o'z ijrosini topmoqda. Ushbu hujjatlar millatimiz madaniyati, san'ati, qolaversa, milliy ma'naviyatimiz taraqqiyotida huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Ma'lumki, Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi shakllanishi va rivojlanishida uning "yuragi" hisoblangan O'zbekiston hududi muhim o'rin tutgan. Mamlakatimizda joylashgan tarixiy-madaniy meros ob'yektlari, "Ajdodlarimiz tafakkuri va dahosi bilan yaratilgan eng qadimgi toshyozuv va bitiklar, xalq og'zaki ijodi namunalaridan tortib, bugungi kunda kutubxonalarimiz xazinasida saqlanayotgan ming-minglab qo'lyozmalar, ularda mujassamlashgan tarix, adabiyot, san'at, siyosat, axloq, falsafa, tibbiyot, matematika, mineralogiya, kimyo, astronomiya, me'morlik, dehqonchilik va boshqa sohalarga oid qimmatbaho asarlar bizning buyuk ma'naviy boyligimizdir. Bunchalik katta merosga ega bo'lgan xalq dunyoda kamdan-kam topiladi". [4; 30-31-b.]

Sharq olamida, xususan, Markaziy Osiyo xalqlari hayotida rivojlangan madaniyatning mavjud bo'lgani haqida qadimgi baqtriya, so'g'd, o'rxun, xorazm yozuvlarida bitilgan yodgorliklar, devoriy tasviriy san'at asarlari va haykalchalar, arxitektura namunalari dalolat beradi.

Shu sababli ham, O'zbekistonning tarixiy-madaniy merosi butun mintaqaning qadimiy madaniyati va sivilizatsiyasining bosqichma-bosqich paydo bo'lishini o'zida to'liq aks ettiradi.

Mamlakatimizning tarixiy-madaniy merosi, odatda, quyidagi uch guruhga bo'linadi: moddiy madaniyat yodgorliklari; ilmiy-

tarixiy asarlar, qo‘lyozma manbalar; nomoddiy madaniy meros ob‘yektlari.

Moddiy madaniyat yodgorliklarini ham o‘z navbatida uch turga – arxeologik yodgorliklar, me‘moriy obidalar va badiiy hunarmandchilik buyumlariga ajratish mumkin. Qadim tariximiz xazinasini bo‘lgan arxeologik yodgorliklar – ko‘hna shaharlar xarobalari, qo‘rg‘onlar, manzilgohlar, mudofaa inshootlarining qoldiqlari, karvonsaroylar, rabotlar va sardobalar, ko‘priklar kabi yo‘l bo‘yi inshootlari, tosh haykalchalar, tosh bitik va suratlar, buyumlar, aholi maskanlarining tarixiy-madaniy qatlamlari va boshqalar mintaqaning qadimgi davr va o‘rta asrlar madaniyati izlarini o‘z bag‘rida saqlab kelmoqda. O‘zbekistonning viloyat va tumanlarida o‘ta notekis joylashgan arxeologik yodgorliklarning bizgacha saqlanib qolganlari soni ayrim manbalarga ko‘ra 8,5 mingga yaqindir. [48; 233-b.]

Moddiy madaniy merosimizning ikkinchi turini qadimgi shaharlarimizda, qishloq hududlarida va buyuk ipak yo‘lida joylashgan me‘moriy yodgorliklar tashkil etadi. Ularning soni, ayrim ma‘lumotlarga qaraganda 10 mingga yaqin bo‘lib, bu inshootlarning aksariyat ko‘pchiligi “O‘zbekistonning tarixiy merosi ro‘yxati”ga kiritilgan va davlat muhofazasiga olingan.

Qadimgi shaharlarimizda joylashgan me‘moriy yodgorliklar, majmualar xalqaro miqyosda ham katta shuhrat qozongan. Bugungi kunda O‘zbekistonning 8 ta qadimgi shaharlarining yubileyleri YuNESKO tadbirlari ro‘yxatiga kiritilgan holda tantanali ravishda nishonlandi. Xiva (1991-y.), Buxoro (1993-y.), Shaxrisabz (2000-y.), Samarqand (2001-y.) va Termiz (2016-y.) kabi 5 ta qadimiy shaharlarimizdagi yodgorliklar YuNESKOning “Butunjahon madaniy merosi ro‘yxati”ga kiritilgani ham O‘zbekistonning boy tarixi va madaniy merosining insoniyat

sivilizatsiyasi rivojida tutgan o'rnining xalqaro miqyosdagi e'tirofi bo'ldi.

Yirik shaharlarda madaniy-ma'rifiy maskanlar (kutubxonalar, madrasalar, maktablar, shifoxonalar), ixtisoslashgan bozorlar, karvonsaroylar va boshqalar mavjudligi, shuningdek, mintaqaning ichki hududlaridagi yirik shaharlar turli mamlakatlar, o'lkalardan kelgan savdogarlar o'zaro muloqotga kirishadigan, nafaqat savdo-sotiq va mahsulot almashiladigan, shu bilan birga iqtisodiy-madaniy hayotda, ishlab chiqarish sohasida yangiliklar almashinadigan, madaniy-ma'rifiy, diniy-falsafiy qarashlar muloqotga kirishadigan markazlar sifatidagi faoliyat yuritgan. [91]

Moddiy madaniyat yodgorliklarining muhim qismini xalq amaliy san'ati, badiiy hunarmandchilik buyumlari tashkil etadi. Badiiy hunarmandchilik buyumlari yoki xalq amaliy san'ati asarlari tarixning eng qadimgi davridan boshlab insonning turmushini, hayot tarzini moddiy muhitini go'zallashtirishga, estetik boyitishga xizmat qilib kelgan. O'zining ko'rinishi, tuzilishi, bezak xususiyatlari bilan amaliy san'at buyumlari insonning ruhiy holati, kayfiyatiga ijobiy ta'sir etgani sababli yuksak estetik did bilan bezatilgan hunarmandchilik buyumlari badiiy qimmatiga ega buyum sifatida ham qadrlanib kelgan.

Badiiy hunarmandchilik buyumlari ishlab chiqaradigan amaliy san'at turlari ichida kulolchilik, to'qimachilik, tikuvchilik, zargarlik, yog'och o'ymakorligi, mis o'ymakorligi, metallga ishlov berish, sangtoroshlik va boshqa ko'plab sohalar bo'lgan. Tariximizning qadimgi davrida paydo bo'lgan xalq badiiy hunarmandchilik turlari sifati, betakror naqshlari bilan nafaqat yurtimizda, shu bilan birga qo'shni hududlarda ham mashhur bo'lgan. Xususan, Amir Temur va temuriylar davrida badiiy hunarmandchilik yanada ravnaq topdi: nafis matolar, gulli

kashtalar, zeb-ziynat buyumlari, badiiy bezatilgan qurollar, ot abzallari, idishlar ishlab chiqarilgan. Registon, Shohizinda, Oqsaroy kabi yirik me'moriy inshootlar barpo etilib, ular o'z mahobati, betakror naqshlari bilan xorijlik sayyohlar va elchilarni ham hayratga solgan. Mashhur ispan elchisi Klavixo Shahrisabzdagi Oqsaroyning betakror va nafis bezaklaridan hayratga tushib, hatto Parijning mohir ustalari ham ulardan andoza olsa arzishini qayd etadi. [87; 148-b.]

So'nggi O'rta asrlarda badiiy hunarmandlik poytaxt shaharlar – Buxoro, Xiva, Qo'qon va boshqa yirik shaharlarda, xususan, Samarqand, Toshkent, Qarshida rivojlangan. Bu shaharlar xattotlik, kitobat san'ati, muqovasozlik, kitob miniatyurasi, qo'lyozmalar yaratish san'ati rivojlangan. Ustalar qo'lyozma kitob sahifalarini zarhal berib, nozik o'simlik va handasiy naqshlar bilan to'ldirib bezashgan. O'zbekistonning barcha markazlarida ip, ipak, junmatolar (atlas, zandonachi, baxmal, bo'z, shoyi, olacha, parcha) va tayyor buyumlar (ro'mol, dasturxon, salla, belbog', qiyiq va b.) ishlab chiqarilgan. XVIII asrda to'qimachilik markazlari Buxoro, Marg'ilon, Andijon, Samarqand, Xiva, Toshkentda joylashgan. Shahrisabzda popur (popop) chokli so'zanalar, Buxoro, Samarqand, Toshkentda xon va ulamolar uchun zardo'zi buyumlar tayyorlangan. XVIII-XIX asrlarda mahobatli binolarni, ayniqsa, ichki qismini koshin, tosh, ganch, yog'och o'ymakorligi bilan bezatish davom etdi. Kulolchilik va kandakorlik san'ati yuksak darajaga ko'tarildi. Kandakorlikning Buxoro, Qarshi, Xiva, Shahrisabz, Qo'qon uslublari vujudga keldi.

Xalqimizning boy va rang-barang nomoddiy madaniy merosi ulug' ma'naviyat va ma'rifatga ega bo'lgan ajdodlarimizning bizga qoldirgan bebaho xazinasidir. Milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, bayram va sayllarimiz, to'y va ma'rakalarimiz, xalq

og‘zaki ijodi – dostonlar, ertaklar, matal va maqollar, musiqa va raqs san‘ati, ashulachilik va boshqalar o‘zbek xalqining qadim va asrlar sinovidan o‘tib sayqallanib kelgan bebaho ma‘naviy mulkidir. Nomoddiy madaniy meros odatda quyidagi oltita yo‘nalishga bo‘linadi: so‘z san‘ati (xalq og‘zaki ijodi); madaniy muhit (milliy qadriyatlar, diniy e‘tiqod, urf-odatlar, bayramlar, xalq o‘yinlari, kurash, uloq-ko‘pkari va boshqalar); an‘anaviy musiqa; an‘anaviy raqs san‘ati; milliy hunarmandchilik, badiiy bezak san‘ati; tomosha san‘ati (xalq teatrlari, dorbozlik san‘ati, qiziqchilar, masxarabozlar, tosh o‘ynatuvchi polvonlar va boshqalar).

Nomoddiy madaniy merosimizning muhim tarkibiy qismi bo‘lgan so‘z san‘ati o‘z ichiga folklor, ya‘ni xalq og‘zaki ijodini qamrab oladi. Tariximizning qadim davrlarida yaratilgan va asrlar davomida sayqallanib, boyitilib bizgacha yetib kelgan turli yo‘nalishdagi xalq qo‘shiqlari (to‘y va bayramlarda, sayllarda aytiladigan qo‘shiqlar, chorva va dehqonchilik, fasl va mavsumlar bilan bog‘liq qo‘shiqlar, marosim qo‘shiqlari va boshqalar), laparlar, onalarimiz allalari, ertak va rivoyatlar, afsonalar, dostonlar, maqol va matallar o‘zbek xalqi og‘zaki ijodining naqadar boy, rangbarang va jilokorligini ifodalaydi.

Xalq og‘zaki ijodi ichida dostonchilik an‘analari o‘ziga xos o‘ringa ega. O‘zbek xalqi dostonchiligining “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li”, “Ravshanoy” va boshqa qator dostonlari xalqimiz ma‘naviyati, jasorati, oriyatining betakror madhidir. Ular ichida “Alpomish” dostoni o‘ziga xos o‘rin tutadi. O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta’kidlaganidek, “Agarki xalqimizning qadimiy va shonli tarixi tunganmas bir doston bo‘lsa, “Alpomish” ana shu dostonning shoh bayti, desak, to‘g‘ri bo‘ladi”. [4; 33-b.]

Ma'lumki, mustaqillik arafasidayoq, 1989-yil 28-fevralda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni bilan O'zbekistonda Navro'zni umumxalq bayrami sifatida nishonlash to'g'risida qaror qabul qilindi. 1990-yildan esa 21-mart "Navro'z" milliy xalq bayrami kuni deb e'lon qilindi. Mustaqillik davrida nomoddiy madaniy merosimizning bu noyob yodgorligi ham "Boysun tumani madaniy muhiti", "Shashmaqom", "Katta ashula", "Askiya" (Payrov) so'z san'ati kabi YuNESKO tashkilotining "Jahon nomoddiy madaniy merosi" ro'yxatiga kiritildi.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonning boy va rangbarang nomoddiy madaniy meros ob'yektlarini muhofaza qilish, tiklash, o'rganish va targ'ib qilish sohasida ham ulkan ishlar amalga oshirildi. 2010–2020-yillarda nomoddiy madaniy meros ob'yektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish Davlat dasturi qabul qilindi. [27] Dastur nomoddiy madaniy merosni saqlash, muhofaza qilish va kelajak avlodga yetkazishga qaratilgan normativ-huquqiy bazani hamda ma'muriy boshqaruv tizimini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Dasturda O'zbekistonning qadimiy folklor va an'anaviy ijrochiligi saqlanib qolgan Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand, Navoiy, Buxoro, Xorazm viloyatlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Farg'ona vodiysi bo'ylab kompleks folklor ekspeditsiyalari uyushtirish, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston, Afg'oniston va Xitoyda yashovchi o'zbeklar folklorini yozib olishni tashkil etish kabi vazifalarning belgilanishi muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Dasturda shuningdek, "O'zbek xalq ijodi yodgorliklari" 100 tomligini asar matni, notasi va izohlari bilan nashrga tayyorlash; "Go'ro'g'li", "Alpomish" singari dostonlarni fundamental ilmiy tadqiq etish ishlarini yanada kuchaytirish; o'zbek an'anaviy musiqasiga oid ma'lumotlarni jamlash va yaxlit holda chop

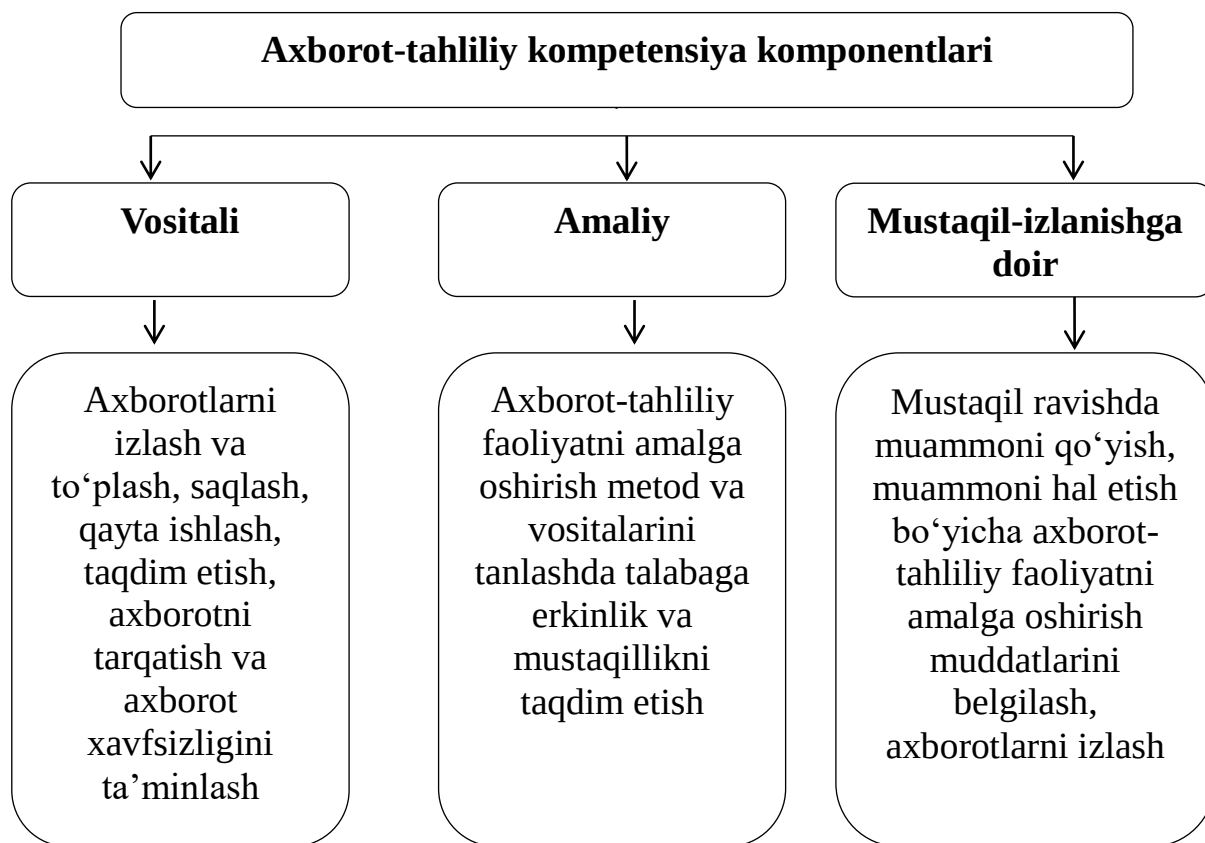
etilishini tashkil etish; muhofaza ostiga olinishi lozim bo'lgan nomoddiy madaniy meros ob'yektlarining ro'yxatini tuzish va doimiy yangilanib borilishini tashkil etish; jahon nomoddiy madaniy merosining Reprezentativ ro'yxatiga kiritilgan "Shashmaqom", "Navro'z", "Katta ashula" ob'yektlarini inventarlashtirish ishlarini yakunlash; jahon nomoddiy madaniy merosining Reprezentativ ro'yxatiga kiritish uchun tavsiya etilgan "Askiya", "Lapar", "Xalfachilik", "Baxshichilik" haqida to'liq ma'lumotlarni YuNESKOga taqdim etish; nomoddiy madaniy merosni o'rganish masalalarini oliy ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining tegishli fanlar o'quv dasturlariga kiritish, qo'llanmalar tayyorlash va chop etish kabi vazifalar belgilandi.

O'zbekistonning boy va rang-barang nomoddiy madaniy merosi targ'ibotida madaniy turizm dasturlaridan keng foydalanish masalasiga ham bu dasturda e'tibor qaratilgani ahamiyatga molikdir. Xususan, bu dasturda Boysun, Nurota, Chust, Karmana, Sherobod kabi hududlarni turistik yo'nalishlar dasturlarga kiritish choralari ko'rish, ushbu qadimiy madaniyat o'choqlari tarixi va u yerda saqlanib qolgan an'anaviy madaniyatni keng targ'ib etish, barcha turistik tashkilotlar, turist va mehmonlarning "Navro'z" tantanalariga tashrifini "O'zbekturizm" MK tizim tashkilotlari orqali markazlashtirilgan holda tashkil etish, Surxondaryoga arzonlashtirilgan narxlarda "Sayohat poyezdi"ni tashkil etish hamda turistik dasturlarning "Shashmaqom", "Katta ashula", "O'lan", "Dostonchilik", "Baxshichilik", "Lapar", "Tanavor", masxarabozlik, dorbozlik, qo'g'irchoqbozlik, "Ko'pkari", turli xalq o'yinlari, o'zbek raqslari singari nomoddiy madaniy merosimiz durdonalari bilan boyitilishiga erishish ham belgilangan edi.

O'zbekiston tarixi yozma manbalarini asosan ikki turga ajratish mumkin: 1) rasmiy hujjatlar – yorliqlar, farmonlar, inoyatnomalar, vaqfnomalar, hisob-kitob daftarlari, rahnamolar, rasmiy yozishmalar, maktublar va boshqalar. Umuman, tarixiy hujjatlarning o'ttizdan ortiq turi mavjud. Hujjatlar ijtimoiy-siyosiy hayotni bevosita qayd etishlari, ya'ni katta yer egaligi, ijtimoiy munosabatlar, davlat tuzilishi va shunga o'xshash masalalar bo'yicha daliliy ma'lumotga boyligi bilan tarixiy manbalarning boshqa turlaridan ajralib turadi. Ular asosan hujjatshunoslar tomonidan maxsus o'rganilsa-da, tarixiy manba sifatida manbashunoslikda ilmiy qiymati juda katta. 2) tarixiy, geokosmografik, agiografik hamda biografik asarlar. Tarixiy, geokosmografik, agiografik hamda biografik asarlarda rasmiy hujjatlarga nisbatan tarixiy voqea va hodisalar keng va to'la yoritiladi. Shuning bilan bir qatorda ularda faktik materialning boyligi ko'zga tashlanadi.

Tarixiy-madaniy merosning eng muhim ahamiyati talabalarda axborot-tahliliy kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qilishidir. Talabalarning axborot-tahliliy kompetensiyasi deganda sifat jihatdan yangi bilimlarni o'zlashtirish maqsadida xilma-xil tur va shakldagi axborotlarni analitik-sintetik qayta ishlash jarayonida mavjud bilim, ko'nikma va shaxsiy tajribasini qo'llay olish qobiliyati tushuniladi.

Shuningdek, o'z navbatida axborot-tahliliy kompetensiya metodik jihatdan faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvga asoslanishni taqozo etadi. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv nuqtai nazaridan axborot-tahliliy kompetensiyaning uch komponentini ajratib ko'rsatish mumkin: vositali, amaliy va mustaqil izlanishga doir (2.1.1-rasmga qarang).

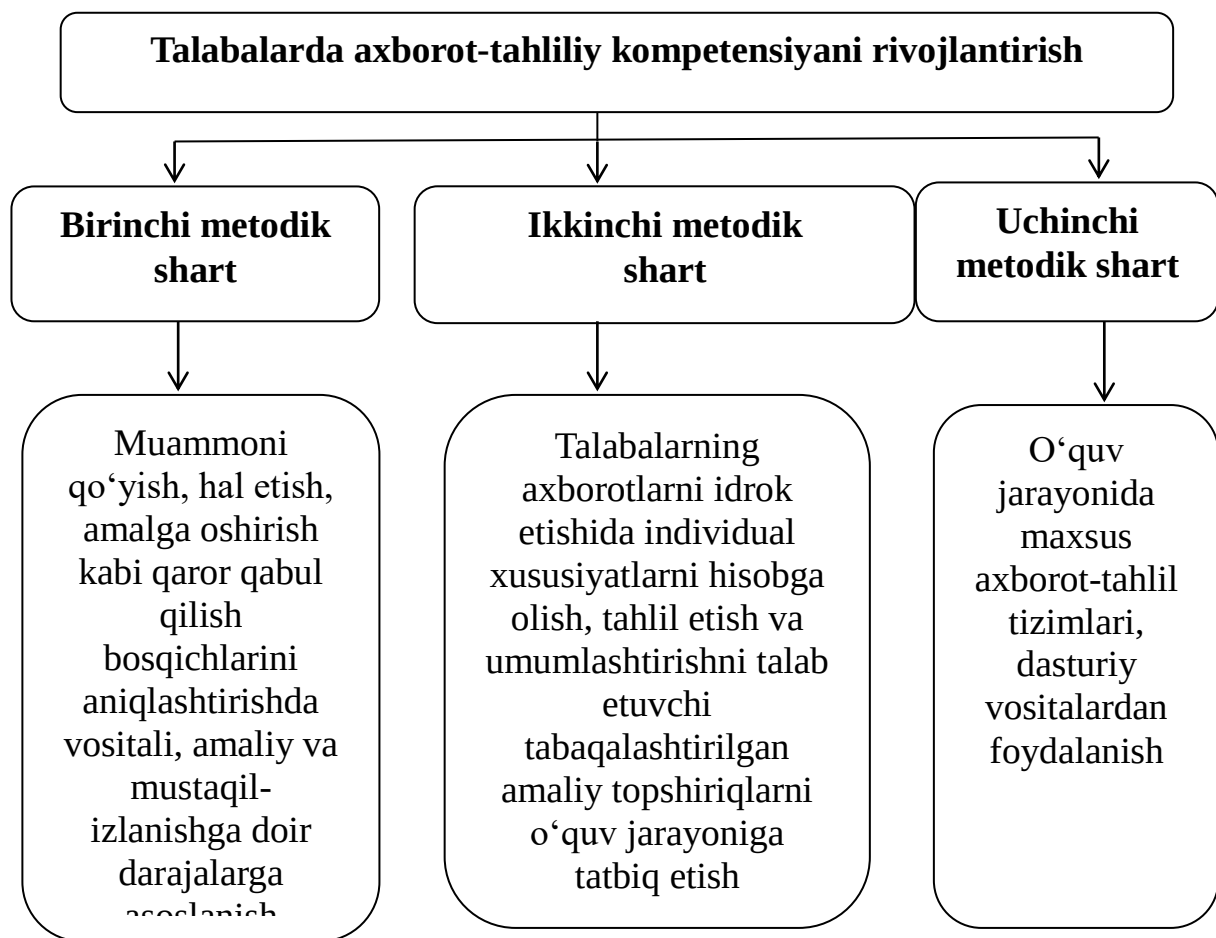

Vositali komponent axborot bilan ishlashning sodda texnologiyalari bilan ishlashni talab etadi: axborotlarni izlash va to'plash, saqlash, qayta ishlash, taqdim etish, axborotni tarqatish va axborot xavfsizligini ta'minlash.

Amaliy komponent axborot-tahliliy faoliyatni amalga oshirish metod va vositalarini tanlashda talabaga erkinlik va mustaqillikni taqdim etadi.

Mustaqil izlanishga doir komponent mustaqil ravishda muammoni qo'yish, muammoni hal etish bo'yicha axborot-tahliliy faoliyatni amalga oshirish muddatlarini belgilash, axborotlarni izlash jarayonida to'plangan materiallarni tahlil qilish metodlarini aniqlashtirish va tanlash bo'yicha butun bor salohiyatini ishga solishni talab etadi.

Talabalarda axborot-tahliliy kompetensiyani rivojlantirish qator metodik shart-sharoitlarni talab etadi (2.1.2-rasmga qarang).

2.1.2-rasm. Talabalarda axborot-tahliliy kompetensiyani rivojlantirishning metodik shart-sharoitlari

Birinchi metodik shart – talabalarga axborot-tahliliy faoliyat texnologiyasini o'rgatish. Ya'ni, muammoni qo'yish, hal etish, amalga oshirish kabi qaror qabul qilish bosqichlarini aniqlashtirishda vositali, amaliy va mustaqil izlanishga doir darajalarga asoslanishni talab etadi.

Ikkinchi metodik shart – o'quv jarayoniga talabalarni axborotlarni idrok etishda individual xususiyatlarni hisobga olish, tahlil etish (tabaqalashgan kognitiv uslub) va umumlashtirish

(integral kognitiv uslub)ni talab etuvchi tabaqalashtirilgan amaliy topshiriqlarni o'quv jarayoniga tatbiq etish.

Uchinchi metodik shart – o'quv jarayonida maxsus axborot-tahliliy tizimlar, dasturiy vositalardan foydalanish.

Talabalarda axborot-tahliliy kompetensiyani rivojlantirish o'z navbatida shaxs axborot xavfsizligi bilan bog'liq bo'lib, talabanning mavjud egallangan tajribalarni hisobga olgan holda axborotni ongli idrok etish, tahlil qilish, baholash qobiliyati bilan tavsiflanuvchi shaxsiy qadriyatga yo'naltirilganlik nuqtai nazaridan axborot tahdidlariga qarshi kurashishga tayyorgarligini ifoda etadi.

Mazkur ta'rifga tayangan holda, shaxs axborot xavfsizligining quyidagi komponentlarini ajratib ko'rsatish mumkin: kognitiv (axborot muhitidan keladigan xavf-xatarlar haqida bilimlarga ega bo'lish, axborotni tahlil etish, baholash qobiliyati), aksiologik (umuminsoniy qadriyatlar haqidagi tasavvur, mazkur qadriyatlar bilan bog'liqlikda xulq-atvor modelini belgilay olish ko'nikmasi), kommunikativ-faoliyatga doir (boshqalarning fikri, nuqtai nazarlariga tolerant munosabatda bo'lish, vaziyatga baho berish qobiliyati). Mazkur komponentlar mazmuni shaxs axborot xavfsizligini ikki qismdan iborat tuzilma sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi: shaxsga (shaxs sifatlari, motiv va qadriyatlari tizimi) va faoliyatga yo'naltirilgan (tajriba, bilim, qobiliyat).

Zamonaviy tadqiqotlar tahlili shaxs axborot xavfsizligi muammosini hal etishga doir uch yondashuvni ajratib ko'rsatish imkonini beradi: tashqi muhit ta'siri, shaxsiy faollik va integrativ.

Tashqi muhit ta'siri vakolatli shaxslar tomonidan zararli axborotlar bilan tanishishni cheklash, uni tarqatishni ta'qiqlashda o'z aksini topadi. Tashqi ta'sir asosidagi ta'qiqlarga maxsus dastur va xizmatlar asosida talabalarning axborotlarni ko'r-

ko'rona ko'chirib olishini dalillar asosida isbotlashni misol qilib keltirish mumkin. Chunki aslida yosh qancha katta bo'lsa, axborotlarni nazorat qilish imkoniyati kamayadi, uning ustiga inson kundalik hayotda turli axborot tahdidlariga to'xtovsiz duch keladi. Agar shaxsda uning munosabati va xulq-atvorini belgilab beruvchi qadriyatlar tizimi qaror topmagan bo'lsa, u axborot tahdidlarida oldida himoyasiz qoladi. Ma'lumki, faqat talabalarga ta'qiq qo'yish orqali mazkur jarayonda maqsadga erishib bo'lmaydi va ushbu holat axborot muhitida shaxs xavfsizligini ta'minlash uchun qo'shimcha usul va vositalarni talab etadi. Ana shu nuqtai nazardan shaxsiy axborot xavfsizligini ta'minlashda shaxs faolligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Aynan shaxsiy faollik ijtimoiy muhit doirasining kengayishi, muloqotmandlik, hamkorlikka ehtiyoj, umr yo'ldoshi va hamfikir izlash hisobiga axborot tahdidlari sonining oshib boradigan talabalik davri uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, talabalar shaxs sifatida yetuklikka erishgan, faqat ularning axborot maydoni kengayishi, axborot muhitida harakatlanishning xilma-xil usullarini o'zlashtirishi hisobiga axborot ta'sirlariga ko'proq duch kelishadi.

Mazkur holat bilan bog'liqlikda talabalarning shaxsiy axborot xavfsizligini ta'minlash muhit va shaxsning o'z imkoniyatlarining maqbul muvozanatga erishishga imkon beruvchi integrativ yondashuvdan foydalanishni talab etadi. Shaxsiy xavfsizligini ta'minlash uchun ichki kuch va imkoniyatlarga ega shaxs uchun muhit xavfsiz bo'lib qolmaydi, shuning uchun shaxs tahdidlardan himoyalaniishi zarur bo'ladi. Mazkur yondashuvda aynan shaxsning faolligi shaxsiy axborot xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Shaxs ijtimoiylashuvi uchun alohida shart-sharoitlarni yaratib beruvchi zamonaviy axborotlashgan jamiyatda shaxsiy

axborot xavfsizligi muammosi dolzarb ahamiyat kasb etadi. V.I.Zagvyazinskiy ta’kidlab o’tganidek, “yangi axborot va kommunikatsiya texnologiyalari ta’lim olish uchun qulay imkoniyatlar yaratishi bilan birga, shaxsning ijodiy salohiyatining yo‘qolishi, madaniyatsizlikning yuzaga kelishi, mustaqil fikrlash o‘rniga fikrning qaramligi xavfini ham keltirib chiqaradi”. [70, 44-b] O‘z navbatida mustaqil fikrlay olmaslik axborot iste’moli madaniyatining rivojlanmasligiga, axborotlarni tahlil etish malakasining shakllanmasligiga, tanqidiy fikrlashning taraqqiy etmasligiga olib keladi. Fikrning qaramligi irodasizlik, befarqlik, loqaydlik va aniq mo‘ljalni olishdan mahrum bo‘lishda namoyon bo‘ladi. Aynan axborotlarni qayta ishlash va zarur xulosa chiqarish qobiliyatining mavjud emasligi talabalar orasida tayyor ma’lumotlarni ko‘chirib olishning keng ommalashuviga olib keladi. Hatto ko‘pchilik talabalar nazorat topshiriqlarini bajarishda Internetdan tayyor axborotlarni to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini o‘ylab ham ko‘rmasdan ko‘chirib javob yozishi odat tusiga aylanib qoldi. I.G.Zaxarova ta’lim jarayonida axborotlashtirishning salbiy ta’siri sifatida “didaktik materiallarning yuzaki ishlab chiqilayotganligi, test topshiriqlaridan haddan ziyod ko‘p foydalanilishi, axborot olishning osonligi” kabilarni ko‘rsatib o‘tadi. [72, 108-b]

Axborot muhitining tobora kuchayib borishi shaxs ijtimoiylashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi ko‘plab axborot tahdidlarini yuzaga keltiradi. Shuning uchun shaxs axborot xavfsizligi muammosini tadqiq etish shaxs ijtimoiylashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan ijtimoiy tahdidlar, ya’ni ijtimoiy omillar (ekstremizm va intolerantlik, ksenofobiya, agressiya va h.k.)ni ham tahlil etishni talab etadi. Bu esa o‘z navbatida ijtimoiy tahdidlarni ham axborot tahdidlari sirasiga kiritish lozimligini ko‘rsatadi.

Axborot va axborot infratuzilmasi bilan bog‘liq, shuningdek, axborotlar orqali shaxsga ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy xavf-xatarlarning yuzaga kelish manbalarini tahlil etish asosida ularni quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Axborot mazmuniga aloqador tahdidlar – ongni manipulyatsiya qilish va targ‘ibot uchun mo‘ljallangan axloqsiz, salbiy, qonunga zid va zararli mazmun-mohiyatga ega materiallar.

2. Internet va boshqa axborot-kommunikatsiya vositalariga psixologik tobelikni keltirib chiqaruvchi tahdidlar.

3. Axborotni izlash, tanlash, qayta ishlash, tizimlashtirish va uzatish ko‘nikmasining shakllanmaganligi, axborot iste’moli madaniyatining mavjud emasligi natijasida yuzaga keluvchi tahdidlar.

4. Inson salomatligiga zarar yetkazuvchi tahdidlar (masalan, axborotlar bilan ishlashda ergonomik talablarga rioya qilinmasligi).

O‘z tabiatiga ko‘ra tahdidlar sub’yektiv-ob’yektiv tavsifga ega. Axborot ob’yektiv reallikdir. Tahdid ham ob’yektiv reallik sifatida ma’lum bir sharoitda zararli omil bo‘lib xizmat qiladi. Sub’yektning munosabati va idrok etishi bilan bog‘liqlikda tahdid vaziyati shaxsga salbiy ta’sir ko‘rsatish darajasi bilan bog‘liq. Agar shaxs vaziyatni tanqidiy baholay olsa, zararli axborot ta’siriga qarshi tura oladi.

Tarixiy-madaniy meros vositasida talabalarda axborot xavfsizligini ta’minlash kompetentligini rivojlantirishda ayniqsa, germenevtik yondashuvga asoslanishni talab etadigan matnlar ustida ishlashni tashkil etish samaralidir. Germenevtik ta’lim texnologiyasi hamda faol va interfaol metodlar (ishbop o‘yinlar, treninglar, munozara) talabalarda matn muallifining nuqtai nazarini to‘g‘ri baholash va o‘z nuqtai nazarini yanada yorqinlashtirish uchun zarur shart-sharoit yaratadi. Talabalarning

matnlar ustida ishlashini tashkil etish bir nechta bosqichlarda amalga oshadi: 1) motivatsion (yangi axborotlarni olishga motivatsiyani hosil qilish); 2) baholashga doir (axborotni tushunish va anglash, muallifning maqsad-muddaosini tahlil qilish); 3) kommunikativ (qadriyatli yondashuv asosida muammoli vaziyatni hal etish); 4) refleksiv (shaxsiy nuqtai nazarni yanada, aniqlashtirish). Talabalarni voqelikni chuqur tahlil etishga jalb etadigan kontekstli (A.A.Verbitskiy) yondashuvga ko‘ra, tushunish, ya’ni axborotni idrok etishda “mazmun muhim mohiyat kasb etuvchi rolni o‘ynaydi”. [171, 42-b.] Talabalarda axborot xavfsizligini ta’minlash kompetentligini rivojlantirish uchun tanlab olingan matnlar ma’lum bir tamoyillar asosida tizimlashtirilishi va mazmunan belgilangan talabga javob berishi lozim: 1) matnda zararli axborot tahdidi mavjud bo‘lishi; 2) zararli axborotlarni mustaqil ravishda aniqlash, baholash va qarshi turish malakasini shakllantirish uchun matnda muammoli vaziyatni yuzaga keltirish; 3) axborot tahdidi bilan bog‘liqlikda duch kelinadigan real vaziyatni aks ettirish; 4) talabalarda aksiologik dunyoqarashni tarkib toptirish.

Talabalarining axborotlar tahdidiga qarshi kurashishga tayyorligini baholash maqsadida talabalar bilan “O‘zbekiston tarixi” fani bo‘yicha ishbilarmonlik o‘yin metodiga asoslangan seminar mashg‘uloti tashkil etildi, suhbat va hamkorlikda muhokamalar o‘tkazildi. Tarixiy-madaniy merosga axborot tahdidlari bilan bog‘liqlikda qator matnlar tanlab olindi. Mazkur matnlar mazmunida jamiyat tomonidan belgilangan ijtimoiy me’yorlarga nomutanosib xulq-atvor ko‘rinishlari ifoda etildi. Matn bilan ishlash jarayonida axborot tahdidlariga nisbatan munosabat va fikr bildirishga doir savollardan foydalanildi.

1-she'riy matn: "Bir burda non" (Erkin Vohidov).

Mo'ysafid yo'l uzra bir burda nonni
Tuproq orasida ko'rdiyu nogoh,
Asta qo'lga oldi, o'pdi, bu onni
"Shaq" etib suvratga tushirdi sayyoh.

Bir kuni bu suvrat olis makonda
Ro'znomalar aro bo'ldi namoyon,
Yozdilar: sho'rlik xalq O'zbekistonda
Mana shunday yashar zoru notavon.

Kim rad etar surat dalolatini,
Ishonmay, ne qilsin bexabar odam?
O'zbek deb atalgan xalq odatini
Qayoqdan ham bilsin bexabar olam?

Qayoqdan ham bilsin g'ofil odamlar,
Bir burda non uzra engashgan shu chol,
Kecha to'y qilganin katta osh damlab
Yetmishga yetgani uchun bezavol?

Bu she'rdan maqsadim raddiya emas,
Yurtim jahon bilgan O'zbekistondir.
Dasturxoni olam qilgudek havas,
Lekin non qadri ham unga ayondir.
Matnni tahlil qilishga doir savollar:

2-matn. "O'zbeklar ruslarga qanday aloqasi bor va bu ikki xalq qandaydir o'zaro etnik yaqinlikka egami?" (R.Abdullayevning "O'zbeklar – turkiy xalqlarining zodagonlari, sortlar esa – Markaziy Osiyoning tadbirkorlaridir" maqolasidan).

O'zbeklarning kelib chiqishiga (etnogeneziga) yangi nazariy yondashuv va ular to'lig'icha [dvoryan, samuray ma'nosiga to'g'ri keluvchi] Oltin O'rdaning harbiy zodagonlaridan (oq suyaklaridan) kelib chiqqanliklarini aniqlaganligimiz, rus knyazlari, dvoryanlari va boshqa urug'u tabaqalarining hamda kelib chiqishi turkiy asosga ega bo'lgan familiyalarini faqatgina tatarlarga bog'lashdan iborat tarixchilar an'anasini ham qayta ko'rib chiqishimiz zarurligini ochiq-oydin qilib qo'ydi. Vaholanki, agar o'zbek millati tarkibiga kiruvchi, 92 turkiy urug'lar safiga tatarlar ham kirishini e'tiborga olsak, unda kelib chiqishi turkiy asosga ega bo'lgan barcha rus knyazlari, dvoryanlari va boshqa urug'u tabaqalari hamda familiyalari, bir paytning o'zida, o'zbeklar safiga ham kirishi to'g'risidagi xulosaga kelish qiyin emas.

Boz ustiga, hattoki agar 1317-yili O'zbekxon o'zining singlisi Konchakni Moskva knyazi Yuriy Danilovichga berganligi va u cho'qintirilgach knyaginya Agafiya nomini olganligini inobatga olmasak. Va, yuqorida aytilgan turkiy ajdodlarga ega rus knyazlari, dvoryanlari va boshqa urug'u tabaqalari kelib chiqishini diqqat bilan o'rganib chiqsak, ulardan ko'pchiligining kelib chiqishi o'sha men Chingizxonning o'zi, uning [o'gay] to'ng'ich farzandi bo'lmish Jo'chixon va O'zbekxonlarning kelib chiqishini tahlil qilganimda tilga olgan, nomi qo'ng'irot deb ataluvchi, shonli o'zbek urug'iga borib taqalishini, bilib olishimiz mumkin. Bu haqda Lev Gumelyov o'zining "Qadimgi Rus va Buyuk dasht" ("Drevnyaya Rus' i Velikaya step"), degan kitobida: *"Temur barlos bo'lgan, Edigey esa – qo'ng'irot bo'lgan va ular buni doimo o'z yodlarida saqlashgan"*, deb aytib ketgan.

Tarixiy manbalarda mashhur Urusovlar (O'risovlar) deb ataladigan knyazlar urug'ining kelib chiqishini Sohibqiron Amir Temurning sevimli sarkardasi, keyinchalik Oltin O'rdada muhim

o‘rin tutib, No‘g‘ay O‘rdasining va hattoki Xorazmning hukmdori bo‘lgan Edigeyga olib borib taqashadi.

Lekin boshqa tarixiy manbalarda mashhur Urusovlar deb ataladigan knyazlar urug‘ining ajdodi sifatida O‘risxon (O‘ris – bu “rus” so‘zining o‘zbekcha talaffuzi) ko‘rsatiladi. Yuqorida, agar O‘risxon Ulusini mashhur fors va boshqa tarixiy manbalarda O‘zbek Ulusi deb nomlashgan bo‘lsa, uning o‘zini esa faqatgina o‘zbek, deb atashgan.

Shunday qilib professor S.Ya. Baskakovning ilmiy ishlariga tayangan holda asosli ravishda: rus podshosi Boris Godunov, Yusupovlar, Golitsinlar, Narishkinlar, Rostopchinlar, Glinskiylar, Romanovlar knyazlik urug‘lari, pravoslav dinining namoyondasi Petr Ordinskiy, Petr, Qozon tutqini, Solomoniya Saburova, Yelena Glinskaya, Irina Godunova, malika Marfa Apraksinalar o‘zbeklar safiga kiradi.

Ruslar va Rossiyaning boshqa xalqlari, Ukraina, Belorussiya va sobiq Sovet Ittifoqi boshqa mamlakatlarning xalqlari bilan mana shunday, assimilyatsiya jarayonlari deb ataladigan qardoshchilik munosabatlari va aloqalarini barpo etish, har xil darajada, yuqorida tilga olingan mamlakatlarda, va birinchi galda Rossiya va O‘zbekistonda, hozirgi kungacha ham davom etib kelmoqda. Shuning uchun ham o‘zbek va rus xalqlarini qardosh xalqlar deb atashga hamma asos mavjud, lekin tojiklar to‘g‘risida bunday deyish, bunga to‘liq asoslar mavjud bo‘lsa ham, juda mushkul...

Matnni tahlil qilishga doir savollar:

1. Muallif maqolani yozishda tarixiy asarlar va qo‘lyozmalardan to‘g‘ri foydalanganmi?

2. Tarixiy asarlar asosida ma’lumotlarni bayon etishda qanday tamoyillarga rioya qilish lozim?

3. Muallifning nuqtai nazarlari asoslimi va ularga qo‘shilish mumkinmi?

4. Maqolada axborot xuruji ko‘rinishidagi ma’lumotlar mavjudmi?

3-matn. “O‘zbek so‘zi qanday paydo bo‘lgan?” (A.Shukurovning “O‘zbek atamasining kelib chiqishi haqida” asaridan).

O‘zbek ismining kelib chiqishini bayon qilayotgan odam, avvalo bu ishga mehr bilan yondashishi, xolis va beg‘araz bo‘lishi, xalqning an‘analarini, mentalitetini, xarakterini juda chuqur o‘rganishi, uning tilini juda yaxshi bilishi lozim. Shunda so‘z ham yashirib yotgan o‘z sehrini ochar?

Yunon tarixchisi Diodor (miloddan avvalgi taxminan 90–21-yillar)ning “Tarix kutubxonasi” nomli asari II kitobi 2-bobida biz turkiylarning jahongir bobomiz haqida gapiradi: “Endi Hindiston chegaralarida yashovchi skiflar haqida gaplashaylik. Boshlanishida ular uncha katta bo‘lmagan makonda yashaganlar, biroq keyinchalik o‘zlarining qo‘rqmas va jasurliklariga tayanib, juda shuhratli va jangovar xalqqa aylandilar. Eng avvalgi skiflar Araks (Gerodot birinchi bo‘lib Amudaryoni Akes deb nomlagan, boshqa yunon va rim olimlari Amudaryoni Araks deb ham yuritishgan – A.Sh.) bo‘ylaridagi yerlarda yashab, unchalik ko‘p bo‘lmaganlar... ammo ularning shohlaridan biri tog‘li joylardan Kavkazgacha, tekislikda esa Meotiya ko‘ligacha (Azov dengizi), Tanaidgacha (Don daryosi) bo‘lgan yerlarni egallagan. Undan so‘ng skiflar Frakiya... Misrda esa Nilgacha... Sharq okeanigacha... Kaspiy va Meotiya ko‘ligacha yetib borganlar. Ba’zi bir atoqli shohlarning otlari skiflarning turli shaxobchalari – saklar, massagetlar, arimasplar va h.k.larga nom bo‘lib o‘tgan.

Xo'sh, kim ekan deyarli butun dunyoni olgan kadimgi turkiy jahongir? Sovet paytida yaratilgan yurtimiz tarixiga oid manbalardan bunday jahongirni qidirish amrimahol. Keltirilgan faktlar ham o'sha paytda ilmiy yondashuvdan yiroq, afsona, ertak sifatida qabul qilinardi. Ilm-fan, tarixni soxtalashtirish vaqtincha ekanligini sovet olimlari bilmasdilar, go'yo. Shuning uchun tarixni soxtalashtirish orqali "buyuk kashfiyotlar" qildilar.

Aslida esa Diodorning bundan ikki ming avval aytgan gaplarini tasdiqlovchi tarixiy manbalar bundan bir necha yuz yil (balki ming yil) oldin yozib qo'yilgan ekan. Bunga javob M.Ulug'bekning "Turt ulus tarixi" asarida ham, Abulg'oziy Bahodirxonning "Shajarai turk" asarida ham bor. Bu jahongirning ismi O'g'uzxon. Ularning ta'kidlashicha, aynan O'g'uzxon qadimda Xitoyni ham, Hindistonni ham, Eron, Shom, Misrni ham, Rus dengizigacha yerlarini ham jang qilib, o'ziga tobe qilgan. Ulug'bek O'g'uzxon haqida bunday deydi, "...turk maliklari orasida misli jamshed edi. Ajam maliklari orasida ham".

Endi, O'g'uzxon haqida Abulg'ozining mana bu so'zlariga e'tibor bering:

"...(O'g'uzxon) Yigit bo'lgandin so'ng urus va uloq va machar (majar) va boshqurd ellari yog'i erdilar. Qipchoqqa ko'p el va navkar berib, ul yoqqa Tin va Atil (Itil) suvining yoqasina yubordi. Tin va Atil ikkisi ham ulug' suvlarning oti turur. Uch yuz yil Qipchoq ul yerlarda podshohlik qilib ulturdi. Barcha qipchoq eli aning naslindin tururlar".

Ma'lum bo'ladiki, miloddan oldin yashagan yevropalik Diodor bilan undan 1500 – 1700-yil keyin yashagan M.Ulug'bek va Abulg'ozining fikrlari deyarli bir xil.

Endi O'g'uzxon qachon yashagan degan tabiiy savol tug'iladi. Yana Abulg'oziga murojaat qilamiz:

“O‘g‘uzxonning zamonidin Chingizxon zamonigacha Tin va Atil va Yoyiq, bu uch suvning yoqasinda qipchoqdin o‘zga el yo‘q erdi. To‘rt ming yilgacha ul yerlarda o‘lturdilar. Aning uchun ul yerlarni Dashti Kipchoq derlar.

Agar Abulg‘ozi Bahodirxonning o‘zi 1603–1663-yillarda yashaganini e‘tiborga olsak, yana to‘rt yuz yil qo‘shamiz, demak, O‘g‘uzxon bundan to‘rt ming sakkiz yuz yil avval yashagan, bo‘lib chiqmoqda.

Abulg‘ozining bu gaplarini tasdiqlash uchun Gerodotning bundan 2500 yil oldin massagetlarning malikasi To‘maris (Tumor) haqidagi hikoyasini keltirib o‘tish joiz. O‘shanda bu jasur ayol Eron shohi Kir (Kiryovush)ni yengib, uning boshini qon bilan to‘ldirilgan meshga solgani aytiladi. Tarixchi va filolog M.Mahmudov massagetlar so‘zini yunon tilidan tarjima qilib massa – katta, get-gut-ug‘uz, katta o‘g‘uzlar ma’nosini berar ekan, degan xulosaga kelgan va bu fikrga men ham bir shart bilan qo‘shilaman. Ya’ni, yevropaliklar ishlatgan “get” so‘zi talaffuz nuqtai nazaridan “qiyot” so‘zidan olingan bo‘lishi ehtimoli ko‘proq. Qadimgi yevropalik tarixchilar ishlatgan vestgot (g‘arbiy gotlar), ostgot(sharqiy gotlar) so‘zlari ham mana shu “qiyot” so‘zidan olingan bo‘lsa ajabmas. Chunki yunonlar bizlarni osiyolik (demak sharqiy) skiflar, Yevropadagi ba’zi xalqlarni esa yevropalik (demak g‘arbiy) skiflar deyishgani ma’lum.

Matnni tahlil qilishga doir savollar:

1. Muallifning “o‘zbek” atamasini kelib chiqishi haqidagi mulohazalari o‘rinlimi?

2. Muallif tarixiy asarlar bilan ishlashda birlamchi manbalarga asoslanganmi?

3. Matnda yil hisoblari arxeologik nuqtai nazardan to‘g‘rimi?

4. O‘zbek xalqining kelib chiqishini skif-saklarga bog‘lab tushuntirish asosida ratsional xulosa chiqarish mumkinmi?

5. Matnda tarixiy voqelikni bayon etishda ob’yektivlikka rioya qilinganmi?

Matnlar ustida ishlashga doir topshiriqlarni bajarish jarayonida shu narsa aniqlandiki, agar matnda vaziyatni to‘g‘ridan-to‘g‘ri baholash imkoni mavjud bo‘lsa, talabalar axborot tahdidlarini xatosiz aniqlay olishadi. Axborot tahdidlarini mustaqil ravishda aniqlay olmaslik holati to‘g‘ridan- to‘g‘ri muallif bahosi mavjud bo‘lmagan vaziyatlarda yuzaga keldi. Matndagi vaziyatlarni tahlil etish jarayonida murakkab vaziyatlarda talabalarni axborotlarni to‘liq tahlil etish malakasi yetarli emasligini ko‘rsatdi. Biroq o‘zaro hamkorlikdagi muhokama jarayoni talabalarda salbiy axborot ta’sirlarini tahlil etishga qiziqishni oshirdi.

Shunday qilib, talabalarda axborot-tahliliy kompetensiyalar tizimini rivojlantirishda matn bilan ishlashga yo‘naltirilgan germeneytik va kontekstli yondashuvlardan foydalanish, birinchidan, axborotlarni germeneytik nuqtai nazardan tahlil va talqin qilish, ikkinchidan, voqelikni reallik bilan aloqadorlikda muhokama qilish malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Talabalarning tarixiy-madaniy merosni chuqur o‘zlashtirishi, axborotlarning tarixiy voqelikka qanchalik mos kelishining mohiyatini tahlil qilish malakasini egallashi ularda ijodiy faollik va mustaqil fikrlashni rivojlantirish, samarali faoliyatni tashkil etishga qobiliyatlikni shakllantirish jihatidan ham juda muhimdir.

Pedagogik tadqiqotlarda qo‘yilgan maqsadga erishishning muhim vositalaridan biri modellashtirishdir. Modellashtirish asosida tadqiq etilayotgan ob’yekt modeli ishlab chiqiladi.

Biz tadqiqotimizda I.P.Podlasiy tomonidan “model” tushunchasiga berilgan ta’rifga tayandik. Olimning ta’kidlashicha, model ma’lum bir ob’jekt haqida yangi axborotlar olish imkonini beruvchi, tadqiqot predmetini ilmiy jihatdan aks ettiruvchi fikriy tasavvur yoki uning moddiy ko‘rinishga ega tizimidir. [114]

Bugungi kunda “model” tushunchasi shunchalik keng qo‘llanilmoqdaki, u hatto olam haqidagi istalgan bilimlar va tasavvurlarga ham tegishli bo‘lib qolmoqda. Masalan, zamonaviy nuqtai nazardan istalgan faoliyatning maqsadi faoliyat natijasini aks ettiruvchi model sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin.

Modellar turli belgi va xususiyatlariga ko‘ra tasnif etilishi mumkin. F.I.Peregudov va F.P.Tarasenko modellarni axborotlarni uzatish va tasavvur qilish metodlari bo‘yicha guruhlashtirishgan. Ularning fikricha, modellar insonning istalgan faoliyatini tashkil etishda juda muhim o‘rin tutib, faoliyatning barcha turlarini sub’jekt va uni o‘rab turgan atrof-muhit orasida aylanib yuruvchi axborotlarning asosiy ko‘lami yo‘nalishi bo‘yicha taqsimlashda qulaylik tug‘diradi. [112; 113] Mazkur tasnif asosida modellarni maqsadning nazariy va amaliy yo‘nalganligiga qarab, bilishga doir va pragmatik guruhga ajratish mumkin.

Tadqiqot doirasida pragmatik, tizimli-funksional modelni ishlab chiqish maqsad sifatida belgilandi. Modelning mazkur turi talabalarda axborot xavfsizligini ta’minlash kompetentligini rivojlantirish jarayonini boshqarish vositalarini izlab topish, shuningdek, V.A.Slasteninning fikricha, model sub’jekti sifatida talabalarning tayyorgarlik darajasining boshlang‘ich va yakuniy holati o‘rtasidagi farqqa erishishga imkon beruvchi tadqiq etilayotgan jarayonlarni boshqarish funksiyalarini aks ettirishga yordam beradi. [111]

Bizning tadqiqotimizda modellashtirish ob’jekti sifatida talabalarda axborot xavfsizligini ta’minlash kompetentligini tarkib

toptirish jarayoni, predmetini esa ulardagi axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish mazmuni va metodik tizimi tashkil etdi.

Talab etilayotgan pedagogik tizimni modellashtirishda quyidagi funksiyalarning bajarilishi ko'zda tutildi:

- metodologik ta'minot funksiyasi. Mazkur funktsiyani amalga oshirish me'yoriy-huquqiy hujjatlar va talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning nazariy asoslarini belgilab beruvchi ijtimoiy buyurtma bilan bog'liq;

- me'yoriy-huquqiy ta'minot funksiyasi. Mazkur funktsiya talabalarni axborot xavfsizligini ta'minlashga doir faoliyat jalb etish tamoyillari, mazmuni, vazifalari, pedagogik shart-sharoitlari, diagnostik vositalarini aniqlashni taqozo etadi;

- metodik ta'minot funksiyasi. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning metodik (mazmuni, shakl, metod va vositalari) shart-sharoitlarini aniqlashtirishni talab etadi;

- amaliy-tatbiqiy (empirik) funktsiya. Mazkur funktsiya qator vazifalarni hal etishga imkon beradi: talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlashga doir bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar bilan bog'liqlikda qadriyatga yo'naltirilgan ustanovka va barqaror motivlarni shakllantirish, tadqiq etilayotgan jarayonni tahlil etish va muayyan tuzatishlar kiritish; natijalarni baholash va tahlil etish va h.k.

Tadqiq etilayotgan jarayonni modellashtirishning nazariy-metodologik asosi sifatida quyidagi qoidalarga tayanildi:

- tizimli, shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan, refleksiv yondashuvlar;

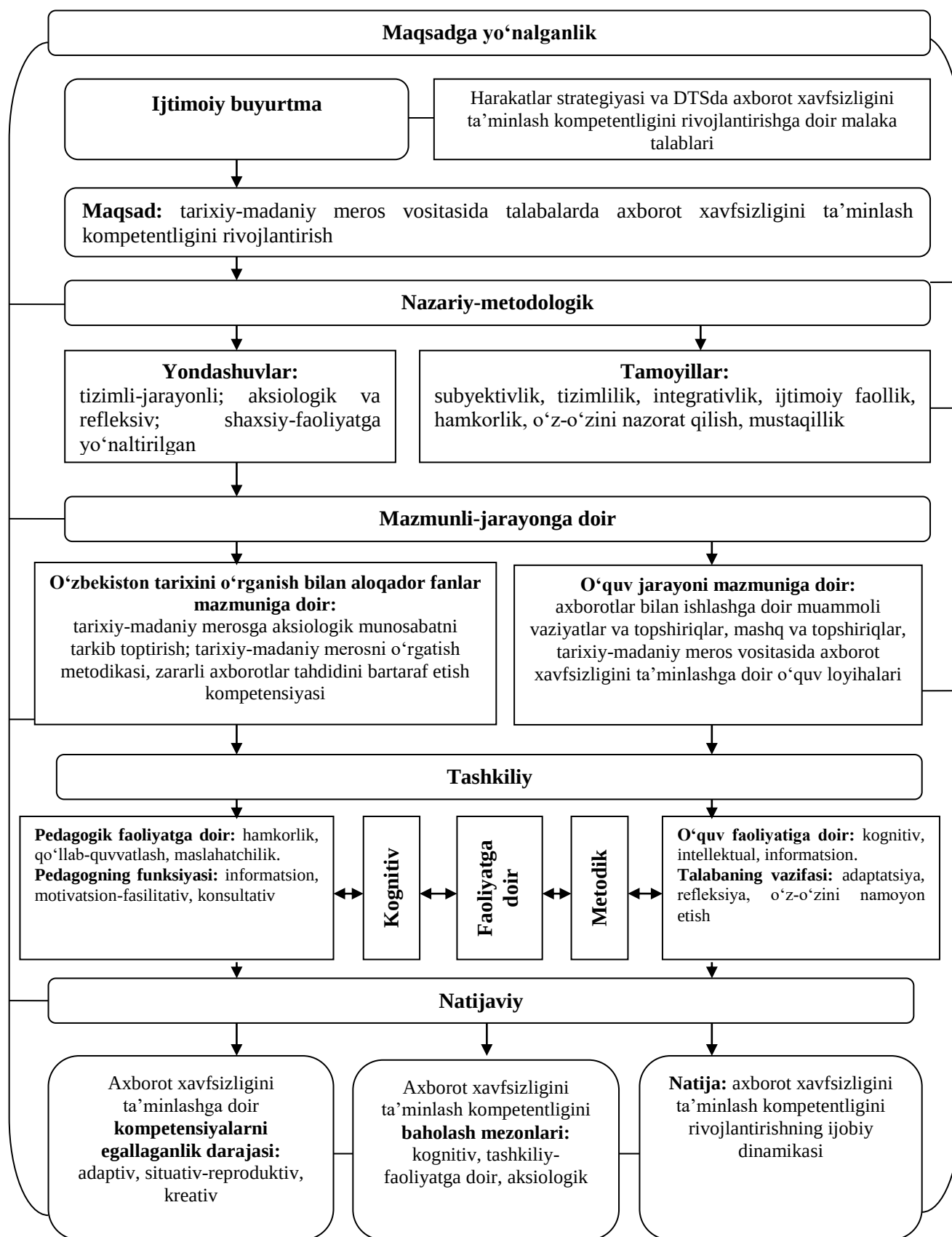
- pedagogik loyihalash nazariyasi, rivojlantiruvchi ta'lim muhitini modellashtirish;

-didaktik va metodik ta'minotni yaratishning nazariy asoslari;

-aksiologik yo'nalganlikni shakllantirish va fuqarolik tarbiyasi konsepsiyasi;

-axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning tizimli-funksional modeli maqsadga yo'naltirilgan, nazariy-metodologik, mazmunga doir, tashkiliy va natijaviylik komponentlarini o'zida aks ettirdi (2.2.1-rasmga qarang).

2.2.1-rasm. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning tizimli-funksional modeli

Maqsadga yo'naltirilgan blok talabalarda axborot xavfsizlikni ta'minlash kompetentligini rivojlantirish tizimining boshqa bloklari uchun yetakchi rol o'ynaydi. Mazkur blok mazmunini aniqlashtirish asosida tadqiqot sohasiga doir ta'lim standarti va ijtimoiy buyurtma, me'yoriy-huquqiy asoslar belgilab olindi. Shuningdek, modelning maqsad va vazifalari ham aniqlashtirildi.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish ijtimoiy buyurtma sifatida O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, oliy ta'lim Davlat ta'lim standarti, shuningdek, axborot xavfsizligini ta'minlashning me'yoriy-huquqiy hujjatlari orqali belgilab olindi.

Axborot xavfsizligini ta'minlash sohasiga doir ta'lim standartlari va me'yoriy-huquqiy hujjatlar tahlili oliy ta'lim tizimida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan tarbiyaviy-profilaktik ishlarni maqbullashtirish lozimligini ko'rsatdi.

Tizimning maqsadga yo'nalganligi ma'lum natijalarga erishish bilan belgilanadi. Maqsadni aniqlashtirish ishlab chiqilayotgan tizim javob berishi lozim bo'lgan bir qator savollarga e'tibor qaratish orqali amalga oshiriladi. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish muammosini muvaffaqiyatli hal etish uchun mazkur jarayonning yakuniy natijasi aniq aks ettirilishi lozim. Modelning maqsadi tarixiy-madaniy meros vositasida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish tarzida aniqlashtirildi.

Modelni ishlab chiqish jarayonida quyidagi vazifalarni hal etish ko'zda tutildi:

1) talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish modelini ishlab chiqishga doir metodologik yondashuvlarni aniqlashtirish;

2) modelning blok-tuzilmasini aniqlashtirish;

3) model blok va elementlari o'rtasidagi aloqadorlikni ochib berish;

4) modelning blok-tuzilmasi va elementlariga tavsif berish.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning yuqorida ko'rsatilgan maqsad va vazifalari kompleks metodologik yondashuvlar bilan bog'liq.

Metodologik yondashuv tushunchasi olimlar tomonidan turlicha talqin qilinadi. N.Stefanov metodologik yondashuvni faoliyatning umumiy maqsadi va strategiyasini aniqlab beruvchi tamoyillar yig'indisi (tizimi) sifatida ta'riflaydi. [124]

I.V.Blauberg metodologik yondashuvni o'rganish ob'yekti (ob'yektni aniqlash usuli), tadqiqotning umumiy strategiyasiga rahbarlikni amalga oshirish tamoyili nuqtai nazaridan tadqiqotning qat'iy metodologik yo'nalganligi sifatida talqin qilishgan. [49]

N.Muslimov metodologik yondashuvni pedagogika metodologiyasidan farqlash lozimligini alohida ta'kidlab o'tadi. Olimning fikricha, metodologik yondashuv ko'proq gnoseologiyaga asoslanadi. Bu hali pedagogika fani metodologiyasini ifoda etmaydi: "Metodologiya "bilimlar yoki bilish to'g'risidagi bilimlar" emas, balki "ma'lum sohadagi faoliyatni amalga oshirish, uning metod hamda vositalari to'g'risidagi ilmiy bilimlar (nazariy tizim)" sifatida qaralishi lozim". [101, 74-b.]

N.Muslimov va N.Yakovlevlarining nuqtai nazarini qo'llab-quvvatlagan holda shuni aytish mumkinki, yondashuv metoddan o'zining quyidagi jihatlari bilan farqlanadi: 1) yondashuv ko'proq

umumiy va kamroq aniqlikka ega; 2) u o‘zida ko‘proq formal nazariya va konsepsiyalar, umumiy tamoyillar va yo‘nalishlarni ifoda etadi; 3) har bir yondashuvga bir emas, bir qancha metodlar muvofiq kelishi mumkin. [101; 160]

“Yondashuv” tushunchasini umume’tirof etilgan mohiyatida kimgadir ta’sir ko‘rsatish, nimanidir o‘rganish uchun foydalaniladigan yo‘l, usullar yig‘indisi o‘z ifodasini topadi. Tadqiqotga doir yondashuv tadqiqotchining asosiy tamoyili, nuqtai nazarini ifoda etadi. [35]

Talabalarda axborot xavfsizlikni ta’minlash kompetentligini rivojlantirishning samarali yondashuvlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- tizimli-jarayonli yondashuv tadqiqotning umumiy asosi sifatida ilmiy izlanish mantig‘ini aks ettiruvchi muammoni qo‘yish, asosiy va lokal maqsadlarni aniqlashtirish, qarama-qarshi fikrlar va nuqtai nazarlarni aynanlashtiruvchi qoidalar bilan tavsiflanadi hamda talabalarda axborot xavfsizligini ta’minlash kompetentligini rivojlantirish modelini ishlab chiqishni ta’minlaydi;

- aksiologik va reflektiv yondashuvlar strategiyaning nazariy-metodologik asosi sifatida nazariy tadqiqot yo‘nalishlarini aniqlab beradi, uning umumiy ko‘rinishini aks ettiradi. Mazkur yondashuvlar qadriyatlar tizimini aniqlash hamda talabalarda axborot xavfsizligini ta’minlash kompetentligini rivojlantirish tizimida qayta aloqani ta’minlashga imkon beradi;

- shaxsiy-faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv qo‘yilgan maqsadga erishish uchun professor-o‘qituvchi va talabalar faoliyatini tashkil etish mexanizmi va tartib-qoidalarini aniqlash, o‘rganilayotgan hodisadan amaliy foydalanishning o‘ziga xosliklarini ochib berishga yo‘naltirilgan amaliy-yo‘naltirilgan taktika sifatida namoyon bo‘ladi.

Atrof-muhit hodisalarining murakkabligi va ko'p o'lchamga egaligi, ularning o'zaro aloqadorligi va o'zaro bog'liqligi ob'yektiv, ishonchli ma'lumotlarga ega bo'lishni ta'minlovchi, o'rganilayotgan hodisaning yaxlit manzarasini yaratishga imkon beruvchi yuqorida qayd etilgan yondashuvlarni qo'llashni talab etadi. [78] Bizningcha, yondashuvlarni o'zaro uyg'unlikda tahlil qilish lozim. Faqatgina yondashuvlarni kompleks qo'llash talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish muammosini ob'yektiv o'rganish imkonini beradi.

Quyida mazkur metodologik yondashuvlarning mazmun-mohiyatini yoritib beramiz.

Tizimli yondashuv – ilmiy bilish hamda ijtimoiy amaliyot metodologiyasining yo'nalishi bo'lib, uning asosida ob'yektlarni tizim sifatida qabul qilinishi yotadi. Tizimli yondashuv tadqiqotchini ob'yekt yaxlitligini ochib berishga, uning aloqalari turli tiplarini aniqlashga hamda ularni yagona nazariy ko'rinishga keltirishga yo'naltiradi. N.Muslimovning fikricha, tizimli yondashuvning metodologik o'ziga xosligi uning tadqiqotlarni quyidagilarga yo'naltirishi bilan izohlanadi: ob'yekt yaxlitligini va uni ta'minlovchi mexanizmlarni ochib berish; murakkab aloqalarining turli tiplarini aniqlash hamda ularni yagona nazariy ko'rinishga keltirish; shuningdek, ob'yektning yaxlitlik xususiyatlarini, uning tuzilmasi hamda dinamikasini belgilash imkonini beruvchi murakkab ob'yekt o'zaro bog'langan modellarining ierarxik tizimi to'g'risidagi tasavvurlarni amalga oshiradi. [101] Demak, tizimli yondashuvdan kelib chiqadiki, murakkab ob'yekt (tizim)ning o'ziga xosligi uning tarkibiy qismlarining alohida xususiyatlarini inkor etmaydi, aksincha, ma'lum bir tarkibiy qismlar orasidagi aloqa va munosabatlarga doir bog'lanishlarni hosil qiladi.

Tizimli-jarayonli yondashuv qoidalari taklif etilayotgan modelda qo'yidagicha aks etadi:

1. Tadqiqot ob'yektini yaxlit, barqaror va ichki o'z-o'zini tashkillashtiruvchi tuzilma komponentlari, funksional aloqa va munosabatlar yig'indisi sifatida ifoda etish imkoniyatining mavjudligi. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini tizimli-jarayon sifatida maqsadga yo'nalganlik, nazariy-metodologik, mazmunli-jarayonli, tashkiliy, natijaviy bloklar, ularning komponentlari va o'zaro funksional aloqadorligining birgalikdagi harakati va o'zaro aloqadorligi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

2. Mazkur yondashuvning ko'p qirraligi orqali boshqarish o'zaro aloqador va universal boshqaruv jarayonlari (rejalashtirish, tashkil etish, motivatsiya, nazorat va aloqador jarayonlar) majmui sifatida namoyon bo'ladi. [51] Bizning tadqiqotimizda mazkur jarayon metodik ta'minot (qo'llab-quvvatlash, do'stona munosabat, maslahat berish va talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish)da o'z aksini topadi.

3. Oliy ta'limda mutaxassislar tayyorlash natijasida barcha ta'lim iste'molchilarining ehtiyoj va qoniqishlariga yo'nalganlik va uzluksiz uni yanada yaxshilanib borishiga erishish. Tizimli-jarayonli yondashuvning eng yaxshi jihati, har bir jarayonning "chiqish" natijalari, "kirish" (ehtiyoj) holatiga ob'yektiv bog'liq ekanligida aks etadi. Ana shu tarzda mazkur jarayon va modelning barcha komponentlarining yaxlitligi hamda uzluksizligi orqali talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishda fanlararo aloqadorlikka erishiladi.

Har bir metodologik yondashuv qo'yilgan maqsadni amalga oshirishga imkon beruvchi ma'lum bir tamoyillar tizimi bilan bog'liq. Tamoyil deganda pedagogik modellar, tizim kabilarni ishlab chiqish jarayoniga qo'yiladigan talablar, boshlang'ich

qoidalar tushuniladi. Tamoyillar tadqiq etilayotgan yo‘nalishni shakllantirishga doir ob‘yektiv talablarni aks ettiradi.

Tadqiqot doirasida ko‘rib chiqilayotgan tizimli yondashuvning asosiy tamoyili talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirish tizimini ham yaxlit, ham qismlar (bloklar) yig‘indisi sifatida tahlil etishni talab etuvchi yaxlitlik tamoyilidir. Mazkur tamoyil tizim haqidagi yaxlit tasavvurlarni saqlab qolgan holda tahlil etishga, tizimning “ichki tuzilishiga nazar solish”ga yo‘naltirilgandir. Talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirish modelini o‘zaro aloqador blok va elementlar yig‘indisidan tashkil topgan tizimi sifatida ko‘rib chiqish mumkin. Mazkur tamoyil nafaqat ta‘lim oluvchining alohida xatti-harakatga munosabatini ko‘rish, balki uni yaxlit olamning bir qismi sifatida alohida voqelikni idrok etishga o‘rgatishga ham imkon beradi.

Tadqiqot jarayonida tizimli-jarayonli yondashuvdan talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash malakasini rivojlantirishda keng foydalanildi. Bu esa, tadqiq etilayotgan pedagogik hodisani modelning har blokida sodir bo‘layotgan tuzilmalar, komponentlari, funksional aloqadorlik va ularni boshqarish nuqtai nazaridan yaxlitlikda tasavvur qilish imkonini berdi. Aynan tizimli va jarayon bilan aloqador yondashuv sintezi asosida o‘rganilayotgan muammoning ob‘yektiv va to‘liq manzarasini hosil qilish mumkin. U bosqichma-bosqichlilik, boshqaruvchanlik va natijaviylik bilan tavsiflanadi.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirish modelini ishlab chiqishda reflektiv va aksiologik yondashuvlarni qo‘llash ham muhim ahamiyatga ega.

“Refleksiya” tushunchasi odatda, eksperimental tadqiqotlar asosida qo‘lga kiritiladigan turli hodisa va dalillarning psixologik mohiyatini ochib berish tamoyili sifatida ko‘rib chiqiladi.

Aynan refleksiya o'z ichki dunyosi va borlig'i manzarasini yaratish bilan bog'liq inson qobiliyatini o'zida aks ettiradi. [57, 142-b] Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish jarayoniga refleksiv yondashuvni tatbiq etishning asosiy o'ziga xos xususiyatlari quyidagilarda aks etadi:

- ta'lim oluvchilarni tashqi muhitga to'g'ridan-to'g'ri tobelik va biror bir ob'yektning sub'yekti sifatida unga nisbatan qarshilikni hosil qilish;

- Internet tarmog'idan olingan axborotlar ko'rinishida tashqi dunyoni umumlashgan va maqsadga yo'naltirilgan tarzda aks ettirish;

- axborot xavfsizligini ta'minlashning zarurligini tushunish, ya'ni zararli axborotlar haqida olingan yangi axborotlar bilan mavjud shaxsiy tajribani taqqoslash;

- o'z oldiga aniq maqsad qo'yish, ya'ni o'z xatti-harakatlarni fikriy tizimga solish va uning oqibatlarini tasavvur qilish;

- o'z-o'zini nazorat qilish, kasbiy vazifalarni hal etish jarayonida yuzaga keladigan tanlov vaziyatida sodir bo'lgan holat yuzasidan o'z-o'ziga hisobot berish.

Refleksiya o'zida tushunish, taqqoslash, qiyoslash, maqsadni belgilash, rejalashtirish, prognozlash, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini korreksiyalashni aks ettiradi va talabaning bo'lajak kasbiy faoliyatida quyidagi jarayonlarning namoyon bo'lishiga imkon beradi:

- o'quv materiallari elementlari o'rtasidagi mantiqiy aloqadorlikni hosil qilish orqali axborotning ahamiyati va bo'lg'usi faoliyatning axloqiy me'yorlarini his etish, tushunish va o'zlashtirish;

- axborotdan foydalanish qoidalariga rioya qilish;

- axborot xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq vazifalarni anglash va qabul qilish;

- axborot xavfsizligini ta'minlashga doir qo'lga kiritilgan natijalarni tahlil etish va umumlashtirish, axloq talablari va shart-sharoitlarni qiyoslash va o'zaro taqqoslash orqali vaziyatli topshiriq va muammolarni hal etish.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishda refleksiv yondashuvni qo'llash talabalar va professor-o'qituvchining faol hamkorligini yo'lga qo'yish, kasbiy shakllanish jarayonida talabalarning individual imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga imkon beradi.

Refleksiv yondashuvning asosiy tamoyillariga quyidagilar kiradi:

- o'z-o'zini anglash tamoyili. Aynan o'z-o'zini anglash orqali talabalarning mustaqil shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashuvi, jamiyat tomonidan qo'yilayotgan talablar bilan o'zining ehtiyojlari, imkoniyatlari va qobiliyatlarining o'zaro mosligini anglash, mustaqil, ijodiy va yaratuvchanlik faoliyatiga tayyorgarlik, shaxsiy va kasbiy qadriyatlar tizimini interiorizatsiyalash imkonini beradi;

- o'z-o'zini namoyon etish tamoyili. Axloq me'yorlari doirasida o'zining axloqiy nuqtai nazarini asoslash, hayot faoliyati xavfsizligi sohasida axloqiylikka rioya qilishda tashabbuskorlik ko'rsatish o'z-o'zini namoyon etish qobiliyatini rivojlantiradi. Talabalarda o'z-o'zini rivojlantirish istagini paydo qilish orqali o'z-o'zini yorqin namoyon etish imkoniyati yuzaga keladi;

- o'z-o'zini nazorat qilish tamoyili. Mazkur tamoyil talabalarning o'z xatti-harakatlarini chuqur tahlil etish, asoslash va umumlashtirish; ma'lum bir vaziyat bilan bog'liqlikda ma'lum va noma'lumning mavjudligi, qanday axborotlarni o'zlashtirishning muhimligi, axborot xavfsizligini ta'minlashda qo'shimcha qanday

tarixiy-madaniy meros bilan bog‘liq bilimlarga ega bo‘lish zarurligini anglashni talab etadi; talabalarning bilish faolligini oshiradi, faol va mustaqil fikrlashga undaydi.

Hozirgi vaqtda aksiologik yondashuvga qiziqish ijtimoiy-madaniy muhitdagi o‘zgarishlar, yangi axborot muhitining yuzaga kelishi bilan bog‘liq. [116;122] Jamiyatdagi o‘zgarishlar bilan bog‘liqlikda yangi qadriyatlarni izlash aynan ijtimoiy beqarorlik mavjudligi sharoitida alohida ahamiyat kasb etadi. V.P.Zinchenko XX asr umuminsoniy qadriyatlarning eng yuqori darajada qadsizlanish davri deb aytish mumkinligini ta’kidlab o‘tadi. [75] Ana shu sababli yangi ming yillikda ilmiy jamoatchilik insoniyat tomonidan o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan qadriyatlarni aniqlash, tartibga solish va tizimlashtirishga faol harakat qilmoqda.

Aksiologik yondashuvning zamonaviy ta’lim muammolarini hal etish imkoniyatlari va uning asosiy jihatlari xorijlik olimlardan .V.Vershinina [56], M.G.Kazakina [80], A.V.Kiryakova [86], Z.I.Ravkin [117], respublikamiz olimlaridan J.Tulenov [134], Q.Nazarov [106], B.Xodjayev [146], Sh.Taylanova [127] kabi olimlar tomonidan o‘rganilgan.

Shaxsning “qadriyatga yo‘nalganligi” atamasi XX asrning 20-yillarida sotsiologiya fanida U.Tomas va F.Znaneskiylar tomonidan kiritilgan bo‘lib, ularning fikricha ijtimoiy ustanovka – individning ijtimoiy dunyodagi real va mavjud faolligini aniqlab beruvchi individual anglash jarayonidir. [131, 344-b.] Boshqacha so‘z bilan aytganda, ijtimoiy ustanovka individ, guruh, yaxlitlikda jamiyat xulq-atvorini boshqarishni ta’minlovchi yadro vazifasini bajaradi. Ijtimoiy ustanovkaning paydo bo‘lishidan avval individ tomonidan ehtiyoj va shart-sharoitlarning anglanishi sodir bo‘ladi. Sotsiumning ta’siri jamiyat tomonidan ma’lum axborotlarni olish asosida ehtiyojlarning qondirilishiga erishish bilan belgilanadi.

Shunday qilib, qadriyatga yo‘nalganlik individning ongida shakllanadi, qaror topadi va o‘zgarib turadi. [131, 335-337-b.]

T.Parsonsning “Ijtimoiy harakatlarning tuzilishi haqida” deb nomlangan asarida qadriyat va qadriyatga yo‘nalganlik tushunchalari o‘rtasidagi aloqadorlik ajratib ko‘rsatilgan. Ya’ni, sotsium madaniyatida etalonlarga intilishning namoyon bo‘lishi asosida jamiyatning funksional ehtiyojlari yuzaga chiqadi. [110, 200-203-b.]

Qadriyatga yo‘nalganlik shuningdek, o‘z ichiga individning hayotiy tajribalari va orzu-armonlarini ham qamrab oladi. Ana shu sababli qadriyatga yo‘nalganlik o‘ziga xos psixologik tavsifga ega bo‘lib, shaxs tuzilishining barcha komponentlari va yaxlit tizimini aks ettiradi.

Pedagogik aksiologiyaga doir adabiyotlarda “qadriyatli ustanovka” tushunchasi ham uchraydi. Garchi ko‘pchilik mualliflar “qadriyatli yo‘nalganlik” va “qadriyatli ustanovka” tushunchalarini sinonim sifatida qo‘llashsa ham, birinchilardan bo‘lib M.Rokich ular orasidagi farqni alohida ajratib ko‘rsatgan. Amerikalik olimning fikricha, ustanovkani ma’lum bir ob’jekt (konkret yoki abstrakt, shaxsiy yoki ijtimoiy)ga yoki vaziyatga nisbatan sub’jekt munosabatida aks etuvchi uzoq vaqt davomida shakllangan bir qancha ishonch, e’tiqodlar majmui deb qarash mumkin. [177, 547-559-b.] Demak, yo‘nalganlik shaxsning jamiyatdagi me’yorlar bilan inson ehtiyojlari uyg‘unlashuvi aks etsa, qadriyatli ustanovkada shaxsning amaliy faoliyatda mazkur munosabatlari tizimini ro‘yobga chiqarishga tayyorligi aks etadi.

Pedagogik aksiologiya sohasida tadqiqotlar olib borgan olim B.Xodjayevning ta’kidlashicha, shaxsning o‘z ichki pozitsiyasini anglashi va aniq qadriyatlar bilan bog‘liqlikda amaliy faoliyatga tayyorligi qadriyatli ustanovkaning mohiyatini belgilab beradi. Ustanovka shaxsning aniq faoliyatga tayyorgarlik holatini aks

ettiruvchi kognitiv (bilim, axborot) va affektiv (emotsiya, hissiyot) komponentlar majmui sifatida namoyon bo‘ladi. [146, 17-b.]

Tadqiqot predmeti bilan bog‘liqlikda aksiologik yondashuv talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlashga doir qadriyatlar tizimini shakllantirish nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi.

Aksiologik yondashuvning tadqiqiy maqomi talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirishning tizimli-funksional modelida turli xil vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi: gnostik (zararli axborotlar ta‘siridan himoyalaniş uchun ijtimoiy ahamiyatli qadriyatlarni aniqlash); yo‘naltiruvchi (global tarmoqda axborotlar va axborot manbalari bilan ishlash xavfsizligini ta‘minlashga doir ehtiyojlarni qondirish uchun zarur qadriyatlarni tanlab olish); informatsion (axborot xavfsizligini ta‘minlashga doir qadriyatlarning xilma-xilligidan xabardor bo‘lish); baholovchi (ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlar o‘rtasida o‘zaro aloqadorlikni hosil qilish); texnologik (ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlar tizimini shakllantirish yo‘llari, metod va vositalarini aniqlashtirish); integrativ (pedagogik jarayonning ijtimoiy ahamiyatli qadriyatlari va ta‘lim oluvchilarning shaxsiy talablarini o‘zaro uyg‘unlashtirish). [161]

Mazkur funksiyalarni amalga oshirish nafaqat ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlar tizimini shakllantirish, balki har bir talaba shaxsida ularni qaror toptirish yo‘llarini izlab topishga imkon beradi. Shuningdek, aksiologik yondashuvdan asosiy maqsad: axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirishda talabalarda umuminsoniy, fuqarolik, madaniy va vatanparvarlikka doir qadriyatlarni shakllantirish jarayonini samarali tashkil etish uchun zarur shart-sharoit yaratadi.

Aksiologik yondashuvning asosiy tamoyillari sifatida quyidagilar aniqlashtirildi:

- shaxsda qadriyatlar tizimini shakllantirishni talab etuvchi ijtimoiy va shaxsiy omillarni integratsiyalash tamoyili. Mazkur tamoyil talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishda ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlarni uyg'unlashtirish, ular o'rtasidagi yaxlitlikni ta'minlashni talab etadi;

- ijtimoiy faollik tamoyili. Mazkur tamoyil talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish uchun muhim va zarur ahamiyatga ega bo'lib, jamiyatda, shu jumladan, ijtimoiy tarmoqlarda sodir bo'layotgan ob'yektiv o'zgarishlar bilan bog'liqlik talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirishni talab etadi. Mazkur o'zgarishlar bevosita informatsion maydonlarning kengayib borishi, shu bilan birga Internet tarmog'ida muloqot madaniyati darajasining pasayib borishiga taalluqli bo'lib, ijtimoiy faollik tamoyili Internet tarmog'idagi turli tavsifdagi ma'lumotlarga sub'yekti munosabatlarni tizimini aniqlashtirishni talab etadi.

Yuqorida bayon etilgan fikrlarga asoslangan holda xulosa qilish mumkinki, refleksiv va aksiologik yondashuv o'rganilayotgan jarayonni mazmunan to'liq bayon etishni belgilab beradi, talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishni samarali rejalashtirish, tashkil etish va tashxis etishni ta'minlaydi.

Shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv yo'nalishida izlanishlar olib borgan tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvda shaxs va faoliyat komponentlari bir-biri bilan chambarchas bog'langan bo'ladi, chunki bu yondashuv jarayonida shaxs sub'yekt sifatida faoliyat ko'rsatadi. [74]

O‘z navbatida, turli xil omillar ta’sirida hamda shaxsning o‘z faoliyati natijalari ta’sirida uning sub’yekt sifatida rivojlanishi amalga oshadi.

Shaxsiy-faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvning psixologik asoslari L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev, B.G.Ananyev, S.L.Rubinshteyn, V.V.Davidov, D.B.Elkonin kabi olimlarning ishlarida yoritib berilgan. Mazkur tadqiqotlarda shaxs faoliyat sub’yekti sifatida faoliyat va muloqot orqali o‘zining shaxsiy rivojlanish yo‘lini aniqlash masalasi tahlil etilgan. [57; 88; 89; 90]

Sh.Shodmonovanning ta’kidlashicha, shaxsiy-faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvda talabalarning mustaqil faoliyatiga ta’sir ko‘rsatuvchi ta’lim-tarbiya jarayonidagi mavjud omillarni aniqlash asosida mazkur jarayonda vujudga kelayotgan o‘zgarishlarni vaziyatlarga ko‘ra tahlil qilish zarur bo‘lib, bunda ularning mustaqil va erkin fikr bildirishlari, hech qanday hadiksirashlarsiz o‘z tushunchalarini ifodalashlari, erkin muloqotga kirishishlari, ya’ni o‘z imkoniyatlarini namoyon etishlari uchun zaruriy va yetarli shart-sharoitlar yaratiladi. [152; 78-b.]

Shaxsiy-faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvni amalga oshirishda quyidagi pedagogik shart-sharoitlar hisobga olindi: talabaning muayyan faoliyatga kirishishining ixtiyoriy ekanligi; qo‘yilgan maqsadga erishish vositasini tanlashda talabaga ishonch, har bir bolaning imkoniyatlariga ishonish va ularning qo‘yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishiga xayrixohlik bildirish; ta’lim vazifalarini belgilashda samarali va oqilona strategiya tanlash; pedagogik ta’sir etish jarayonida yuzaga keladigan salbiy oqibatlarining oldini olish; talabalarning qiziqishlari, ularning individual ishtiyoqi, xohish-istaklarini hisobga olish va ularni yangi qiziqishlarni paydo qilish.

Tadqiqot doirasida shaxsiy faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv amaliy pedagogik faoliyatda quyidagi qoidalarga asoslanib joriy etildi: talabaning faol nuqtai nazari, uning mustaqilligi va tashabbuskorligiga tayanish; talaba bilan muloqotda unga hurmat bilan munosabatda bo‘lish; pedagog talabalarning muvaffaqiyatlaridan quvona bilishi lozim; pedagog muhim muammolarni hal etishda talabaga yordam berishi kerak; tarbiyaviy vazifalarni bosqichma-bosqich hal etishda pedagog ularni amalga oshirishning har bir talabaga yuqori darajada foyda keltiradigan variantlarini izlab topishi kerak; guruhda, talabalarning boshqa jamoalarida ham pedagog insonparvarlik munosabatini shakllantirishi kerak, u talabalarning kamsitilishiga, ruhi tushib ketishiga yo‘l qo‘ymasligi zarur.

Tadqiqot predmeti nuqtai nazaridan shaxsiy-faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvning asosiy jihatlari aniqlashtirildi. [55]:

1. Talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirish shaxsning atrof-muhitga aksiologik munosabatini shakllantirishga yo‘naltirilganligini aniqlab beruvchi motivatsion-qadriyatga yo‘naltirilgan komponentning tarkib toptirilganlik darajasiga bog‘liq (V.A.Karakovskiy, N.L.Selivanov, N.Egamberdiyeva, Sh.Sharipov va boshqalar).

2. Axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirish jarayonida individual yondashuvni tashkil etish o‘z navbatida talaba shaxsiga oliy qadriyat sifatida qarashni talab etadi.

3. Ta‘limning faol shakl, metod va vositalarini qo‘llash orqali pedagogik jarayonni tashkil etish shaxsiy qadriyatlar tizimi bilan uyg‘unlikda o‘z ifodasini topadi.

Tashkiliy nuqtai nazardan shaxsiy-faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvni qo‘llash zarurati quyidagi qoidalarga asoslanishni taqozo etadi:

- talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning o'ziga xosligi shaxsning individualligini hisobga olishni talab etadi;

- shaxs axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish mazmunining asosi va amaliy yo'nalishi sifatida yuzaga chiqadi;

- shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv shaxsning asosiy sifatleri va o'ziga xos xususiyatlarini to'liq tahlil etishga imkon beradi. [34]

Ana shu tarzda, shaxsiy-yo'naltirilgan yondashuv talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish jarayonining metodik ta'minotini ishlab chiqishning asosini tashkil etadi. Mazkur metodologik yondashuv quyidagi tamoyillarga asoslanishni talab etadi:

- hamkorlik tamoyili. Mazkur tamoyil professor-o'qituvchi va talabalarning teng huquqli hamkor sifatidagi faoliyatini tashkil etadi. Shuning uchun o'qituvchi dialog va fikrlar almashinuvi uchun sharoit yaratib beruvchi tajribali ustoz sifatida namoyon bo'ladi;

- sub'yektivlik tamoyili. Ushbu tamoyil talabalar mustaqil ravishda axborot xavfsizligini ta'minlash sohasiga doir bilim va tajribani egallashi, Internet tarmog'ida ishlash jarayonida xavfsizlikka rioya qilish masalalariga doir shaxsiy hayotiy pozitsiyaga ega bo'lishini talab etadi. Mazkur jarayonda professor-o'qituvchi talabalarning o'z "Men"ini anglashi, o'z xatti-harakatlarini oqibatini o'ylashi, o'zini ma'lumotlarni uzatuvchi sifatida baholay olishi, shuningdek, Internet tarmog'ida ishlash va muloqot jarayonida to'g'ri tanlov qabul qilishiga erishishi lozim;

- mustaqillik tamoyili. Mazkur tamoyil talabalarning mustaqil ravishda aniq maqsad asosida axborotlarni izlash, ularni

tahlil etish va baholash, shuningdek, zararli axborotlarga qarshi kurashish malakasini egallashini taqozo etadi. Axborot makonida tarixiy-madaniy merosni chuqur o'zlashtirish asosida o'z-o'zining mustaqil mafkuraviy immunitet va kompetentlikka ega ekanligini namoyish qilishi talab etiladi.

Shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv mazmunli-jarayonga doir blokning asosini tashkil etadi.

Mazmunli-jarayonga doir blok quyidagi majmuaviy pedagogik shart-sharoitlarni o'zida aks ettiradi:

1) axborotlarni aniq maqsad asosida izlash va qayta ishlash jarayonida yuzaga keladigan axborot xurujlarini aniqlash hamda talabalarda ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlar tizimini qaror toptirish;

2) vaziyatlarni tahlil etish va topshiriqlarni bajarish orqali kibermakonda xavfsizlik bo'yicha talabalarda refleksiv nuqtai nazarni shakllantirish;

3) o'quv loyihalarini tayyorlash jarayonida talabalarni o'quvchi-yoshlar o'rtasida axborot xavfsizligini ta'minlash profilaktikasi bo'yicha ishlash tajribasini rivojlantirish.

Shuningdek, mazkur blok tarkibiga talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning komponentlari (kognitiv, faoliyatga doir va metodik), pedagogning funksiyalari (informatsion, motivatsion-fasilitativ, konsultatsion) hamda axborot xavfsizligini ta'minlashga doir talabalarning vazifalari (adaptatsiya, refleksiya, o'z-o'zini namoyon etish)dan iborat metodik ta'minot mazmuni ham taalluqlidir.

Kognitiv komponent o'zida bir nechta o'zaro bir-biri bilan aloqador elementlarni qamrab oladi: 1) o'zlashtirish; 2) qo'llash; 3) umumlashtirish. U sanab o'tilgan jarayonlarni o'zaro aloqadorligini ko'rsatib beradi, ularning mohiyati va mazmunini ochib beradi: axborot xavfsizligini ta'minlashga doir bilimlar va

qadriyatlarni o'zlashtirish; Internet tarmog'ida zararli axborotlarning namoyon bo'lishi va xavfi to'g'risida ma'lumotga ega bo'lish. Mazkur komponent talabalar tomonidan axborot xavfsizligini ta'minlashga doir bilimlar va qadriyatlar tizimini vaziyatlarni tahlil etish va topshiriqlarni bajarish jarayonida qo'llash bilan ham bog'liq bo'lib, o'quv loyihalarini ishlab chiqish jarayonida mazkur bilimlarni umumlashgan holda foydalanishga erishiladi.

Faoliyatga doir komponent quyidagi uch elementni o'zida aks ettiradi: 1) ko'maklashish; 3) qo'llab-quvvatlash; 3) maslahat berish. U mazkur jarayonlarning aloqasi, ularning mazmun-mohiyati, amalga oshirish yo'llarini ochib beradi. Axborot xavfsizligini ta'minlash faoliyatining profilaktik usullarini o'zlashtirishda talabalarga ko'maklashish seminar, munozara, o'yin kabilardan foydalanish; axborot xavfsizligini ta'minlash faoliyatining sub'yekti sifatida talabalarning faolligini qo'llab-quvvatlash seminar, munozara, esse kabi o'qitish shakl va metodlarini qo'llash; axborot xavfsizligini ta'minlashga doir faoliyat jarayonida o'z-o'zini mustaqil namoyon etish uchun maslahatlar berib borish mualliflik o'quv loyihalarini ishlab chiqish, guruhliy munozaralarda ishtirok etish, keys topshiriqlarini bajarish jarayonida amalga oshiriladi.

Faoliyatga doir komponent professor-o'qituvchi va talabalarning o'zaro birgalikdagi harakati mexanizmlari yig'indisi (hamkorlik, qo'llab-quvvatlash, maslahatchilik), pedagog funksiyalari (informatsion, motivatsion-fasilitativ, konsultatsion) bilan chambarchas bog'liq ravishda metodik ta'minotni amalga oshirishning tashkiliy shakllari hamda talabalarning axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini egallashga doir vazifalar (adaptatsiya, refleksiya, o'z-o'zini namoyon etish)ni ochib beradi.

Metodik komponent talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning shakl, metod va vositalarini o'z ichiga qamrab oladi. U bevosita kognitiv va faoliyatga doir komponentlar bilan bog'liq bo'lib, ularni amalga oshirishning metodik asosini o'zida ifoda etadi. Ana shu jihat bilan bog'liqlikda shunday xulosaga kelish mumkin: metodik komponent qo'yilgan maqsadga erishish imkonin beruvchi shakl, metod va vositalar yig'indisini o'zida aks ettiradi.

Modelning navbatdagi bloki natijaviylikni o'zida aks ettiradi. Mazkur blok baholovchi funksiyani bajaradi va tadqiqotning amaliy jihatini o'zida aks ettiradi. Shuning uchun u o'zida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish darajalari, mezonlari va ko'rsatkichlarini aks ettiradi.

Mezon – muayyan bir nazariya, ta'limot, fan, dunyoqarash yoki nazariy dasturning asosi; insonning e'tiqodi, voqelikka bo'lgan munosabati va xulq-atvor me'yorlarini belgilab beradi. Falsafada mezon – boshlang'ich nuqta, boshqaruvchi g'oya, xulq-atvor, o'zini tutishning asosi sifatida qoraladi. Mantiqiy ma'noda mezon markaziy tushuncha bo'lib, abstraksiya sifatida olingan hodisaning barcha sohalariga tadbiiq qilinuvchi, umumlashtiruvchi va tarqatuvchi tizimning asosidir. [143]

N.M.Boritko pedagogik kategoriya sifatida mezonning quyidagi xususiyatlarini ko'rsatib o'tadi: boshqaruvchi talablar; tarbiyaviy jarayonning qonuniyatlari hamda ziddiyatlari; e'tiqod sifatida namoyon bo'luvchi ichki boshqaruvchi g'oya; ma'lum doiradagi hodisa va jarayonlarga nisbatan tadbiiq etilish; mezonlar guruhida o'zaro ta'sirlashish va bir-birini to'ldirish. Shunday qilib, pedagogik mezonlar – “pedagog borlig'ining dominanti, pedagogik ta'sir mavjudligini ta'minlovchi faoliyatning mazmuni va mohiyatini belgilab beruvchi qoidasidir”. [52, 80-b.]

N.Muslimovning fikricha, pedagogik faoliyat nazariyasi va amaliyotida mezonlarni belgilash va ularni asoslashga nisbatan umumiy talablar mavjuddir. Mazkur mezonlar shaxs shakllanishining asosiy qonuniyatlarini o'zida aks ettirish bilan birga ta'lim sohasida miqdor o'zgarishlarning sifat o'zgarishlarga o'sib o'tishini ta'minlaydi. [101]

Yuqoridagi fikrlardan ma'lum bo'ladiki, mezon – bahoni ishlab chiqish uchun asos bo'ladigan belgilar, xususiyatlar, nimanidir aniqlashtirish yoki tasniflash.

Yu.K.Chernova va V.V.Shipanovlarning izohli lug'atida ta'kidlanishicha, har bir mezon baholanayotgan ob'yektning sifat ko'rsatkichining ahamiyatini tayanch ahamiyatlilik (eng yaxshi, ideal va h.k.) bilan taqqoslash asosida o'zida unga xos tavsifni aks ettiruvchi u yoki bu darajadagi sifatni namoyon qiladi. [147] Ko'rsatkich – bu nimaningdir borishi va rivojini nima uchun muhokama qilish, daraja esa, nimaningdir o'zgarishi, rivojlanishi va ahamiyat kasb etishidir.

Bizningcha, talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining rivojlanganlik darajasi va mazkur jarayonning samaradorligi belgilangan maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda baholanishi lozim. Natijaviylik bloki o'zida quyidagi elementlarni aks ettiradi: talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlanganligini aniqlash mezonlari, ko'rsatkichlari va darajalari. Tadqiqotda baholashning to'rt mezonini ko'zda tutildi: 1) kognitiv; 2) faoliyatga doir; 3) shaxsiy; 4) aksiologik.

Mazkur baholash mezonlarini aniqlashda quyidagi talablarga rioya qilindi: mezonlar soni uchtdan kam bo'lmasligi, har bir mezon minimum uchta ko'rsatkichga ega bo'lishi [53];

1) mezonlar ularning kam yoki ko‘p namoyon bo‘lish darajasi haqida xulosa qilish mumkin bo‘lgan ko‘rsatkichlar asosida o‘lchanadi;

2) mezonlar imkoni boricha pedagogik faoliyatning asosiy turlarini hisobga olish asosida qabul qilinishi kerak. [47]

Muammo yuzasidan zamonaviy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, asosiy o‘lchov mezonlari shaxsning rivojlantirishning ko‘proq yuqori darajasini egallaganligini aks ettiradi. Tadqiqotda quyidagi uch o‘lchov mezoni aniqlashtirildi: 1) kognitiv; 2) faoliyatga doir; 3) aksiologik.

Aniqlashtirilgan mezonlar asosida talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlanganligining ko‘rsatkichlari belgilab olindi (2.2.1-jadvalga qarang).

2.2.1-jadval.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligining rivojlanganlik darajasini baholash mezonlari

Mezonlari	Ko‘rsatkichlari
Kognitiv	- axborot xavfsizligi asoslari, zararli axborotlarga qarshi kurashish metod va vositalari haqidagi bilimlarning to‘liqligi
Faoliyatga doir	- axborot bilan ishlash tayanch kompetensiyasiga egalik; - axborot xurujlariga qarshi kurashish motivatsiyasining shakllanganligi; - axborot xurujlariga qarshi kurashishda refleksiv nuqtai nazarning shakllanganligi
Aksiologik	- vatanparvarlik, madaniy va umuminsoniy qadriyatlar tizimining shakllanganligi; - fuqarolik pozitsiyasining shakllanganligi

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligi-ning rivojlanganligining ko'rsatkichlarini aniqlashda quyidagi tamoyillarga tayanildi:

- ko'rsatkichlarning maksimal ravishda bir-biridan avtonomligi;

- olingan natijalarni baholash tizimiga doir belgilarni tashxis qilish imkonining mavjudligi. Mazkur baho maqsadga binoan o'zida: a) tashxis qilinayotgan sifatning bir ma'noga egaligi; b) o'lchov vositasining mavjudligi; v) o'lchanayotgan belgini shkalalash mumkinligi;

- ishonchlilik;

- validlik – belgilangan ko'rsatkich belgisining eksperimentator aynan baholashni xohlagan jihatga mosligi;

- majmuaviylik – ko'rsatkich belgilarining yig'indisini qo'llash orqali tajriba-sinov ob'yekti holatining mazmun-mohiyatini ochib berish imkoniyati;

- betaraflik – tadqiq etilayotgan jarayonga ta'sir ko'rsatishning barqarorligi. [107, 101-b.]

Tadqiqotda talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlanganligini baholashda darajali yondashuvdan foydalanildi. Mazkur yondashuv har bir mezon bo'yicha bir darajadan boshqasiga o'tishda o'rganilayotgan jarayon dinamikasini tahlil qilish imkonini beradi.

Rivojlanish darajasini aniqlash va asoslash tajriba-sinov ishlari jarayonida muammoning umumiy yo'nalishlarini o'rganish va anglash maqsadida talabalarning dastlabki tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun o'tkaziladi. Faoliyatga tayyorlash jarayonida talabalarning past darajadan maqbul darajaga qarab rivojlanishi sodir bo'ladi.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish samaradorligi ma'lum bir sifat o'zgarishlarining mavjudligi orqali aniqlanadi.

Tadqiqotda talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining rivojlantirishning quyidagi darajalari aniqlandi: adaptiv (past), situativ-reproduktiv (o'rta), kreativ (yuqori). Mazkur darajalarning qisqacha tavsifi 2.2.2-jadvalda keltirib o'tilgan (2.2.2-jadvalga qarang).

2.2.2-jadval

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining rivojlantirish darajalari tavsifi

Mezon	Daraja	Daraja tavsifi
Kognitiv	Adaptiv	Axborot xavfsizligi asoslari, zararli axborotlarga qarshi kurashish metod va vositalari haqidagi bilimlarning past darajasi ongli idrok etish va xotirada saqlab qolish bilan tavsiflanadi
	Situativ-reproduktiv	Axborot xavfsizligi asoslari, zararli axborotlarga qarshi kurashish metod va vositalari haqidagi bilimlarning o'rta darajasi
	Kreativ	Axborot xavfsizligi asoslari, zararli axborotlarga qarshi kurashish metod va vositalari haqidagi bilimlarning yuqori darajasi
Faoliyatga doir	Adaptiv	Axborot bilan ishlash tayanch kompetensiyasi, axborot xurujlariga qarshi kurashish motivatsiyasi, axborot xurujlariga qarshi kurashishda refleksiv nuqtai nazarning shakllanganligining past darajasi

	Situativ-reproduktiv	Axborot bilan ishlash tayanch kompetensiyasi, axborot xurujlariga qarshi kurashish motivatsiyasi, axborot xurujlariga qarshi kurashishda refleksiv nuqtai nazarning shakllanganligining oʻrta darajasi. Oʻz xatti-harakatlarini mustaqil ravishda toʻliq baholay olmaydi. Refleksiv faoliyat qisman namoyon boʻladi
	Kreativ	Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi yuqori darajada shakllangan, axborot xurujlarining turli koʻrinishlariga qarshi kurashish mustaqil, ijodiy yondashuv bilan tavsiflanadi. Axborot xurujlariga qarshi kurashish motivatsiyasi yuqori darajada shakllangan. Axborot xurujlariga qarshi kurashishda oʻz xatti-harakatlarini mustaqil ravishda baholay olish darajasi yuqori. Refleksiv faoliyat doimiy namoyon boʻladi.
Aksiologik	Adaptiv	Fuqarolik va vatanparvarlik qadriyatlari, tarixiy-madaniy merosga aksiologik yoʻnalganligi darajasi past. Boshqa kishilarning fikrlari va odatlariga nisbatan toqatsiz. Oʻz fikrini himoya qilmaydi, axborot xurujlariga qarshilik koʻrsatmaydi.
	Situativ-reproduktiv	Fuqarolik va vatanparvarlik qadriyatlari, tarixiy-madaniy merosga aksiologik munosabati oʻrta darajada. Talaba boshqa kishilarning fikrlari va odatlariga doimiy ravishda tolerant munosabatda boʻlmaydi. Oʻz fikriga egalik barqaror emas, axborot xurujlariga baʼzan qarshilik koʻrsatadi.

	Kreativ	Fuqarolik va vatanparvarlik qadriyatlari, tarixiy-madaniy merosga aksiologik dunyoqarashi yuqori darajada. Talaba boshqa kishilarning fikrlari va odatlari, nuqtai nazarlarga hurmat bilan munosabatda bo'lmaydi. Qat'iy fikrga ega va o'z nuqtai nazarini himoya qiladi, axborot xurujlariga ongli ravishda qarshilik ko'rsata oladi.
--	---------	--

Mazkur darajalar talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining namoyon bo'lish darajasini tavsiflashga xizmat qiladi.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining rivojlanganlik darajasini tashxis etishning taklif etilgan dasturi asoslovchi bosqichda sinovdan o'tkazildi va rivojlanganlik darajasini aniqlashga imkon beruvchi ta'limiy tajriba-sinov jarayonida foydalanildi.

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan model yaxlit tavsifga ega bo'lib, uning bloklari o'zaro aloqador va yakuniy natijani aniqlashga xizmat qiladi; talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan harakatlarni tashkil etish vositasi sifatida pragmatik yo'nalganlikka ega; talabalarni kasbiy tayyorlash tizimi sifatida ochiq tizimni o'zida ifoda etadi.

Zamonaviy sharoitda talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish samaradorligini oshirishning zaruriy shartlaridan biri – mazkur jarayonni texnologik asosda tashkil etishdir. Ta'lim amaliyotida ta'limiy, pedagogik, tarbiyaviy, o'qitish texnologiyalari ajratib ko'rsatiladi.

Talabalarda tarixiy-madaniy merosni o'rganishga ehtiyojni

kuchaytiruvchi qator asoslar mavjud. Bu bevosita insoniyatning tarixiy-madaniy merosini o'rganish, hayot mantig'ini anglash bilan bog'liq bo'lgan serqirra va murakkab jarayondir. Aynan tarixiy-madaniy meros ijtimoiy dunyoni talaba tomonidan ma'naviy, ma'rifiy, ruhiy, amaliy o'zlashtirish va bilishni yangi bosqichga ko'taradi. Natijada talabada nafaqat bilimlar, balki qadriyatlar haqidagi tasavvurlar ham o'ziga xos tarzda shakllana boshlaydi. Talabalarda o'tmishni anglashga doir bilimlar va qadriyatlar bevosita tarixiy hodisalarni kuzatish, ularni tahlil etish hamda zarur xulosalar chiqarish natijasida yuzaga keladi. Tarixiy-madaniy meros, tarixiy jarayonlardan chiqariladigan xulosalar faqatgina bilimlar va qadriyatlarning tayyor andozasini o'zida ifoda etibgina qolmay, shu bilan birga talabalar tomonidan dunyoni amaliy o'zlashtirish jarayonida ma'naviy qudrat vazifasini bajaradi. Natijada talabalarda demokratik jamiyat fuqarosi uchun xos bo'lgan yaratuvchanlik, bunyodkorlik fazilatlari rivojlanadi, aniqrog'i tarixiy-madaniy meros ana shunday sifatlarni rivojlantirish uchun ruhlantiruvchi, ilhomlantiruvchi, da'vat etuvchi vosita rolini bajaradi.

Talabaning tarixiy-madaniy merosni o'zlashtirishida o'sha davr bilan muloqot(dialog)ga kirisha olish muhim ahamiyat kasb etadi. Talaba tarixiy-madaniy meros bilan tanishish jarayonida quyidagi savollarga javob izlaydi: "Nima uchun shunday holat yuzaga keldi?", "Mazkur jarayonning yuzaga kelishi sabablari nimada?", "Tarixiy voqealar rivojini qanday tarzda o'zgartirish mumkin edi?", "Men o'sha voqelikning ishtirokchisi bo'lganimda qanday yo'l tutgan bo'lar edim?", "Mazkur vaziyatda odamlarga qanday yordam berishim mumkin?" va boshqalar.

Tarixiy-madaniy merosni tahlil etish orqali talabada inson haqidagi tushunchalar boyiydi, inson faoliyati, uning imkoniyatlari xususidagi xulosalari kengayishiga yordam beradi.

Talaba insoniyat tarixini, o'z ajdodlarining tarixini o'rganish orqali olamni o'rganadi, olam haqidagi tasavvurlari boyib, aniq xulosalar chiqara oladi. Mazkur jarayonda tarixning tarbiyaviy ahamiyati ayniqsa, yorqin namoyon bo'ladi.

“Davr bilan dialog” (DBD) texnologiyasining tasnifiy belgilari quyidagicha belgilab olindi: *qo'llanilishi darajasi va tavsifi*: lokal darajada qo'llanilish tavsifiga ega mezotexnologiya; *falsafiy asosi*: 1) antropologik; 2) ontologik; 3) dialogik; *metodologik yondashuvi*: insonparvar, algoritmli, amaliy yo'naltirilgan, qadriyatga yo'naltirilgan yondashuv; *rivojlanishning yetakchi omillari*: 1) sotsiogen; 2) psixogen; *tajribani o'zlashtirishning ilmiy konsepsiyasi*: assosatsiativ-refleksiv + faoliyatli + rivojlantiruvchi + bixevioristik; *mazmuniga ko'ra*: umumta'limiy; *ijtimoiy-pedagogik faoliyat turi*: ta'limiy (didaktik), tarbiyaviy, rivojlantiruvchi; *qo'llaniladigan metodlari*: 1) dialogli; 2) vaziyatli; 3) bir-biriga tushuntirish; 4) bir-biriga o'rgatish; 3) mustaqil ish; 4) xarita bilan ishlash; 5) o'yin; 6) izlanishli-tadqiqotchilik; *tashkiliy shakllari*: 1) individual; 2) guruhli; 3) juftliklarda ishlash; 4) jamoaviy; *qo'llaniladigan vositalari*: 1) manbalar; 2) hujjatli filmlar; 3) badiiy adabiyotlar; 4) multimedia; *talabaga yondashuv va tarbiyaviy o'zaro harakat tavsifi*: shaxsga yo'naltirilgan; *modernizatsion yo'nalishi va an'anaviy ta'lim tizimiga munosabati*: ijtimoiy-tarbiyaviy funksiyani kuchaytirish asosidagi pedagogik texnologiya; *qo'llanilish toifasi*: oliy ta'lim muassasalari talabalari uchun.

Texnologiyaning maqsadga yo'nalganlik jihatlari:

jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liqlikda texnologiyaning maqsadga yo'naltirilganligi quyidagilarda yorqin namoyon bo'ladi: o'tmishni o'rganish orqali tafakkurni boyitish, amalga oshirilayotgan islohotlar mohiyatini chuqurroq anglay olish;

ertangi kunga katta ishonch va istiqloq g'oyalari mustahkam e'tiqodni rivojlantirish; ajdodlar va avlodlar oldidagi mas'uliyat, kishilik jamiyati taqdiriga taqdiridoshlik, mas'ullik va daxldorlik tuyg'usini tarkib toptirish; tarixiy borliq va uning butun ko'lamini anglash, falsafiy-mantiqiy mushohada yuritish ko'nikma va malakalarini tarkib toptirish;

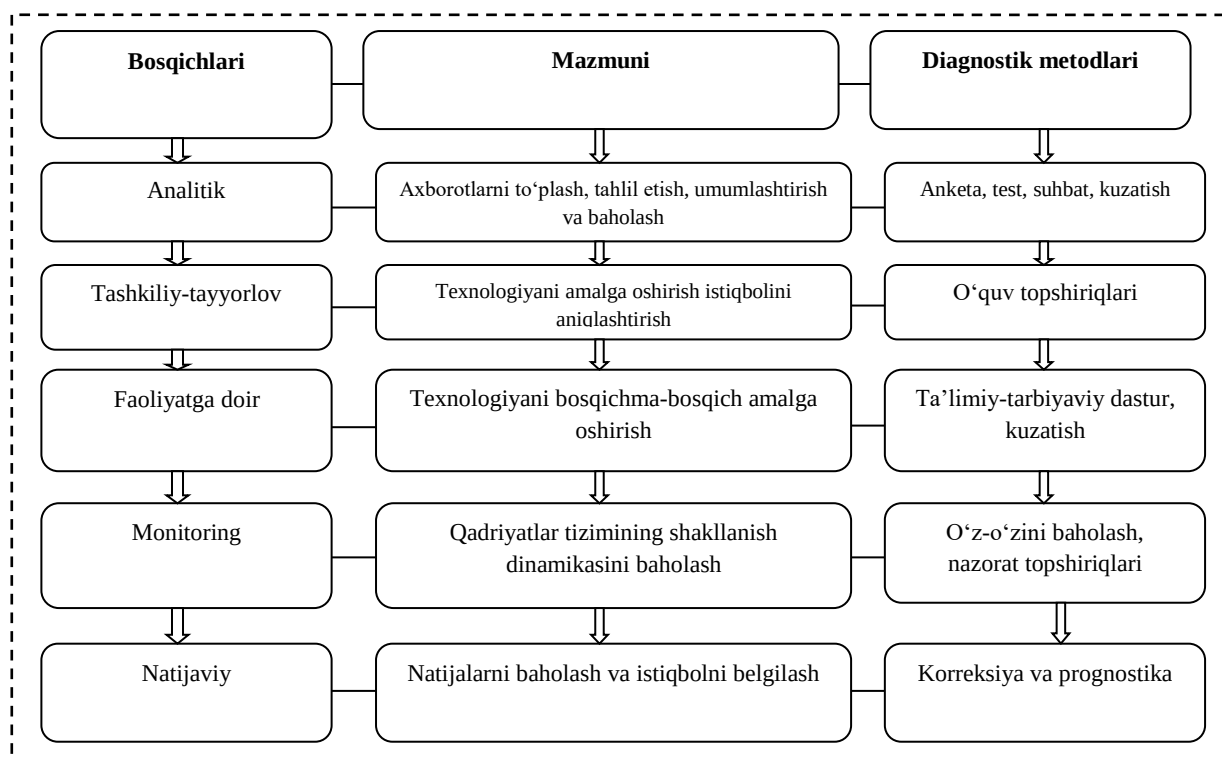
individual yondashuv nuqtai nazaridan esa: talabada tarixni bilishga va o'rganishga qiziqishni hosil qilish; tarixni o'rganish jarayonida talabaning o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini takomillashtirish, o'z-o'zini namoyon etishiga yordamlashish; tarixiy-madaniy merosni baholash, unga o'z munosabatini bildirish olishga yo'naltirish; tarixiy tajribani tahlil etish asosida erkin fikr yuritish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish.

Texnologiyani konseptual g'oyalari va tamoyillari: antropologik tamoyil. Mazkur tamoyil tarixiy-madaniy merosni o'rganishda "INSON" tushunchasini asos sifatida qabul qilish; boshqa tushunchalarni uning zahirida yuzaga keladi deb hisoblash; inson tanlov erkinli oliy qadriyat deb qarash; insondagi insoniy xislatlarni aktuallashtirishni talab etadi; ontologik tamoyil. Ushbu tamoyil tarixiy-madaniy merosni o'rganishda "paydo bo'lish", "rivojlanish", "taraqqiyot", "inqiroz", "qayta tiklanish" kabilarni ontologik tushuncha sifatida qabul qilishni taqozo etadi; dialogik tamoyili. Tarixiy jarayonlar insonlarning o'zaro birgalikda hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, ular tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy madaniyat ko'rinishida turli millat hamda elat vakillarini yagona makonga birlashtiradi. Mazkur tamoyilning muhim jihati Yer yuzidagi barcha insonlar o'zaro munosabatda teng va bir xil imkoniyatlarga ega ekanligining yorqin aks ettirishidir; o'zaro moslik tamoyili. Tarixiy-madaniy merosni o'rganishning turli shakl, metod va vositalarining

insonparvarlikka yo‘nalganligi va adekvatligi sharoitida zaruriy va muhim fazilat sifatida voqelikning mohiyatini va o‘zaro bir-birini tushunish muhim o‘rin tutadi; kreativlik tamoyili. Mazkur tamoyil tarixiy voqea-hodisalarni tahlil etishda ijodiy yondashuvga asoslanish zarurligi hamda talabalarining ijodiy o‘z-o‘zini namoyon etishlari uchun sharoit yaratishga imkon beruvchi shakl, metod va vositalardan foydalanishni talab etadi.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirish texnologiyasi reflektiv yondashuvning konseptual asoslariga tayangan holda loyihalashtirilib, maqsadga yo‘naltirilgan, tizimli tavsifga ega quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga qamrab oldi: analitik – talabalarining tarixiy-madaniy merosni o‘zlashtirganligi haqidagi axborotlarni to‘plash, tahlil etish, umumlashtirish va baholash; tashkiliy-tayyorlov – texnologiyani amalga oshirish istiqbolini aniqlashtirish, pedagogik jarayon shakl, metod va vositalarini tanlash, professor-o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish; faoliyatga doir – tarixiy-madaniy meros vositasida talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirish texnologiyasini bosqichma-bosqich amalga oshirish; monitoring – tarixiy-madaniy meros vositasida talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirish dinamikasini baholash, zaruriyat yuzaga kelganda pedagogik jarayonga tuzatishlar kiritish; natijaviy –natijalarni baholash va ta‘limiy-tarbiyaviy ishlarning istiqboldagi vazifalarini aniqlashtirish.

Texnologiya rasm ko‘rinishida quyidagi ko‘rinishga ega bo‘ldi (2.3.1-rasmga qarang).

2.3.1-rasm. Tarixiy-madaniy meros vositasida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning lokal-modulli texnologiyasi

Texnologik ikki qismdan tashkil topgan: mazmunli-protsessual va tashkiliy-pedagogik.

Texnologiyaning mazmuni o'zida kognitiv – amaliy faoliyat – refleksiya birligi va ana shu bosqichlarni har birida o'ziga xos tarzda namoyon bo'luvchi tarixiy tafakkurni rivojlantirish darajalari (anglash, tushunish, munosabat va fikrlash)ni aks ettiradi (2.3.1-jadvalga qarang).

2.3.1-jadval

“Davr bilan dialog” texnologiyasi mazmuni

Bosqichlari	Darajalari			
	Anglash	Tushunish	Munosabat	Fikrlash
Kognitiv	Talaba tarixiy-madaniy merosga doir bilimlarni o‘zlashtiradi, ularni bilib oladi va eslab qoladi	Tarixiy-madaniy merosning insoniyat uchun ahamiyatini aniqlaydi, uning insonparvarlik mohiyatini tushu-nib yetadi, tari-xiy hodisaga doir tushunchalarni egallaydi va o‘ziga xos belgilarini tavsiflaydi.	Tarixiy-madaniy merosda aks etgan jihatlarining insonlar hayotidagi o‘rnini izohlaydi, o‘tmish va bugungi kun o‘rtasidagi aloqadorlikning namoyon bo‘lishini ko‘ra oladi.	O‘zini tarixiy-madaniy boylik ishtirokchisi sifatida idrok eta oladi, tarixiy-madaniy merosga qadriyatli munosabat tarkib topadi.
Amaliy faoliyat	Tarixiy – madaniy meros inson faoliyati natijalari ekanligi, inson faoliyati natijalari moddiy va ma’naviy ko‘rinishlarda namoyon bo‘lishini anglaydi	Inson faoliyati mahsullari va ularning ijtimoiy ahamiyatini bilib oladi.	Insoniyat tomonidan amalga oshirilgan ishlarning bunyodkor kuchga ega bo‘lganligini aniqlay oladi.	Ajdodlar tomo-nidan amalga oshirilgan xayrli ishlarni davom ettirish, ularga munosib bo‘lishga erishish.
Refleksiya	“Men o‘zimni tarixiy voqelik ishtirokchisi sifatida ko‘ra	Tarixiy-madaniy merosning mohiyatini	“Menda tarixiy-madaniy merosga	“Men tarixiy-madaniy merosni

	olaman-mi?”, “Men uchun insoniyat tarixi qiziqarlimi?”, “Tarixiy meros haqida ko‘proq bilishim mumkinmi?”	tahlil etish – “Men buni bilishni xohlay- manmi?”, “Nega men bunday nuqtai nazardaman?”	nisbatan mus- taqil munosabat mavjudmi yoki yo‘qmi?”, “Nega mazkur madaniy meros yaratilgan?”	insonning orzu- umidlari, xohish va istaklari hamda intilishlari sifatida baho- layman”, “Tarixiy voqelikni ana shu nuqtai nazardan asoslayman va sog‘lom e’tiqod tarafdoriman !”
--	--	---	---	--

Texnologiyaning tashkiliy-pedagogik komponentini aniqlashtirish maqsadida maxsus metodik karta ishlab chiqildi (2.3.2-jadvalga qarang).

2.3.2-jadval.

Texnologiyani amaliyotga tatbiq etishning metodik kartasi

Birinchi shart-sharoit: internet-manbalaridan maqsadga yo'naltirilgan axborotlarni izlash va qayta ishlashda talabalarning axborot xavfsizligiga rioya qilishi va tarixiy-madaniy merosga qadriyatli munosabatini aniqlashtirish	
Birinchi tashkiliy-pedagogik shart-sharoitni amalga oshirish metodikasi	
Maqsad	Axborot tahdidining ko'rinishlarini aniqlashtirish, tarixiy-madaniy merosga qadriyatli munosabatni tarkib toptirish
Mazmun	“O‘zbekiston tarixi” turkumiga kiruvchi fanlar hamda “Axborot madaniyati va axborot xavfsizligi asoslari” modulli kurs dasturi
Shakl, metod va vositalari	Tashkiliy shakllari: davra suhbatlari, debatlar, seminar, o'yinlar. Metodlari: munozara, mashq, ishbilarmonlik o'yini va interfaol metodlar. Vositalari: tarqatma materiallar, Internet, elektron ta'lim resurslari.
Natija	Axborot tahdidining oqibatini anglaydi va axborot xurujlariga qarshi kurashda tarixiy-madaniy merosga tayanadi.
Ikkinchi shart-sharoit: vaziyatlarni analiz qilish va topshiriqlarni bajarish jarayonida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha refleksiv nuqtai nazarni qaror toptirish	
Ikkinchi tashkiliy-pedagogik shart-sharoitni amalga oshirish metodikasi	
Maqsad	Axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha refleksiv nuqtai nazarni qaror toptirish
Mazmun	“O‘zbekiston tarixi” turkumiga kiruvchi fanlar hamda “Axborot madaniyati va axborot xavfsizligi asoslari” modulli kurs dasturi
Shakl, metod va vositalari	Tashkiliy shakllari: seminar, “Men axborot xurujiga qarshiman” mavzusidagi esse, vaziyatli o'yin (“Afsona bo'lmagan muammolar” va boshqalar). Metodlari: refleksiv usullar: vaziyatlar tahlili, mashq, g'oyalarni umumlashtirish metodi,. Vositalari: Internet, elektron ta'lim resurslari, Internet tarmog'idagi manbalar bilan ishlashga doir topshiriqlar.
Natija	Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha refleksiv nuqtai nazarning shakllanganlik darajasi ortadi
Uchinchi shart-sharoit: o'quv loyihalarini tayyorlash jarayonida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish	

Uchinchi tashkiliy-pedagogik shart-sharoitni amalga oshirish metodikasi	
Maqsad	Axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha sub'yektiv tajribani shakllantirish
Mazmun	“O‘zbekiston tarixi” turkumiga kiruvchi fanlar hamda “Axborot madaniyati va axborot xavfsizligi asoslari” modulli kurs dasturi
Shakl, metod va vositalari	Tashkiliy shakllari: mualliflik loyihasi himoyasi, multimedia-leksiya, seminar, konsultatsiya, monitoring. Metodlari: o‘quv loyihasi, demonstratsiya, kuzatish, tushuntirish, tizimlashtirish, muammoli va tadqiqotchilikka doir metodlar, esse. Vositalari: proyeksion material, tarqatma material (loyihani himoya qilish jarayonida), Internet, elektron ta'lim resurslari.
Natija	Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha sub'yektiv tajriba ortadi va kompetensiyalar tarkib topadi.

Monografiyada tahliliy materiallar asosida hamda oliy ta'lim muassasalarida axborot xavfsizligi asoslarini alohida fan sifatida o‘qitilmasligini hisobga olgan holda, “O‘zbekiston tarixi” turkumiga kiruvchi fanlar bilan birga, to‘g‘arak mashg‘ulotlarida foydalanish uchun 2–4-kurslarga mo‘ljallangan “Axborot madaniyati va axborot xavfsizligi asoslari” modulli kurs dasturi taqvim-mavzu rejasi ishlab chiqildi (2.3.3-jadvalga qarang).

Mazkur kurs dasturi uchta modulni o‘z ichiga qamrab oldi:

1-modul. Axborot-resurslari va axborot madaniyati: jamiyatni axborotlashtirish va axborot madaniyati; ilmiy-tarixiy asarlar va qo‘lyozmalar – birlamchi axborot manbalari sifatida; san’at va madaniyatga doir normativ-me’yoriy axborotlar majmuining rivojlanish qonuniyatlari; axborot xavfsizligini ta'minlashga doir milliy va xalqaro siyosat; ilmiy-tarixiy asarlar va qo‘lyozmalarning elektron varianti ikkilamchi axborot manbalari sifatida.

2-modul. Axborot manbalarini analitik-sintetik qayta ishlash: axborot materiallar analitik-sintetik faoliyat ob'yekti sifatida;

ilmiy matn – analitik-sintetik faoliyat ob’yekti sifatida; ilmiy hujjatlarning mantiqiy-lingvistik tuzilishi; hujjatlar ustida intellektual ishni tashkil etishning ratsional usullari; axborotlarni yiriklashtirish va ikkilamchi ilmiy hujjatlarni tayyorlashning formal metodi.

3-modul. Axborot xavfsizligini ta’minlash va g‘oyaviy kurashchanlik: tarixiy-madaniy merosga nisbatan axborot xurujlarining ko‘rinishlari va namoyon bo‘lishi; axborot xavfsizligini ta’minlash omillari va vositalari; g‘oyaga qarshi g‘oya, jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashish; soxta axborotlarni fosh etish yo‘llari.

2.3.3-jadval

“Axborot madaniyati va axborot xavfsizligi asoslari” maxsus kurs dasturi taqvim-mavzu rejasi

№	Modullarning nomlanishi va mavzulari	Umumiy soatlar	Auditoriya soatlari	
			Nazariy	Amaliy
I.	Axborot resurslari va axborot madaniyati	30	14	16
1.1	Jamiyatni axborotlashtirish va axborot madaniyati	2	2	-
1.2	Ilmiy-tarixiy asarlar va qo‘lyozmalar – birlamchi axborot manbalari sifatida	8	4	4
1.3	San‘at va madaniyatga doir normativ-me‘yoriy axborotlar majmuining rivojlanish qonuniyatlari	6	2	4
1.4	Axborot xavfsizligini ta’minlashga doir milliy va xalqaro siyosat	8	4	4
1.5	Ilmiy-tarixiy asarlar va qo‘lyozmalarning elektron varianti ikkilamchi axborot manbalari sifatida	6	2	4
II.	Axborot manbalarini analitik-sintetik qayta ishlash	52	16	36
2.1	Axboriy materiallar – analitik-sintetik	8	4	4

	faoliyat ob'yekti sifatida			
2.2	Ilmiy matn – analitik-sintetik faoliyat ob'yekti sifatida	8	4	4
2.3	Ilmiy hujjatlarning mantiqiy-lingvistik tuzilishi	6	2	4
2.4	Hujjatlar ustida intellektual ishni tashkil etishning ratsional usullari	8	4	4
2.5	Axborotlarni yiriklashtirish va ikkilamchi ilmiy hujjatlarni tayyorlashning formal metodi	6	2	4
III.	Axborot xavfsizligini ta'minlash va g'oyaviy kurashchanlik	28	14	14
3.1	Tarixiy-madaniy merosga nisbatan axborot xurujlarining ko'rinishlari va namoyon bo'lishi	6	4	2
3.2.	Axborot xavfsizligini ta'minlash omillari va vositalari	8	4	4
3.3	G'oyaga qarshi g'oya, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish	8	4	4
3.4.	Soxta axborotlarni fosh etish yo'llari	6	2	4
	Jami:	110	44	66

Texnologiyaning tashkiliy-pedagogik komponentini takomillashtirish maqsadida ikkita blokdan iborat o'quv topshiriqlari majmui ishlab chiqildi: tarixiy-madaniy merosni o'zlashtirish va axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishga doir.

I. Tarixiy-madaniy merosni o'zlashtirishga doir topshiriqlar.

1.1. Moddiy madaniyat yodgorliklarini o'rganishga doir topshiriqlar:

“Men – arxeolog” ishbilarmonlik o'yini. Mazkur topshiriq talabalarga arxeologik yodgorliklarga oid axborotlarni izlash, tahlil qilish va umumlashtirishda maqsadida o'tkaziladi.

Yashil rangdan boshlab, madaniy qatlamlarga o'xshash qattiq turli rangdagi qog'oz varaqlari albom ko'rinishida tikiladi. Varaqlarda madaniy qatlamlarnikiga o'xshash tarzda mazkur hududda yashagan qadimgi odamlarning moddiy madaniyatini va tabiiy-geografik shart-sharoitlari bilan mustahkam bog'liqlikda aholining mashg'ulotlari haqidagi tasavvurlarni hosil qiluvchi turli narsa-buyumlarni aks ettiruvchi rasmlar yopishtiriladi. Oldindan javoblarni tekshirish uchun nazorat varaqlari tayyorlab qo'yiladi. Komanda a'zolariga uchta shunday albom beriladi. O'yin ishtirokchilari munozara o'tkazish uchun qulay tarzda joylashadilar va navbati bilan "madaniy qatlamlar"ni ochishib, "qazish" jarayonida topganlarini tahlil qilishadi. Keyin "arxeologik hisobot" uchun ishtirokchilarga vaqt taqdim etiladi. Topshiriqni bajarish jarayonida "qazish" olib borilgan joyga tegishli (mehnat qurollari, turar joylar, xo'jalik buyumlari) aniq davr bilan bog'liq savollar muhokama etiladi. Yakuniy qismida savollar, to'ldirish, aniqlashga jalb qilingan boshqa komanda tomonidan aniqlashtiruvchi xulosa qilinadi.

Chalkashni aniqlashga doir topshiriq. Dastlab o'qituvchi doskaga arxeologik yodgorliklarni aralash holda yozib qo'yadi. So'ng ularni qaysi davrga oidligiga qarab, to'g'ri o'ringa qo'yib chiqishni so'raydi. Mazkur jarayonda talabalar arxeologik yodgorliklar xaritasidan foydalanish mumkin.

1. Jonbos-4	6. Zarafshon
2. Xo'jakent	7. Qayroqqum
Z. Bomi	8. Tuzkon
4. Joytun	9. Teshiktosh
5. Qorabura	10. Qavat

Talabalar topshiriqni o'z daftarlariga bajarishib bo'lishgach, so'ng o'qituvchi arxeologik yodgorliklarni ketma-ketlikda yozib, ularning har birini varaqqa qayd etadi. Talabalarga navbat bilan

chiqish va bir voqeani zanjirdagi to‘g‘ri o‘ringa qo‘yish so‘raladi. Hamma bir qadar yagona fikrga kelgach, o‘qituvchi ulardan o‘zlarining taxminlari to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligini tekshirish uchun matnni o‘qish chog‘ida voqealar tartibiga e‘tiborni jamlashni so‘raydi.

Arxeologik yodgorlik asosida “**Besh minutlik esse**” yozish.

Talabalardan mazkur arxeologik yodgorlik bo‘yicha ular nimalarni bilishlari va ularni qiziqtirgan bitta savol berish so‘raladi.

1.2. Nomoddiy merosni o‘rganishga doir topshiriqlar:

Nomoddiy merosni qiyosiy o‘rganishga doir topshiriq.

Nomoddiy meros qiyosiy o‘rganilsa, talabalar ular haqidagi axborotlarni to‘liq anglab yetishadi. Yuqori darajada anglanganlik natijasida talabalarda axborot-tahliliy kompetensiya rivojlanadi.

Topshiriqni bajarish tartibi.

Nomoddiy meros yodgorliklari tanlab olinadi (uch-to‘rtta). So‘ng o‘qituvchi quyidagi rasmda ko‘rsatilganidek, jadval to‘ldirishni talabalarga taklif etadi.

Nomoddiy meros nomi	Nimalar kiradi?	Qanday ahamiyatga ega?	Siz qanday axborotga egasiz?
So‘z san’ati			
Madaniy muhit			
Tomosha san’ati			

Muammoli savol va topshiriqlar:

1. So‘z san’ati ham axborot xuruji xarakteriga ega bo‘lishi mumkinmi? Fikringizga aniq misol keltiring. Agar axborot xuruji

xarakteriga ega deb hisoblasangiz, unga qarshi dalillarni o‘ylab toping.

2.Navro‘z bayrami nima uchun Sovet davrida ta’qiqlab qo‘yilgan? Milliylikka qilingan tahdid deb hisoblash mumkinmi? Navro‘z bayramiga nisbatan qanday bo‘htonlar o‘ylab topilgan?

3.Nega xalq dostonlarini o‘rganish Sovet davrida ta’qiqlab qo‘yilgan? “Alpomish” dostoniga qanday axborot xuruji o‘ylab topilgan?

1.3. Ilmiy-tarixiy asarlar va qo‘lyozma manbalarni o‘rganishga doir topshiriqlar.

Tushunchalar asosida matn tuzing.

1) Xorazm, Bog‘dod akademiyasi, rasadxona, o‘nlik tizim, to‘rt amal, algoritm, algebra;

2) sakkizta asar, “Samoviy jismlarning harakati va yulduzlar ilmi”, astronomiyadan qo‘llanma;

3) Forob, Damashq, Misr, 160 dan ortiq asar;

4) Kat shahri, Ma‘mun akademiyasi, xorijiy tillar, 200ga yaqin ilmiy asar, globus, “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, “Hindiston”, G‘azna;

5) Sayram, Yassi, 23 yosh, “Hikmatlar”.

Ikki qismli kundalik bilan ishlashga doir topshiriq.

Quyidagi tarixiy-badiiy asarlarni o‘qing va ikki qismli kundalikni to‘ldiring: G‘iyosiddin Alining “Hindiston g‘azovoti kundaligi”, Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma”, Ispaniya elchisi Klavixoning Samarqandga Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi, Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”, Ibn Arabshohning “Amir Temur tarixi”.

Ikki qismli kundalik uchun talabalar yozilmagan qog‘ozning o‘rtasidan tik chiziq o‘tkazib, uni ikkiga ajratishlari kerak. Kog‘ozning chap tomoniga matnning qaysi qismi ularga eng ko‘p taassurot qoldirganini qayd etishadi. Ehtimol, u qandaydir xotirani

uyg‘otar yoki hayotlarida yuz bergan voqealarni esga tushirar, yoki shunchaki taajjubga solar. Yoxud ularning qalbida keskin norozilik hissini uyg‘otar. O‘ng tomonida ular sharh berishlari kerak: ayni shu sitatani yozishga ularni nima majbur etdi? Ularga qanday fikrlar uyg‘otdi? Shu munosabat bilan ularda qanday savol tug‘ildi? Qisqasi, matnni o‘qirkan, o‘quvchilar vaqti-vaqti bilan to‘xtashlari va o‘zlarining qo‘shaloq kundaliklarida shunday belgilar qo‘yib borishlari kerak.

Ikki qismli kundalik namunasi.

Klavixo boshqa elchilar bilan birga, podshoh saroyidagi bazmda ishtirok etadi.	Amir Temur Klavixonning kuy chalinayotgan harakatidan uning yevropalik ekanligini fahmlab oladi.
--	--

Eslatma: qatorlar qo‘shib borilishi mumkin.

II. Axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirishga doir o‘quv topshiriqlari.

Tarixiy-madaniy meros vositasida talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligini rivojlantirishga doir o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqishda ko‘proq refleksiv usullarga tayanildi.

Refleksiv usullar kibermakonda xavfsizlikni ta‘minlash yo‘llarini aniqlashga olib keluvchi virtual muloqot jarayonida talabalarga o‘z shaxsiy qiyofasini boshqa inson qiyofasiga aylanlashtirish imkonini beradi.

Kibermakonda xavfsizlikni ta‘minlash bo‘yicha talabalarining refleksiv nuqtai nazarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan vaziyatli topshiriq namunalarini ko‘rib chiqamiz.

1-vaziyat. Yangiliklar taqdim etib boriladigan saytni ko‘rib turib, madaniy meros haqidagi yangiliklarga sharhlarga oid dialogda quyidagi fikrlarga guvoh bo‘ldingiz:

x: axborot texnologiyalari rivojlangan davrda tarixiy-madaniy merosni o'rganish bizga nimaga kerak?

u: to'g'ri shu tarix, madaniy meros haqida gap ketsa, menda ham shunday fikr uyg'onadi.

x: tarixiy-madaniy merosning allaqachon nou-xaularni o'rganish kerak edi.

Topshiriq. Dialog ishtirokchilarining fuqarolik pozitsiyasini baholang. Internetdagi mazkur muloqot tarixiy-madaniy merosga nisbatan boshqalarda ham shunday fikrlarni hosil qilmaydimi? Siz dialogga aralashib, qanday munosabat bildirgan bo'lar edingiz. Sizning fikringiz qanday?

2-vaziyat. Siz bildingiz, Sizning o'rtog'ingiz doimiy ravishda xaker sifatida ta'qiqlangan saytlarning faol ishtirokchisi. Tasavvur qiling, ana shunday saytlardan birida o'zbek xalqining kelib chiqishi, tarixiy-madaniy merosi va milliy siyosati haqida bo'zg'unchi g'oyalar tarqatiladi. O'rtog'ingiz ham ana shu g'oyalarga ishonadi. Masalan, deylik – O'zbekistonning Buxoro shahridagi joylashgan tarixiy yodgorliklar o'zbek xalqiniki emas, degan fikrda.

Topshiriq: Siz tarixiy-madaniy meros vositasida qanday tarzda mazkur axborot tahdidiga qarshi fikr bildirasiz? Siz o'rtog'ingizning buzg'unchi g'oyaga ergashayotganiga o'zingizni aybdor deb hisoblaysizmi? O'rtog'ingizni vatanparvar va milliy g'ururi bor inson deb hisoblaysizmi? O'zingizni vatanparvar, millatparvar, xalqparvar deb hisoblaysizmi? Mazkur vaziyatdan qutilish uchun nima qilishi kerak?

Talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda refleksiv nuqtai nazarni shakllantirishga yo'naltirilgan "Ideal" mashqidan foydalanish mumkin. Mazkur mashqni bajarish uchun muammoli savollar talabalar bilan birga ular uchun dolzarb va hayratlantiruvchi mavzular asosida shakllantiriladi.

Mashq beshta qadam orqali amalga oshiriladi: 1) “I” – qiziq, muammo nimada – muammoni umumiy ko‘rinishda shakllantirish bosqichi; 2) “D” – muammoli savollar tuzish – savol ko‘rinishida muammoni shakllantirish; 3) “Ye” – muammoni hal etishning qandaydir yechimi bormi – dastlab individual, keyin juftliklarda ko‘proq yechim topish; 4) “A” – tanlov qilish qanday qiyin – muammoning maqbul va ratsional yechimini tanlab olish; 5) “L” – qiziquvchanlik, hayotda qanday kechadi – qarorni amalga oshirish jarayoni bosqichi.

Barcha bosqichlar amalga oshirib bo‘linganidan so‘ng, muammoli savol yuzasidan takliflarni muhokama qilish bo‘yicha munozara o‘tkaziladi.

Aniq vaziyatlarning tahlilini amalga oshirish bo‘yicha talabalarning refleksiv nuqtai nazarini shakllantirish uchun qo‘llaniladigan mashq va topshiriqlarni ko‘rib chiqamiz.

1. “Vaziyat tahlili: Men qadrlayman...”

Maqsad: ijobiy Men-obrazini yaratish, har bir ishtirokchida empatiyani rivojlantirish, o‘z-o‘ziga beradigan bahosini ko‘tarish.

Aniq vaziyatlar tahlilidan so‘ng, o‘qituvchi har bir ishtirokchidan quyidagi fikrlarni aytishni so‘raydi: “Men o‘zimdagi qadrlayman”, “Men ...dagi (guruhdoshlaridan birining ismi) ... qadrlayman”, “Men hayotdani qadrlayman”.

Mashq tugallangunga qadar professor-o‘qituvchi uni bajarish jarayonida yuzaga kelgan fikr va hissiyotlar bilan o‘rtoqlashishni so‘raydi.

2-mashq. “Vaziyat tahlili: Qayta aloqa”.

Maqsad: guruhning har bir a‘zosida empatiya va refleksiyaning rivojlantirish.

Talabalarga juftliklarga bo‘linish va aniq vaziyatni tahlil qilishga doir topshiriqni bajarib bo‘lgandan so‘ng sherigining emotsional holatini baholash taklif etiladi. Birinchi talaba tahlil

jarayonida sherigi ijobiy yoki boshqacha bir taassurot qoldirganligini aniqlashga urinishadi. So'ngra, o'rinlar almashinadi. Navbatdagi talaba qayta aloqani amalga oshiradi, ya'ni rollar almashinadi.

3. "Men axborot xurujiga qarshiman" mavzusida esse yozish.

Maqsad: talabalarning axborot xavfsizligini ta'minlashda bilim, ko'nikma, malaka va axborot-tahliliy kompetensiyadan foydalanishga o'rgatish. Talabalarda mazkur faoliyat turiga daxldorlik tuyg'usini tarkib toptirish.

3. Guruhiiy munozara.

Maqsad: Internet tarmog'idagi suhbat jarayonida hamsuhbatinig qadriyatga yo'naltirilgan fikrlarini aniqlashtirish.

Guruhiiy munozarani tashkil etish uchun savol va topshiriqlar 2.3.4-jadvalda keltirilgan:

2.3.4-jadval

"Internet tarmog'ida suhbatdosh shaxsini baholash" mavzusi bo'yicha guruhiiy munozarani tashkil etish

Talabalarga topshiriq	Munozara uchun savollar
Sizning vazifangiz Internet tarmog'idagi suhbatdoshga tavsif berish. Baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini taklif eting.	1. Sizning suhbatdoshingizga bahongiz uning savodxonlik darajasiga bog'liqmi? 2. Suhbatdosh shaxsini baholash uchun umumiy mezonlarni taklif etish mumkinmi? 3. Internet tarmog'idagi faoliyati bilan bog'liqlikda istisno tariqasida shaxsga ishonchli baho berish mumkinmi? 4. Suhbatdosh shaxsini baholashning qaysi mezonlari Siz uchun ko'proq muhim? 5. Suhbatdosh bilan dialog orqali uning tarixiy-madaniy merosga munosabati va fuqarolik pozitsiyasini aniqlash mumkinmi?

Amaliy tavsifdagi savollarni mustaqil o'rganib bo'lishganidan so'ng, talabalar guruhiiy munozara jarayonida o'zlarining taassurotlari va o'z nuqtai nazarini isbotlashga doir dalillar va misollarni boshqalar bilan o'rtoqlashishadi. Professor-o'qituvchi talabalarga munozara qoidalarini eslatib turadi, fikrlarni bayon etish jarayoniga bosqichma-bosqichma tuzatishlar kiritib boradi, bir savoldan ikkinchi savolga o'tishni amalga oshiradi, oraliq xulosalarga kelinishini ta'minlaydi.

Munozara jarayonida guruh refleksiv savollarga javob beradi va umumiy yakuniy xulosaga kelishadi.

Munozara yakuni sifatida talabalarga Internet tarmog'idagi axborotlar bilan ishlash, shuningdek, mazkur ishni bajarish jarayonida faol refleksiv nuqtai nazarni aniqlashga yo'naltirilgan "Afsona emas muammolar" topshirig'ini bajarishni taklif etadi.

Guruh ishtirokchilariga ular yaqinda to'qnash kelgan shaxsiy masala mavjudligi haqida eslash taklif etiladi (Tarixiy-madaniy meros va tarixiy shaxslar bilan bog'liq masalani olishni taklif etgan ma'qul).

Topshiriq: xuddi shunday masala bilan to'qnash kelgan ertak qahramonini tanlash. Shaxsiy qahramonini tanlash, voqea ishtirokchilarini nomlash. So'ngra real voqelikka o'xshash masalaga duch kelgan ertak o'ylab topish zarur.

Doskaga doira ichida barcha ertak qahramonlarining nomlari yozib qo'yiladi va har bir talabaga navbati bilan doska oldiga borish, uning fikricha, ular orasida bir xil o'xshashlikni topish qiyin bo'lgan uchta qahramonning nomlarini strelka bilan birlashtirish so'raladi. Doskada paydo bo'lgan chizma guruhdagi muammoning sotsiometriya natijasini aks ettiradi.

Mashqning navbatdagi bosqichi juftliklarda ertakning davomini bayon etish bilan davom ettiriladi. Mazkur bosqich uchun ko'rsatma: juftliklarga ularning qahramoni duch kelgan

muammolarni hal etish usullarini umumiy bayon etish so‘raladi. 10-15 minutdan so‘ng, yaratilgan ertak davra bo‘lib muhokama qilinadi. Biror-bir juftlik bayon etadi, ikkinchi juftlik uni to‘ldirishi zarur.

Mazkur mashq bo‘yicha bir mashg‘ulotning o‘zida emas, keyingi mashg‘ulotda xulosalarga kelish lozim. Chunki mazkur mashqning ta’siri eng avvalo, ko‘pincha bizning xulq-avtorimiz boshqaradigan ong osti tizimida sodir bo‘ladi.

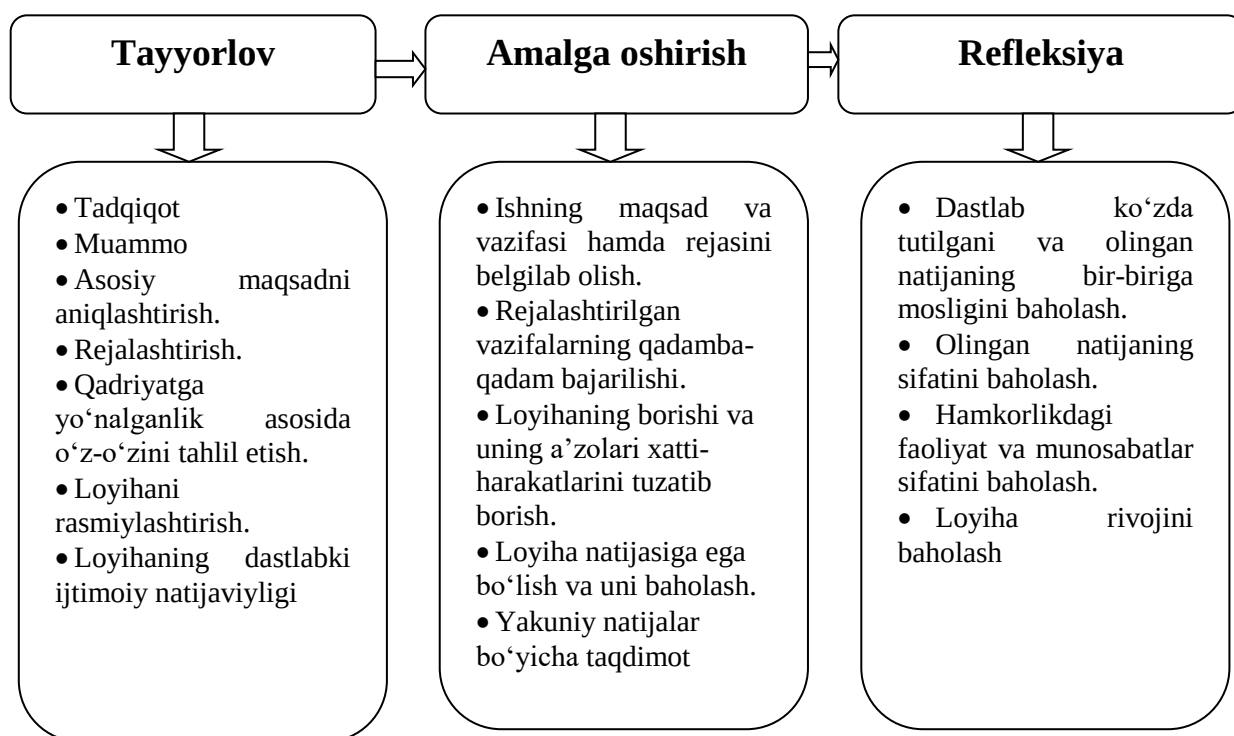
Shuningdek, tarixiy-madaniy meros vositasida talabalarda axborot xavfsizligini ta’minlash kompetentligini rivojlantirishda maxsus kursning amaliy mashg‘ulotlarida qo‘llash bilan bog‘liq o‘quv loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirishga jalb etish yaxshi samara beradi. O‘quv loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirish orqali talabalarda Internet tarmog‘idagi kiberekstremistik faoliyatga qarshi kurashish, shaxs xavfsizligiga tahdidlarning oldini olish va himoya qilish malakalari tarkib toptiriladi. Talabalarning aniq yo‘nalishlarda (ochiq axborot xavfsizligi, psixologiya, pedagogika va h.k.) ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishga doir bilim va tajribasi, axboriy materiallarni oson o‘zlashtirilishi, axborot-kommunikatsiya sohasidagi turli xil qonunchilik, normativ, huquqiy va ma’naviy-axloqiy me’yorlar va xulq-atvorni tezda anglash imkonini beradi. Ana shu tarzda talabalar axborot xavfsizligini ta’minlashga bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarini oshirish uchun keng imkoniyatga ega bo‘lishadi.

Loyihalarni tayyorlash talabalardan ko‘proq mustaqil ishlashni talab etadi. Mazkur jarayonda ular katta hajmdagi axborotlarni izlash va qayta ishlash bilan shug‘ullanishadi.

Loyihani bajarish uchun talabalarga quyidagi metodik tavsiyalarni taqdim etish lozim: 1) tarixiy-madaniy merosga tahdid yo‘nalishi bilan bog‘liq javobi izlanayotgan savolni aniq

shakllantiring (masalan, mumtoz musiqaga “ommaviy madaniyat”ning ta’siri); 2) mavjud bilimlaringiz nuqtai nazaridan qo’yilgan masala yuzasidan aniq yechimga kelish mumkinligini baholang; 3) asosiy va kichik muammolarni aniqlashtiring hamda ularga javob izlang; 4) agar javob topgan bo’lsangiz, egallangan bilimlar asosida yechimni shakllantiring; 5) induksiya yoki anologiya metodlari asosida farazlarni ilgari suring; 6) qo’lga kiritilgan natijalarni ma’lum bo’lganlari bilan taqqoslang; 7) qo’llanilgan mantiqiy usullarning aniqligini tekshirib ko’ring; 8) yechim topishda qo’llanilgan barcha umumlashma va hukmlarning to’g’riligini tekshiring; 9) vazifa ob’yektlarini ko’zga tashlanadigan timsollarini tanlashga intiling; 10) yechim natijasini qat’iy mantiqqa asoslanib shakllantiring; 11) qo’lga kiritilgan hukmlarni “tarafdor” va “qarshi” hukmlari orqali baholang.

Loyihani tayyorlash uchun professor-o’qituvchi tomonidan quyidagi vazifalar amalga oshiriladi (2.3.2-rasmga qarang).

2.3.2-rasm. Loyihalashtirish bosqichlari va vazifalari

Loyihalarning himoyasi “O‘zbekiston tarixi” turkumiga kiruvchi fanlar hamda “Axborot madaniyati va axborot xavfsizligi asoslari” maxsus kursidan amaliy mashg‘ulotlar jarayonida o‘tkazildi. Talabalar o‘z loyihalarini himoya qilish jarayonida demonstratsion va tarqatma materiallar tayyorlashdi, shuningdek, loyihaning ijodiy jihati ham baholandi.

Taklif qilingan loyihalar mavzulari uch yo‘nalishga bo‘lindi: fuqarolik va vatanparvarlik tarbiyasi, axborot tahdidlariga qarshi kurashish, tarixiy-madaniy meros (2.3.5-jadvalga qarang).

2.3.5-jadval

Yo‘nalishlar va loyiha mavzulari

Yo‘nalishlar	Loyiha mavzulari
Fuqarolik va vatanparvarlik tarbiyasi	1. Vatanparvarlik va milliy o‘z-o‘zini anglash. 2. Zamonamiz qahramonlari. 3. Kosmopolitizm – buzg‘unchi g‘oya. 4. Milliy g‘oya – kuchli fuqarolik jamiyatining asosi. 5. XXI asr vatanparvarlari. 6. Men – fuqaroman. 7. O‘zbekiston – tinchlik va do‘stlik Vatani. 8. Xotira – muqaddas 9. Milliy-madaniy markazlar. 10. Mening shajaram.
Axborot tahdidlariga qarshi kurash	1. Axborot xuruji: tarixiy va zamonaviylik. 2. Axborot urushi. 3. Axborot tahdidining ijtimoiy-psixologik omillari. 4. Axborot tahdidlarining ko‘rinishlari va namoyon bo‘lishi. 5. Mening ogohligim insonlarni qutqaradi. 6. Kiberterrorizm. 7. Yangi mafkuraviy tahdidlari. 8. Ommaviy axborot vositalarining axborot tahdidlariga kurashdagi roli. 9. Axborot tahdidlari profilaktikasining qonunchilik asoslari. 10. Shaxslararo konflikt – axborot xurujining ildizi sifatida.
Tarixiy-madaniy	1. O‘zbekiston arxeologik yodgorliklari. 2. Me‘moriy obidalar.

meros	3. Badiiy hunarmandchilik. 4. So‘z san’ati (xalq og‘zaki ijodi), 5. Madaniy muhit (milliy qadriyatlar, diniy e’tiqod, urf-odatlar, bayramlar, xalq o‘yinlari, kurash, uloq-ko‘pkari va boshqalar). 6. An’anaviy musiqa va raqs san’ati. 8. Milliy hunarmandchilik, badiiy bezak san’ati. 9. Tomosha san’ati (xalq teatrlari, dorbozlik san’ati, qiziqchilar, masxarabozlar, tosh o‘ynatuvchi polvonlar va boshqalar). 10. Tarixiy manbashunoslik
-------	--

Mazkur mavzular tavsiyaviy tavsifga ega bo‘lib, talabalar ko‘rsatilgan yo‘nalishlar doirasida o‘zlari ham erkin ravishda loyiha mavzusini tanlash imkoniyatiga ega bo‘lishdi. Loyihalar individual va kichik guruhlarda bajarildi. “Axborot madaniyati va axborot xavfsizligi asoslari” maxsus kursini o‘zlashtirish jarayonida talabalar barcha yo‘nalishdagi mavzular bo‘yicha loyihalar tayyorlashdi.

Mustaqil ish topshirig‘i sifatida egallangan axborotlarini mustahkamlash maqsadida talabalarga esse yozish topshirildi.

Tajriba-sinov ishlari jarayonida loyiha metodidan foydalanish oliy ta’limda o‘quv jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblangan talabalarda axborot xavfsizligini ta’minlash kompetentligini rivojlantirishga imkon berdi. Bunda talabalar o‘z faoliyati maqsadini mustaqil belgilaydi, uni amalga oshirishni rejalashtiradi, qo‘yilgan vazifalarni hal etishning maqbul usullarini tanlaydi. Loyihalar axborot xavfsizligini ta’minlashga jalb etish jarayonida tafakkur, o‘z-o‘zini nazorat qilish, o‘z-o‘zini tarbiyalashni rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, “Davr bilan dialog (DBD)” texnologiyasining tashkiliy-metodik komponenti talabalarda refleksiv nuqtai nazarni qaror toptirishni talab etib, tarixiy-

madaniy meros bilan o‘zaro aloqadorligini ta’minlash asosida axborot xavfsizligini ta’minlash imkoniyatini yuzaga keltiradi.

O‘zbekistonning tarixiy-madaniy merosi butun mintaqaning qadimiy madaniyati va sivilizatsiyasining bosqichma-bosqich paydo bo‘lishini o‘zida to‘liq aks ettirib, quyidagi uch guruhga bo‘lib o‘rganildi: moddiy madaniyat yodgorliklari; ilmiy-tarixiy asarlar, qo‘lyozma manbalar; nomoddiy madaniy meros ob’yektlari.

Tarixiy-madaniy merosning eng muhim ahamiyati talabalarda axborot-tahliliy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qilishidir. Axborot-tahliliy kompetensiyani rivojlantirish metodik jihatdan faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvga asoslanildi. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv nuqtai nazaridan axborot-tahliliy kompetensiyaning uch komponenti aniqlashtirildi: vositali, amaliy va mustaqil izlanishga doir.

Talabalarda axborot-tahliliy kompetensiyani shakllantirish o‘z navbatida shaxs axborot xavfsizligi bilan bog‘liq bo‘lib, shaxs axborot xavfsizligining kognitiv (axborot muhitidan keladigan xavf-xatarlar haqida bilimlarga ega bo‘lish, axborotni tahlil etish, baholash qobiliyati), aksiologik (umuminsoniy qadriyatlar haqidagi tasavvur, mazkur qadriyatlar bilan bog‘liqlikda xulq-atvor modelini belgilay olish ko‘nikmasi), kommunikativ-faoliyatga doir (boshqalarning fikri, nuqtai nazarlariga tolerant munosabatda bo‘lish, vaziyatga baho berish qobiliyati) komponentlari aniqlashtirildi.

Tarixiy-madaniy meros vositasida talabalarda axborot xavfsizligini ta’minlash kompetentligini rivojlantirishda ayniqsa, germenevtik yondashuvga asoslanishni talab etadigan matnlar ustida ishlashni tashkil etish samarali ekanligi aniqlandi Talabalarning matnlar ustida ishlashini tashkil etish motivatsion

(yangi axborotlarni olishga motivatsiyani hosil qilish); baholashga doir (axborotni tushunish va anglash, muallifning maqsad-muddaosini tahlil qilish); kommunikativ (qadriyatli yondashuv asosida muammoli vaziyatni hal etish); refleksiv (shaxsiy nuqtai nazarni yanada, aniqlashtirish) bosqichlarda amalga oshirildi.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning tizimli-funksional modeli maqsadga yo'naltirilgan, nazariy-metodologik, mazmunga doir, tashkiliy va natijaviylik komponentlarini o'zida aks ettirdi. Maqsadga yo'naltirilgan blok talabalarda axborot xavfsizlikni ta'minlash kompetentligini rivojlantirish tizimining boshqa bloklari uchun yetakchi rol o'ynaydi. Mazkur blok mazmunini aniqlashtirish asosida tadqiqot sohasiga doir ta'lim standarti va ijtimoiy buyurtma, me'yoriy-huquqiy asoslar belgilab olindi. Talabalarda axborot xavfsizlikni ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning samarali yondashuvlari sifatida tizimli-jarayonli, aksiologik va refleksiv hamda shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar aniqlashtirildi. Mazmunli-jarayonga doir blok quyidagi majmuaviy pedagogik shart-sharoitlarni o'zida aks ettirdi: axborotlarni aniq maqsad asosida izlash va qayta ishlash jarayonida yuzaga keladigan axborot xurujlarini aniqlash hamda talabalarda ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlar tizimini qaror toptirish; vaziyatlarni tahlil etish va topshiriqlarni bajarish orqali kibermakonda xavfsizlik bo'yicha talabalarda refleksiv nuqtai nazarni shakllantirish; o'quv loyihalarini tayyorlash jarayonida talabalarni o'quvchi-yoshlar o'rtasida axborot xavfsizligini ta'minlash profilaktikasi bo'yicha ishlash tajribasini rivojlantirish. Modelning natijaviylik bloki baholovchi funksiyani bajardi va tadqiqotning amaliy jihatini o'zida aks ettirdi. Shuning uchun u o'zida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash

kompetentligini rivojlantirish darajalari, mezonlari va ko'rsatkichlarini aks ettirdi.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish texnologiyasi refleksiv yondashuvning konseptual asoslariga tayangan holda loyihalashtirilib, maqsadga yo'naltirilgan, tizimli tavsifga ega analitik, tashkiliy-tayyorlov, faoliyatga doir, monitoring, natijaviy bosqichlarni o'z ichiga qamrab oldi.

Texnologik ikki qismdan tashkil topgan: mazmunli-protsessual va tashkiliy-pedagogik. Texnologiyaning mazmuni o'zida kognitiv – amaliy faoliyat – refleksiya birligi va ana shu bosqichlarni har birida o'ziga xos tarzda namoyon bo'luvchi tarixiy tafakkurni rivojlantirish darajalari (anglash, tushunish, munosabat va fikrlash)ni aks ettirdi. Texnologiyaning tashkiliy-pedagogik komponentini aniqlashtirish maqsadida maxsus metodik karta ishlab chiqildi.

III BOB

TALABALARDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGI

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish jarayonida qo'lga kiritilgan natijalarni tahlil qilish va umumlashtirish, samaradorlik darajasini aniqlash metodikasini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Shunga ko'ra, talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik tizim samaradorligini aniqlashning muhim shartlaridan biri – ta'kidlovchi tajriba-sinov ishlarining to'g'ri tashkil etilishidir.

Monografiyaning birinchi bobida bayon etilgan nazariy fikrlarning amaliy ishlanmalar bilan uyg'unlashtirilganligi, mavjud pedagogik jarayonning har tomonlama tahlil etilganligi, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish va yutuqlarni boyitish ta'kidlovchi tajriba-sinov ishlari davomida belgilab olindi. Shunga ko'ra, amalga oshirilgan ta'kidlovchi tajriba-sinov ishlarini samarali tashkil etish maqsadida maxsus ko'rsatkichlar tizimini o'z ichiga olgan dastur ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratildi. Mazkur dastur asosida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan tajriba-sinov ishlarining maqsadga muvofiqligini ta'minlovchi ko'rsatkichlar, shuningdek, tajriba-sinov ishlari samaradorligini aniqlash metodikasi yoritildi.

Ushbu dasturni tuzishdan ko'zda tutilgan asosiy maqsad – tadqiqot konsepsiyasi, ob'yekti, predmeti, vazifalari va ilgari surilgan ilmiy farazlardan kelib chiqqan holda, tajriba-sinov ishlari samaradorligini oshirishning amaliy jihatlarini aniqlash va

puxta o'rganish orqali, eng maqbul shakl, metod va vositalarni belgilashdan iborat.

Tajriba-sinov ishlari davomida quyidagi pedagogik vazifalar hal qilindi:

1. Tajriba-sinov maydonchalari aniqlandi.
2. Tajriba-sinov muddatlari, bosqichlari belgilandi va har bir bosqichda amalga oshiriladigan xususiy vazifalar aniqlandi.
3. Tajriba-sinov jarayoni ishtirokchilari, ya'ni respondentlar soni belgilab olindi hamda tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi.
4. Respondentlar tajriba-sinov ishlarining amalga oshirilishidan xabardor qilindi.
5. Tajriba-sinov ishlarini tashkil etuvchi mas'ullar aniqlandi.
6. Tajriba-sinov materiallari sifatida dastlabki ishlanmalar tayyorlandi va uning mazmuni tadqiqot bazasi sifatida universitet Kengashlarining yig'ilishlarida muhokama etildi.
7. "O'zbekiston tarixi" turkumiga kiruvchi fanlar va modulli kurs dasturining mazkur yo'nalishdagi pedagogik imkoniyatlari o'rganildi.
8. Anketa, test, suhbat, intervyu, kuzatish, sotsiologik tadqiqot kabi metodlar yordamida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining rivojlanganligi aniqlandi.
9. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish jarayonida qo'llaniladigan maqbul shakllar, metodlar va vositalar belgilab olindi.
10. Ishlab chiqilgan metodika ta'kidlovchi tajriba-sinov jarayonida sinovdan o'tkazildi hamda uning natijalari tahlil etildi.
11. Ishlab chiqilgan metodika samaradorligini aniqlashga erishish. Shu maqsadda tadqiqot ob'yekti hisoblangan tajriba-sinov maydonlarida auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda taqdim etilayotgan metodikadan foydalanildi

hamda uning samaradorligi aniqlandi, zarur holatlarda uning mazmuniga o'zgartirishlar kiritildi.

12. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'zgartiruvchi va nazorat qiluvchi tajribalar izchil tarzda tashkil etildi va ularning muvaffaqiyatli kechishini ta'minlovchi shart-sharoitlar yaratildi.

13. Tajriba-sinov ishlarining natijalarini umumlashtiruvchi, ta'kidlovchi, o'zgartiruvchi, shuningdek, nazorat qiluvchi tajriba ko'rsatkichlari o'zaro taqqoslandi, samaradorligi xususida yakuniy xulosa chiqarildi va umumiy natijalar matematik-statistik metod yordamida qayta ishlandi.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish bo'yicha tashkil etilgan tajriba-sinov ishlari quyidagi tamoyillarga muvofiq amalga oshirildi:

- tajriba-sinov ishlarining aniq maqsadga yo'naltirilganligi;
- tajriba-sinov ishlarining izchilligi, tizimlilik va uzviyligining ta'minlanganligi;
- muammoning nazariy asoslari bilan amaliy ishlanmalar orasida o'zaro aloqadorlikning mavjudligi;
- respondentlarning o'z imkoniyatlarini erkin ro'yobga chiqara olishlariga erishilganligi;
- tajriba-sinov ishlarini tashkil etishdan ko'zlangan asosiy maqsadga erishish uchun qulay pedagogik vaziyatning vujudga keltirilganligi.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish tajriba-sinov ishlarining muvaffaqiyati quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish orqali ta'minlandi:

- tajriba-sinov materiallari mazmuni asosiy maqsaddan kelib chiqqan holda tanlanganligi;

– tajriba-sinov materiallariga mos keladigan didaktik vositalar, shakllar, usullar va metodlarning tanlanganligi;

– tajriba-sinov jarayoni ishtirokchilari – respondentlar sonini taqqoslash, qiyoslash imkoniyatini beradigan ko‘rsatkich bo‘la olishiga erishilganligi;

– respondentlarning tajriba-sinov ishlari mazmun-mohiyatidan to‘laonli tarzda xabardor etilganligi;

– tajriba-sinov ishlarini amalga oshirishda tadqiqotchi yoki ushbu faoliyatni tashkil etishga mas’ul bo‘lgan yetakchi-pedagog bilan respondentlar o‘rtasida samimiy muloqot hamda o‘zaro hamkorlikning o‘rnatilganligi;

– tajriba-sinov ishlarini yo‘lga qo‘yish maqsadida respondentlar bilan muloqot qila olish imkoniyatining yaratilganligi;

– tajriba-sinov ishlari natijalarining doimiy ravishda umumlashtirib tahlil etilganligi;

– umumiy natijalarni qayta tahlil etish imkoniyatini beradigan matematik-statistik metodlarning aniqlanganligi.

Tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda quyidagilarga alohida e’tibor qaratildi:

1. Talabalarda axborot xavfsizligini ta’minlash kompetentligini rivojlantirish jarayonida talabalarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashuviga erishish.

2. Talabalarda axborot xavfsizligini ta’minlash kompetentligini rivojlantirishda kompleks pedagogik omillarga tayanish.

3. Tarixiy-madaniy meros va axborot xavfsizligi asoslarining ilmiy asoslarini talabalar tomonidan chuqur o‘zlashtirilishiga erishish.

4. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish asosida ijtimoiy faollikni shakllantirishga erishish.

Qo'yilgan maqsad va vazifalar bilan bog'liqlikda 2015-yildan 2018-yilgacha uch bosqichda tajriba-sinov ishlari amalga oshirildi. Amalga oshirilgan ishlar 3.1.1-jadvalda o'z aksini topgan.

3.1.1-jadval

Tajriba-sinov ishlari bosqichlari, maqsadi va metodlari

Bosqich	Tavsif
I bosqich (2015-2016-yy)	Maqsad – oliy ta'lim muassasalarida talabalarning axborot xavfsizligini ta'minlashga tayyorgarligining dastlabki holatini o'rganish va uni hal etishning samarali yo'nalishlarini aniqlash
	Metodlari: analiz va sintez, umumlashtirish, tizimlashtirish; anketa; test; kuzatish; talabalar bilan suhbat o'tkazish; aniqlovchi eksperiment; matematik statistika metodlari; ma'lumotlarga ishlov berishning grafik metodlari; natijalarga ishlov berishning matematik metodlari.
	Vazifalar: talabalarning axborot xavfsizligini ta'minlashga tayyorgarlik darajasini aniqlash; talabalarning tayyorgarlik darajasini mezonlari va ko'rsatkichlarini aniqlashtirish; talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish modeli mazmunini aniqlashtirish; talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish texnologiyasi (Davr bilan dialog) mazmunini aniqlashtirish; nazorat va tajriba guruhlarini shakllantirish; talabalarning axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini aniqlashtirish, mezonlari va ko'rsatkichlarini belgilash, tashxis etish metodikasini aniqlashtirish
II bosqich (2016-2017-yy)	Maqsad – 1. Shakllantiruvchi tajriba-sinovni o'tkazish. 2. Tadqiqot farazini aniqlashtirish va tekshirish. 3. Taklif etilgan texnologiya va pedagogik shart-sharoitlarni amalda sinab ko'rish
	Metodlari: talabalar faoliyatini kuzatish; ekspert baholash, anketa, test; shakllantiruvchi eksperiment; matematik-statistik metodlar; ma'lumotlarga ishlov berish metodlari; natijalarga ishlov berish metodlari.

	Vazifalar: talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish texnologiyasi va pedagogik shart-sharoitlarni ishlab chiqish hamda amaliyotga tatbiq etish; texnologiyani amalga oshirishga doir metodik qoidalarni o'rnatish; pedagogik shart-sharoitlarning har birini alohida-alohida va yaxlitlikda tajribada sinab ko'rish; tajriba-sinovning borishi va natijalarini tahlil etish; statistik ishonarli dalillarni olish uchun zarur shart-sharoitlarni aniqlashtirish; eksperimental ma'lumotlarga ishlov berish va qayta tahlil etish, xulosalarga kelish; talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishga doir tavsiyalar ishlab chiqish.
III bosqich (2017-2018 yy)	Maqsad – eksperimental ma'lumotlarni o'zlashtirish, ularni tahlil va talqin etish
	Metodlari: materiallarni umumlashtirish va tizimlashtirish; natijalarga matematik va statistik ishlov berish metodlari; eksperiment natijalarni ko'rgazmali taqdim etish metodlari.
	Vazifalar: tajriba-sinov ishlari jarayonida olingan natijalarga ishlov berish va tizimlashtirish; xulosalarni shakllantirish; ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish; tavsiyalarni amaliyotga tatbiq etish; qo'lga kiritilgan dalillarning samaradorligini baholash va ulardan amaliy maqsadda kelgusida foydalanish yo'llarini aniqlashtirish; talabalarning axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini aniqlashtirish, mezonlari va ko'rsatkichlarini belgilash, tashxis etish metodikasini aniqlashtirish.

Tajriba-sinov ishlari quyidagi umummilliy va aniq-ilmiy tamoyillar asosida amalga oshirildi: yaxlitlik, ob'yektivlik, samaradorlik, ilmiylik, talaba shaxsiga yondashuv, ilmiy axborotlarning zarurati va yetarli bo'lishi, ilmiy-metodik maslahatning ko'p tomonlamaligi, pedagogik tajriba-sinovni insonparvarlashtirish. Quyida mazkur tamoyillarga qisqa to'xtalib o'tamiz.

Yaxlitlik tamoyili: a) tizimli-jarayonli yondashuv; b) talabalarni kasbiy tayyorlash jarayonida o'rganilayotgan hodisaning o'rini aniq belgilash; v) o'rganilayotgan hodisaning

dinamikasini ochib berishni talab etadi. Mazkur tamoyil asosida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish modelini amalga oshirishga rahbarlik qilindi.

Ob'yektivlik tamoyili: a) bir qancha metodlar bilan har bir dalilni tekshirish; b) tadqiq etilayotgan ob'yektdagi o'zgarishlarning har tomonlama namoyon bo'lishini qayd etib borish; v) mazkur tadqiqot ma'lumotlarini boshqa izlanishlarda qo'lga kiritilgan ma'lumotlar bilan solishtirishni talab etadi. Mazkur tamoyildan asoslovchi va ta'kidlovchi tajriba-sinov, diagnostik dasturni ishlab chiqish, shuningdek, olingan natijalarni tahlil etish va baholashda foydalanildi.

Samaradorlik tamoyilining mohiyati shundaki, olingan natijalar talabalarni kasbiy tayyorlashning tipik, standart shart-sharoitlarida qo'lga kiritilgan natijalardan yuqori bo'lishi lozim. U ham tamoyil, ham tadqiqotning yakuniy maqsadidir. Mazkur tajriba-sinov ishlari jarayonida pedagogik shart-sharoitlarni amalga oshirish metodikasini rejalashtirishda o'z ta'sirini ko'rsatdi.

Ilmiylik tamoyili fanning ma'lum bir sohasidagi ob'yektiv qonunlar haqidagi bilimlarni ob'yektiv qonunlarni hisobga olgan holda amaliy eksperimental faoliyatni tashkil etish va tahlil etishni ko'zda tutadi. Shuning uchun pedagogik eksperimentni tashkil etishda biz pedagogika fanining rivojlanishi va funksiyalarini belgilab beruvchi ob'yektiv qonunlarga asoslandik, ilmiy tadqiqot o'tkazishning asosida yotuvchi ijtimoiy, iqtisodiy va psixofiziologik qonuniyatlarga e'tibor qaratdik, tajriba-sinov ishlarining vazifalarini hal etishga mos keluvchi metod va vositalarni tanlashni amalga oshirdik.

Tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda talaba shaxsiga yondashuv quyidagi qoidalarni amalga oshirishni talab etdi:

- eksperimentatorning diqqatini talabalarning tajriba-sinovga munosabati, taqdim etilayotgan topshiriq va mashqlarni bajarishda ta'lim oluvchilarning qiziqishiga jalb etish;

- ta'lim oluvchilarning ishchanlik qobiliyati (psixofiziologik va shaxsiy xususiyatlari) va individual yordam ko'rsatish, konsultatsiya berish;

- topshiriq va metodik materiallarni ta'lim oluvchilar o'rtasida murakkablik darajasi va uni o'zlashtirishning imkoniyatlarini hisobga olgan holda taqsimlash;

- o'rganilayotgan muammoning murakkab masalalarini chuqur qayta ishlab chiqish bo'yicha ta'lim oluvchilarning o'z-o'zini aniqlash, o'z-o'zini baholashiga erishish.

Ilmiy axborotlarning zarurati va yetarli bo'lishi tamoyili tajriba-sinovni aniq baza(bizning tadqiqotda ana shunday baza sifatida O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti)da tashkil etishda o'z aksini topadi. Professor-o'qituvchi va talabalar o'rtasida ilmiy ma'lumotlarning almashinuvini o'z ichiga qamrab olgan umumilmiy tushunchalar, informatsion bloklar o'quv-kasbiy faoliyatning aynan o'ziga yo'naltirilgan bo'lishi lozim zaruriy vositadir. Talabalarga taqdim etilayotgan axborot yetarli va zaruriy hajmda bo'lishi lozim.

Ilmiy-metodik maslahatning har tomonlamaligi o'qituvchining o'zidan yuqori darajadagi tayyorgarlikka ega bo'lishni talab etadi. Talabalarni axborot xavfsizligini ta'minlashga tayyorlashga ko'plab omillar, shu jumladan, ta'lim mazmuni va metodlarining ta'lim oluvchilarning imkoniyatlariga mosligi o'z ta'sirini ko'rsatadi. Tajriba-sinov o'tkazish jarayonida talabalarga maslahatlar berish quyidagi talablarga javob beradi:

- maxsus ko'rsatmalar asosida topshiriqlarni taqdim etish uni bajarishni osonlashtiradi;

-sub'yektiv pozitsiyani anglash va ishonch hosil qilishga yo'naltirilgan, yangi material mazmunini o'zlashtirishning interfaol metod va usullari taklif etiladi;

-axborot tahdidlariga qarshi kurashishning profilaktik chora-tadbirlarini ishlab chiqish, tanlash va moslashtirish imkoniyati taqdim etiladi.

Pedagogik eksperimentni insonparvarlashtirish tamoyili texnokratik, ishlab chiqarish, iqtisodiy, ma'muriy kabilardan insoniy qadriyatlarning ustunligi g'oyasiga asoslanadi. U tajriba-sinovda quyidagi shartlarni amalga oshirishni talab etadi:

- unda o'rganilayotgan jarayon va tarbiyaviy munosabatlar talabalarning fuqarolik huquqlarini to'liq tan olish va hurmatga asoslanish asosiga quriladi;

- ta'lim oluvchilarning ijobiy sifatlariga tayanish;

- o'rganilayotgan jarayon ta'lim oluvchilar uchun jamiyatning talablariga javob beruvchi axloqiy va emotsional yo'nalganlikni aks ettiradi;

- tajriba-sinov davomida ishtirokchilar o'zaro munosabatlarda qulaylikni his etishi lozim.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari natijalarining ishonarliligi empirik ma'lumotlarni o'lchash sifati va nazariy xulosalarning to'g'riligiga bog'liq. Empirik ma'lumotlarni o'lchash va tahlil etishda axborotning ishonarliligi mezonidan foydalanildi. Ishonarli informatsiya deganda nazariy va instrumental (tadqiqot birligini tanlash va ularning tavsifini o'lchash) xatoliklarning yo'qligi tushuniladi.

Axborotlar ishonchligining ko'rsatkichlari sifatida quyidagilarni ta'kidlab o'tish lozim:

- axborotning asoslanganligi (tekshirishda nazariy xatolarning mavjud emasligi);

- axborotning representativligi (tadqiqot ishtirokchilarini tanlashda xatolikning mavjud emasligi);
- axborotning barqarorligi (tekshirishda tasodifiy xatolarning mavjud bo'lmashligi);
- axborotning to'g'riligi va aniqligi (tekshirishda tizimli xatolarning mavjud emasligi).

Yuqoridagilarga tayangan holda tajriba-sinovning diagnostik dasturini ishlab chiqish vazifalari aniqlashtirildi (3.2.1-jadval).

3.2.1-jadval

Diagnostik dasturni ishlab chiqishning vazifalari

Axborot ishonarliligi ko'rsatkichlari	Vazifalar
Axborotning asoslanganligi	Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish mezonlari va ko'rsatkichlarini aniqlashtirish
Axborotning representativligi	Zaruriy hajmdagi tanlamalar (ishtirokchilar)ni aniqlashtirish
Axborotning barqarorligi	Diagnostik tekshirishi muddatini aniqlashtirish
Axborotning to'g'riligi va aniqligi	Talabalarning axborot xavfsizligini ta'minlashga tayyorlik darajasini aniqlash, pedagogik tajriba-sinov natijalarini baholash mezonlari va statistik ko'rsatkichlarni asoslash

Diagnostik dasturni ishlab chiqish uchun quyidagi vazifalarni hal etish talab etildi:

1) ob'yekt holatini muhokama qilish imkoniyatini beruvchi mezonlar, ko'rsatkichlar va ularni tashxis etish metodlarini tanlash;

2) sifatli tahlil etishda mezon va ko'rsatkichlarning aniq belgilangan jihatlarini izlash;

3) pedagogik ma'lumotlarni statistik tahlil etish uchun matematik apparatdan foydalanish imkonini beruvchi miqdor

ekvivalentlarini sifat mezonlari va ko'rsatkichlariga o'tkazishni asoslash.

Dastlabki vazifa (ob'yekt holatini muhokama qilish imkoniyatini beruvchi mezonlar, ko'rsatkichlar va ularni tashxis etish metodlari)ni muvaffaqiyatli hal etish uchun tadqiqotning 1.3-paragrafida mezonlar va ko'rsatkichlar tushunchasi asosida aniqlik kiritdik.

Aniqlashtirilgan mezonlar bo'yicha tajriba-sinov ishlarining ishonchliligini ta'minlashda quyidagi talablar hisobga olindi:

- mezonlar qator ko'rsatkichlar asosida ochib berilishi lozim;

- mezonlar vaqt va makonda sifatning dinamik o'zgaruvchanligini aks ettirishi lozim.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish darajalariga muvofiq, mezon, ko'rsatkich va diagnostik metodikalar aniqlashtirildi. (3.2.2-jadval)

Tarixiy-madaniy merosga aksiologik munosabat, madaniy va umuminsoniy qadriyatlar, shuningdek, motiv va refleksiv nuqtai nazarning shakllanganligini aniqlashda moslashuvchan metodikalardan foydalanildi. Axborot tahdidi haqida bilimlar, axborot tahdidlariga qarshi kurashishga oid bilimlar hamda Internet tarmog'ida axborotlar bilan ishlashga doir tayanch kompetensiyalarning shakllanganligini aniqlashda mualliflik metodikalaridan foydalanildi.

3.2.2-jadval

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining rivojlanganlik darajasini aniqlash mezonlari, ko'rsatkichlari va diagnostik metodikalari

Mezonlar	Ko'rsatkichlar	Diagnostik metodikalar
Kognitiv	Axborot xavfsizligi haqida bilimlar, axborot tahdidlariga qarshi kurashishga oid bilimlarning to'liqligi	Diagnostik test (1-ilova)
Tashkiliy-faoliyatga doir	- Internet tarmog'ida axborotlar bilan ishlashga doir tayanch kompetensiyalarni o'zlashtirganlik; - axborot xavfsizligini ta'minlashga doir motivlarning shakllanganligi; - axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha refleksiv nuqtai nazarning shakllanganligi	Diagnostik test (2-ilova) Motivlarning shakllanganlik darajasini aniqlash metodikasi (3-ilova) Refleksivlikning rivojlanganlik darajasini aniqlash metodikasi (4-ilova)
Aksiologik	- tarixiy-madaniy merosga aksiologik munosabat, umuminsoniy va madaniy qadriyatlarning shakllanganligi; - vatanparvarlik va fuqarolikka oid sifatlarning shakllanganligi	Rokichning "Qadriyatga yo'nalganlikni aniqlash" bo'yicha moslashtirilgan so'rovnomasi (5-ilova) Vatanparvarlik va fuqarolik sifatlarining shakllanganligini aniqlash so'rovnomasi (6-ilova)

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, faoliyatning o'zlashtirilganligini aniqlashda o'xshash yondashuvlardan

foydalaniladi. O‘z tadqiqoti bilan bog‘liqlikda faqat ayrim aniqlik va qo‘shimchalar kiritilgan.

Ana shu jihat bilan bog‘liqlikda tadqiqot doirasida talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligining rivojlanganligini aniqlashda quyidagi ball shkalalariga mos ravishda yuqori (kreativ-qadriyatga yo‘naltirilgan), o‘rta (vaziyatli-reproduktiv va past (sust-moslashuvchan) darajalarni belgilab oldik: yuqori – 2, o‘rta – 1, past – 0 (3.2.4-jadval). Har bir ko‘rsatkich bo‘yicha ball ko‘rinishidagi baholashni kiritish talabalarning axborot xavfsizligini ta‘minlashdagi kompetentlik darajasini aniqlashtirib beradi. Zaruriy darajaga mosligini aniqlashtirishda ahamiyatlilikni guruhlashtirish intervallari hosil qilindi. Mazkur maqsadga erishish uchun A.A.Kiveryalga metodikasidan foydalanildi. Mazkur metodikaga muvofiq, o‘rtacha daraja ball ko‘rinishidagi baholash diapazoni bo‘yicha o‘rtachadan 25 % og‘ish ko‘rsatkichida aniqlashtiriladi. U holda, past va yuqori darajalarda og‘ishish ko‘rsatkichi quyidagi ko‘rinishga ega bo‘ladi: $R(\min)$ dan $0,25 \cdot R(\max)$ gacha; yuqori daraja – $0,75 \cdot R(\max)$ dan $R(\max)$ gacha, bu yerda: $R(\min)$ – ball bahosining quyi chegarasini, $R(\max)$ – yuqori chegarasini bildiradi.

3.2.3-jadval

Talabalarda axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligining rivojlanganlik darajasini baholash mexanizmi

Mezonlar	Ko‘rsatkichlar	Ko‘rsatkich bahosi	Ko‘rsatkichning miqdor bahosi
Kognitiv	Axborot tahdidi haqida bilimlar, axborot tahdidlariga qarshi kurashishga oid bilimlarning to‘liqligi	10-9 8-7 6-0	2 1 0

Tashkiliy-faoliyatga doir	- Internet tarmog'ida axborotlar bilan ishlashga doir tayanch kompetensiyalarni o'zlashtirganlik;	0-3 4-9 10-30	2 1 0
	- axborot xavfsizligini ta'minlashga doir motivlarning shakllanganligi;	25-30 15-24 14 va undan past	2 1 0
	- axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha refleksiv nuqtai nazarining shakllanganligi	148 va undan yuqori 114-147 113 va undan past	2 1 0
Aksiologik	- tarixiy-madaniy merosga aksiologik munosabat, madaniy va umuminsoniy qadriyatlarning shakllanganligi;	22-28 29-50 51-66	2 1 0
	- vatanparvarlik va fuqarolikka oid qadriyatlarning shakllanganligi	48-43 42-36 35 va undan past	2 1 0

Tajriba-sinov ishlariga O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti, Namangan davlat universiteti, O'zbekiston Milliy universiteti va Toshkent davlat pedagogika universitetining 440 nafar talabasi jalb etildi.

Talabalarning "O'zbekiston tarixi" turkumiga kiruvchi fanlarni o'qitish jarayonida talabalarning tarixiy-madaniy meros va axborot xavfsizligi asoslarini o'zlashtirish darajasi tahlil etildi. Mazkur tahlil tajriba-sinov ishlari jarayonida qo'llanilgan topshiriqlar asosida amalga oshirildi (3.2.4-jadval).

3.2.4-jadval.

Talabalarning tarixiy-madaniy meros va axborot xavfsizligi asoslarini o'zlashtirish darajasi dinamikasi (foiz hisobida)

O'quv yili	OTM	O'zlashtirish darajasi	Tajriba guruhi (300 nafar)		Nazorat guruhi (140 nafar)	
			Tajriba avvalida	Tajriba so'nggida	Tajriba avvalida	Tajriba so'nggida
2016-2016 o'quv yili	O'zDSMI	A'lo	11,0	21,0	9,0	17,0
		Yaxshi	25,0	51,0	19,0	27,0
		Qoniqarli	64,0	28,0	72,0	56,0
	NamDU	A'lo	12,5	26,0	8,0	17,0
		Yaxshi	18,0	32,0	20,0	29,0
		Qoniqarli	69,5	42,0	72,0	54,0
	O'zMU	A'lo	13,5	24,0	9,0	17,0
		Yaxshi	26	55,0	20,0	29,0
		Qoniqarli	60,5	21,0	71,0	54,0
	TDPU	A'lo	14,5	25,0	10,0	19,0
		Yaxshi	28	60,0	22,0	31,0
		Qoniqarli	57,5	15,0	68,0	50,0
2016-2017 o'quv yili	O'zDSMI	A'lo	18,0	27,0	13,5	22,0
		Yaxshi	25,0	53,0	19,5	32,0
		Qoniqarli	57,0	20,0	67,0	46,0
	NamDU	A'lo	18,0	33,0	12,0	20,0
		Yaxshi	20,5	45,0	20,0	32,0
		Qoniqarli	61,5	22,0	68,0	48,0
	O'zMU	A'lo	18,0	27,0	14,0	24,0
		Yaxshi	28,0	56,0	20,0	33,0
		Qoniqarli	54,0	17,0	66,0	43,0
	T	A'lo	19,0	28,0	16,0	26,0

2017-2018-o'quv yili		Yaxshi	30,0	57,0	22,0	35,0
		Qoniqarli	51,0	15,0	62,0	Давоми
	O'zDSMI	A'lo	20,0	32,0	13,0	23,0
		Yaxshi	26,0	56,0	33,0	37,0
		Qoniqarli	54,0	12,0	54,0	40,0
	NamDU	A'lo	13,0	43,0	12,0	24,0
		Yaxshi	34,0	43,0	28,0	32,0
		Qoniqarli	53,0	14,0	60,0	44,0
	O'zMU	A'lo	20,0	44,0	14,0	24,0
		Yaxshi	28,0	44,0	36,0	39,0
		Qoniqarli	52,0	12,0	50,0	37,0
	TDPU	A'lo	21,0	46,0	15,0	25,0
		Yaxshi	29,0	46,0	37,0	40,0
		Qoniqarli	50,0	8,0	48,0	35,0

Biroq natijalarni matematik-statistik tahlil qilish oson bo'lishi _____ uchun va representativlik asosida mazkur oliy ta'lim muassasalarining 128 nafarining natijalari tekshirildi. Natijalarni hisoblash uchun 95 nafar tajriba va 33 nafar nazorat guruhlar natijalari asos sifatida olindi.

Natijalarni tahlil qilish uchun asos sifatida olingan yo'nalishlar va respondentlar soni quyidagicha bo'ldi:

1.TG-1 – O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutidan 32 nafar talaba.

2.TG-2 – Toshkent davlat pedagogika universitetidan 30 nafar talaba.

3.TG-3 – Namangan davlat universitetidan 33 nafar talaba.

4.NG – O'zbekiston Milliy universitetidan 33 nafar talaba.

TG-3 va NGdagi natijalarni qiyosiy taqqoslash maqsadida bir oliy ta'lim muassasalari talabalari tanlab olindi.

Asoslovchi bosqichda o'tkazilgan tajriba-sinov natijalarining mezonlar bo'yicha tahlili 3.2.5-jadval asosida umumlashtirildi:

3.2.5-jadval.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining rivojlanganlik darajasi (asoslovchi bosqich)

Guruhlar	Respondentlar soni	O'zlashtirish darajasi		
		Adaptiv	Situativ-reproduktiv	Kreativ
TG-1	32	56,25 %	21,88 %	21,88 %
TG-2	30	56,67 %	23,33 %	20,00 %
TG-3	33	54,55	24,24 %	21,21 %
NG	33	57,58 %	24,24 %	18,18 %

Asoslovchi tajriba-sinov ishlari natijalari talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining rivojlanganligi darajasi adaptiv (past) darajada (56 %) ekanligini ko'rsatdi, situativ-reproduktiv daraja 24 % ni, kreativ daraja esa, 20 %ni tashkil etdi (3.2.6-jadvalga qarang).

3.2.6-jadval.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlanganligining o'rtacha ahamiyatlilik darajasi (asoslovchi bosqich)

O'rtacha hisobda respondentlar soni	O'zlashtirish darajasi		
	Adaptiv	Situativ-reproduktiv	Kreativ
32	56 %	24 %	20 %

Shakllantiruvchi tajriba-sinov ishlari so'nggida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish samaradorligi qayta tekshirildi va jadval ko'rinishida umumlashtirildi (3.2.7-jadval).

3.2.7-jadval.

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining rivojlanganlik darajasi (ta'kidlovchi bosqich)

Guruhlar	Respondentlar soni	O'zlashtirish darajasi		
		Adaptiv	Situativ-reproduktiv	Kreativ
TG-1	32	21,88 %	34,38 %	43,75 %
TG-2	30	26,67 %	40,00 %	33,33 %
TG-3	33	21,21 %	36,36 %	42,42 %
NG	33	51,52 %	24,24 %	21,21 %

Asoslovchi va ta'kidlovchi tajriba-sinov ishlari natijalari talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning adaptiv darajasi 2,36 martaga kamayganligini ko'rsatadi. Aksincha, situativ-reproduktiv daraja 1,53 marta va kreativ daraja 1,89 martaga ortganligi haqidagi xulosaga kelish imkonini beradi.

Shuningdek, tajriba-sinov ishlari samaradorligi mezonlar bo'yicha ham tahlil etildi (3.2.8-jadvalga qarang).

3.2.8-jadvalda keltirilgan anketa natijalarining qiyosiy tahlili tajriba guruhida kognitiv komponent bo'yicha past darajadagi ko'rsatkichga ega bo'lgan talabalar soni 22 %ga kamayganligini ko'rsatadi. Kognitiv komponentning o'rtacha ko'rsatkich darajasi 24 % ga, yuqori darajasi 5%ga oshganligini ko'rsatadi.

Xuddi shunday tashkiliy-faoliyatga yo'naltirilgan komponent bo'yicha o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichida o'sish kuzatilgan. Tashkiliy-faoliyatga yo'naltirilgan komponent bo'yicha o'rtacha o'zlashtirishda ahamiyatli o'zgarish kuzatilmagan bo'lsada (2,5%), biroq yuqori darajadagi o'zlashtirish 23,5 ga ortgan.

3.2.8-jadval

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining rivojlanish dinamikasi

Shakllanganlik darajasi	Asoslovchi bosqich						Ta'kidlovchi bosqich					
	KK		TFK		AK		KK		TFK		AK	
	TG	NG	TG	NG	TG	NG	TG	NG	TG	NG	TG	NG
Past	51	50	36	30	61	60	22	43	10	27	20	53
O'rta	29	23	50,5	53	30	30	53	30	53	56	51	37
Yuqori	20	27	13,5	17	9	10	25	27	37	17	29	10

Korrelyatsion tahlil natijalari ham talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining barcha komponentlarida ahamiyatli o'zgarishlar kuzatilganligini tasdiqladi (3.2.9-jadvalga qarang).

3.2.9-jadval

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining rivojlantirishga doir korrelyatsiya natijalari

Axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining komponentlari	O'rtacha o'zlashtirish		Ahamiyatlilik darajasi
	Asoslovchi	Ta'kidlovchi	
Kognitiv	10,81	14,23	$r \leq 0,01$
Tashkiliy-faoliyatga doir	24,15	30,07	$r \leq 0,01$
Aksiologik	9,46	13,51	$r \leq 0,01$

Ushbu miqdoriy ko'rsatkichlar Styudent metodi asosida qayta tahlil etildi. Maxsus dastur asosida tashkil etilgan va aniq maqsadga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat vositasida oliy o'quv yurtlari talabalarida shakllangan milliy g'urur, iftixor va o'zlikni anglash tuyg'ulari sifat ko'rsatkichlarining haqqoniyligini aniqlash maqsadida tajriba hamda nazorat guruhlariga ajratilgan talabalar tomonidan qayd etilgan

miqdorlarni 3.2.8-jadvalda o'z ifodasini topgan sonlarga asosan belgilaymiz.

Oliy ta'lim muassasalarining respondent-talabalarida milliy iftixor tuyg'usining shakllanganligi borasidagi fikrlarning haqqoniyligini tekshirish maqsadida N_0 (boshlang'ich, ya'ni, $m_t q m_n$ ko'rsatkichlarning o'zaro tengligini ifodalovchi g'oya) hamda H_1 faraz (muqobil, ya'ni, $m_t > m_n$ ko'rsatkichlarning o'zaro nomutanosibliigi, xususan, tajriba guruhi respondentlari tomonidan qayd etilgan sifat ko'rsatkichlarning nazorat guruhlari respondentlari ko'rsatkichlaridan yuqori ekanligini ifoda etuvchi g'oya)lar qabul qilindi.

Qo'yilgan masalani quyidagicha hal etamiz: $(x - m_T) - (y - m_H)$
 $= x - y$ tushishi lozim bo'lgan ishonchlilik oralig'i:

$$-t_a \sqrt{\frac{S_T^2}{n_1} + \frac{S_H^2}{n_2}} < X - Y < t_a \sqrt{\frac{S_T^2}{n_1} + \frac{S_H^2}{n_2}}$$

ni tuzamiz. Formula uchun qiymatlarni 3.2.8-jadvaldan olamiz.

Tajriba guruhlari uchun:

$$\text{O'rtacha qiymat: } X = \frac{3 \cdot 60 + 4 \cdot 186 + 5 \cdot 74}{320} = 4,04$$

$$\text{O'rtacha kvadrat qiymati: } X^2 = 16,35$$

$$\text{O'rtacha kvadrat qiymati: } X^2 = \frac{9 \cdot 60 + 16 \cdot 186 + 25 \cdot 74}{320} = 16,77$$

$$\text{Dispersiya: } S_T^2 = 16,77 - 16,35 = 0,42$$

$$\text{Miqdor: } S_T^2/n = 0,42/320 = 0,001$$

Nazorat guruhlari uchun:

$$\text{O'rtacha qiymat: } U = \frac{3 \cdot 167 + 4 \cdot 94 + 5 \cdot 61}{322} = 3,67$$

$$\text{O'rtacha kvadrat qiymati: } U^2 = 13,47$$

$$\text{O'rtacha kvadrat klimat: } U^2 = \frac{9 \cdot 167 + 16 \cdot 94 + 25 \cdot 61}{322} = 14,07$$

$$\text{Dispersiya: } S_T^2 = 14,07 - 13,47 = 0,60$$

Miqdor: $S_T^2/n = 0,60/322 = 0,002$

3.2.8-jadval ko'rsatkichlariga asosan t_2 miqdor $\alpha q0,05$ dan topiladi: $t_2 = 1,96$. U holda ishonchlilik oralig'i quyidagicha bo'ladi: $(-1,96 \cdot \sqrt{0,007}; 1,96 \cdot \sqrt{0,0007}) = (-0,16; 0,16)$

Demak, $X-U = 0,42 - 0,60 = -0,18$ hosil bo'lgan qiymat ishonchlilik oralig'iga tushmaydi.

Olingan natijalarga ko'ra, N_0 (boshlang'ich) faraz rad etiladi va unga muqobil bo'lgan H_1 faraz, ya'ni, $x > u$ qabul qilinadi.

Shunday qilib, tadqiqot jarayonida amalga oshirilgan tajriba-sinov ishlarining natijalari oliy ta'lim muassasalari talabalarida rivojlangan axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligining sifat va miqdoriy darajasi oshganligini ko'rsatuvchi xulosaning haqqoniyligi isbotlandi.

Matematik-statistik metod yordamida hosil bo'lgan qiymatlar oliy ta'lim muassasalari talabalarida axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish sohasida amalga oshirilgan tajriba-sinov ishlari muvaffaqiyatli o'tkazilganligini tasdiqladi. Bu esa, tadqiqot farazi to'g'riligini asoslash imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida amalga oshirilgan tajriba-sinov ishlari, shuningdek, ularning mohiyatini asoslashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan nazariy g'oyalarning bir-birini uzluksiz ravishda to'ldirib borishi, tadqiqot va tajriba-sinov ishlarini amalga oshirishdan ko'zlangan maqsadning aniqligi, ana shu maqsadning ijobiy natijasini ta'minlashga xizmat qilgan metodikaning mavjudligi erishilgan natijalarning aniqligini belgilab berdi.

Ta'kidlovchi bosqichda olingan natijalar talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini tarixiy-madaniy meros vositasida rivojlantirishning konseptual modeli va

takomillashtirilgan ma'naviy-profilaktik texnologiyalari samaradorligini tasdiqladi.

Pedagogik yo'nalishlarda tashkil etiladigan tadqiqotlarning asosida o'rganilayotgan muammoning amaliyotdagi mavjud holatini o'rganish, qo'lga kiritilgan dalillarni tahlil etish, muayyan xulosalarga kelish, shuningdek, chiqarilgan xulosalar asosida yagona muammoning umumiy holatiga baho berishga yo'naltirilgan amaliy faoliyat alohida o'rin tutadi.

Tajriba-sinov ishlarini tashkil etish jarayonida ana shu yondashuvga ko'ra amaliy harakatni yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq deb topildi va tajriba-sinov maydonlarida amalga oshiriluvchi dastlabki amaliy faoliyat, istiqboldagi harakatlarning muhim qismi sifatida namoyon bo'lishini nazarda tutgan holda uni samarali tashkil etish yo'lida harakat olib borildi. Tajriba ishlarining muayyan loyiha asosida olib borilishi bu jarayon samarasini kafolatladi.

Tajriba-sinov ishlarini izchil, tizimli yo'lga qo'yish maqsadida dastlabki bosqichida bu jarayonga oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilarni jalb etishga ham e'tibor qaratildi. Maqsad va vazifalardan ogoh etgan holda tajriba-sinov ishlariga muayyan kasbiy tajriba va hayotiy malakaga ega o'qituvchilar jalb etildi.

Muammoni tadqiq etishga yo'naltirilgan amaliy faoliyat bir necha bosqichda amalga oshirildi. Dastlab amalga oshirilishi zarur bo'lgan maqsad va vazifalarning mohiyatiga tayangan holda tajriba-sinov ishlarining umumiy davri va bosqichlari belgilandi.

XULOSA

Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini tarixiy-madaniy meros vositasida rivojlantirish bo'yicha tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Axborot xavfsizligini ta'minlash eng avvalo, turli axborot manbalaridagi ma'lumotlarni tahlil etish, baholash va zararli axborotlarni aniqlash, talabalarni zararli axborotlar tahdididan o'z-o'zini va jamiyat a'zolarini himoya qilish, ularga qarshi kurashishga tayyorlashni talab etadi. Ijtimoiy faol fuqaro va bo'lajak mutaxassis sifatida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishga doir axboriy-huquqiy, dasturiy-texnik, me'yoriy-metodik va ijtimoiy-madaniy kompetensiyalar tizimini tarkib toptirish lozim.

2. "O'zbekiston tarixi" fanini ijtimoiy-gumanitar, matematika va tabiiy-ilmiy fanlar, umumkasbiy va ixtisoslik fanlari bilan integratsiyalash asosida tarixiy-madaniy meros vositasida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishga erishish lozim.

3. O'zbekistonning tarixiy-madaniy merosi butun mintaqaning qadimiy madaniyati va sivilizatsiyasining bosqichma-bosqich paydo bo'lishini o'zida to'liq aks ettirib, ularni uch guruhga tasnif etish asosida o'rganish lozim: moddiy madaniyat yodgorliklari; nomoddiy madaniy meros ob'yektlari va ilmiy-tarixiy asarlar, qo'lyozma manbalar.

4. Tarixiy-madaniy merosning eng muhim ahamiyati talabalarda axborot-tahliliy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qilishidir. Axborot-tahliliy kompetensiyani rivojlantirish metodik jihatdan faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvga asoslanishni talab etadi. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv nuqtai nazaridan axborot-tahliliy kompetensiyaning uch

komponentini hisobga olish zarur: vositali, amaliy va mustaqil izlanishga doir.

5. Talabalarda axborot-tahliliy kompetensiyani shakllantirish o'z navbatida shaxs axborot xavfsizligi bilan bog'liq bo'lib, mazkur jarayonda kognitiv (axborot muhitidan keladigan xavf-xatarlar haqida bilimlarga ega bo'lish, axborotni tahlil etish, baholash qobiliyati), aksiologik (umuminsoniy qadriyatlar haqidagi tasavvur, mazkur qadriyatlar bilan bog'liqlikda xulq-atvor modelini belgilay olish ko'nikmasi), kommunikativ-faoliyatga doir (boshqalarning fikri, nuqtai nazarlariga tolerant munosabatda bo'lish, vaziyatga baho berish qobiliyati) komponentlar birligi va o'zaro aloqadorligini hisobga olish maqsadga muvofiq.

6. Tarixiy-madaniy meros vositasida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishda germeenitk yondashuvga asoslanish talab etiladigan matn bilan ishlash metodlari alohida ahamiyatga ega. Tarixiy matnlar bilan ishlash bo'yicha mashg'ulotlar motivatsion (yangi axborotlarni olishga motivatsiyani hosil qilish); baholashga doir (axborotni tushunish va anglash, muallifning maqsad-muddaosini tahlil qilish); kommunikativ (qadriyatli yondashuv asosida muammoli vaziyatni hal etish); refleksiv (shaxsiy nuqtai nazarni yanada, oydinlashtirish) bosqichlarni hisobga olgan holda loyihalashtirilishi lozim.

7. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning tizimli-funksional modeli maqsadga yo'naltirilgan, nazariy-metodologik, mazmunga doir, tashkiliy va natijaviylik komponentlari hamda majmuaviy pedagogik shart-sharoitlar (axborotlarni aniq maqsad asosida izlash va qayta ishlash jarayonida yuzaga keladigan axborot xurujlarini aniqlash hamda talabalarda ijtimoiy va shaxsiy

qadriyatlar tizimini qaror toptirish; vaziyatlarni tahlil etish va topshiriqlarni bajarish orqali kibermakonda xavfsizlik bo'yicha talabalarda refleksiv nuqtai nazarni shakllantirish; o'quv loyihalarini tayyorlash jarayonida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash profilaktikasiga doir malakalarni shakllantirish)ni o'zida to'liq aks ettirishi lozim.

8. Tarixiy-madaniy meros vositasida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish texnologiyasi refleksiv yondashuvning konseptual asoslariga tayangan holda loyihalashtirilishi hamda mazmunli-protsessual (kognitiv – amaliy faoliyat – refleksiya birligi) va tashkiliy-pedagogik (texnologiyani amaliyotga tatbiq etishning metodik kartasi) bloklarni integratsiyalash asosida qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari bakalavriat yo'nalishlari tanlov fanlari blokiga "Axborot xavfsizligi asoslari" fanini o'qitishni rejalashtirish va elektron-metodik ta'minotini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

2. "Tarix o'qitish metodikasi" fani o'quv dasturiga o'quvchilarga tarixiy-madaniy merosni o'rgatish metodikasi bilan bog'liq mavzularni kiritish lozim.

3. "Tarix fanlarini o'qitishda zamonaviy ta'lim vositalarini joriy etish" fani mazmunini takomillashtirish hamda o'quv dasturida talabalarni axborot xavfsizligini ta'minlashning elektron dasturiy ta'minotini ishlab chiqishga o'rgatish bilan bog'liq mavzularni kiritish zarur.

4. Oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat yo'nalishlarida o'qitiladigan "Madaniyat tarixi" va "San'at tarixi" fanlarini

integratsiyalash hamda tarixiy-madaniy merosni chuqur va tizimli o'rganishni yo'lga qo'yish lozim.

5. Auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda talabalarda tarixiy-madaniy merosga aksiologik munosabatni tarkib toptirish maqsadida “Eng yaxshi tarixiy-madaniy meros bilimdoni”, “Eng yaxshi tarixiy-madaniy meros targ'ibotchisi” va “Eng yaxshi loyiha muallifi” tanlovlarini tashkil etish va o'tkazish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018. – 41 б.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 19. – 326 б.
3. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – 36 б.
4. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – 176 б.
5. Каримов И.А. Энг асосий мезон – ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш. – Т.: Ўзбекистон, 2009. – 24 б.
6. Мирзиёев Ш.М. “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимидаги киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. – Т.: “Ўзбекистон”, 2016. – 56 б.
7. Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 48 б.
8. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. –Т.: Ўзбекистон, 2017.– 102 б.
9. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. // Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгилашни сари. – Т.: Гафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – 92 б.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизни софлигини асраш – давр талаби” мавзусидаги анжуманда сўзлаган нутқи / “Халқ сўзи” газетаси. 2017 йил 17 июнь.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори // “Халқ сўзи” газетаси, 2017 йил, 21 апрель, 79 (6773)-сон.

13. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни // “Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” асарида. – Т.: Шарқ, 19. – 20-29 бетлар.

14. Ўзбекистон Республикасининг Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. // “Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” асарида. – Т.: Шарқ, 19. – 31-61 бетлар.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбек миллий мақом санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 25.05.2018 й., 06/18/5447/1269-сон.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори // “Халқ сўзи” газетасининг 2017 йил 25 майдаги 103 (67)-сони.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Моддий маданий ва археология мероси объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланишни такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармойиши // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 17.01.2018 й., 08/18/5181/0574-сон.

18. Вазирлар Маҳкамасининг “Моддий маданий мерос объектларини ва уларга туташ ҳудудларни уларни ободонлаштириш ва зарур ҳолатда сақлаш бўйича инвестиция мажбуриятлари олган ҳолда ижарага бериш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 2014 йил 6 мартдаги 53-сон қарорига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш, шунингдек ҳукуматнинг айрим қарорларини ўз кучини йўқотган деб ҳисоблаш тўғрисида”ги Қарори. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 25-сон, 542-модда.

19. Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш илмий-ишлаб чиқариш бош бошқармаси фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 33-сон, 862-модда.

20. Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон амалий санъат ва ҳунармандчилик тарихи давлат музейини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.12.2017 й., 10/17/1003/0449-сон.

21. Вазирлар Маҳкамасининг “Буюк ипак йўли” халқаро фольклор мусиқа фестивалини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида”ги Қарори. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.05.2018 й., 09/18/371/1254-сон.

22. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуни // Ахборот ва ахборотлаштиришга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. – Т.: Адолат, 2008. – 290 б.

23. “Ўзбекистон Республикаси ахборот ресурсларини тайёрлаш ва уларни маълумотларни узатиш тармоқларида, шу жумладан, Интернетда тарқатиш тартиби тўғрисида”ги Низом. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2004 й., 19-сон, 220-модда.

24. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 19 й., 4-5-сон, 108-модда; 2001 й., 1-2-сон, 23-модда; 2015 й., 52-сон, 645-модда.

25. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 й., 1-сон, 2-модда; 2015 й., 52-сон, 645-модда.

26. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5349-сон қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 20.02.2018 й., 06/18/5349/0792-сон.

27. Вазирлар Маҳкамасининг “2010-2020 йилларда номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги 222-сон Қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2010 йил, 40-41-сон, 345-модда.

28. Вазирлар Маҳкамасининг “Алоқа, ахборотлаштириш ва телекоммуникация хизматлари сифатини янада яхшилашга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги 185-сон Қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 20.02.2018 й., 06/18/5349/0792-сон.

29. Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги ҳузуридаги Алоқа, ахборотлаштириш ва телекоммуникация технологиялари соҳасида назорат бўйича инспекция тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақида”ги 318-сон Қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 01.05.2018 й., 09/18/318/1108-сон.

30. Абдиев Р.Ф. Философия новой информационной цивилизации. – М.: Аладос, 1994. – 336 с.

31. Абдужабборова М. Ўсмирлар орасида олиб бориладиган мафкуравий профилактика ишларининг ижтимоий-педагогик асослари. Педагогика фанлари номзоди. ... дисс. Автореф. – Т., 2007. – 22 б.

32. Абдуллаева Д.С. Миллий тарихий хотиранинг моҳияти ва ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари (ижтимоий-фалсафий таҳлил): дисс. ... фал. фан. ном. – Т., 2006. – 155 б.

33. Абдуқодиров А.А., Тўраев Б.З. “Информатика ва ахборот технологиялари” соҳасидаги бўлажак мутахассис кадрларнинг касбий компетентлигини шакллантириш назарияси ва методикаси. Монография. – Т.: Наврўз, 2015. – 170 б.

34. Абульханова-Славская К.А. Время личности и время жизни. – СПб.: Алетея, 2001. – 304 с.
35. Анисимов В.В. Общие основы педагогики. – М.: Просвещение, 2006. – 574 с.
36. Арипов М. Internet ва электрон почта асослари. – Т.: Университет, 2000. – 132 б.
37. Арипджанова А. Таълимни ахборотлаштириш шароитида олий таълим муассасалари педагогларининг креатив салоҳиятини ривожлантириш: Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дисс. Автореф. – Т., 2017. – 50 б.
38. Асқаров А. Ўзбек халқининг этногенизи ва этник тарихи. – Т.: ТДПУ, 2007. – 288 б.
39. Атаманов Г. А. Информационная безопасность: сущность и содержание // Бизнес и безопасность в России. – 2007. – № 47. – С. 106.
40. Атамуратов С. Национальная культура и национальное самосознание в процессе обновления общества (Социально-философский аспект): Автореф... док. филос.наук. – Т., 1992. – 54 с.
41. Ачилдиев А.С. Проблема взаимодействия национального самосознания и национальной культуры: Автореф...канд.филос.наук. – Т., 1994. – 22 с.
42. Бадалов.М. Ёшлар онгида ҳаётбахш ғоялар // Huquq va burch jurnali. – Т., 2014. - №6. // www.huquqburch.uz.
43. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти: Пед. фан. док. ...дисс. – Т., 2007. – 305 б.
44. Бегматов А. Маънавият фалсафаси ёхуд Ислом Каримов асарларида янги фалсафий тизимнинг яратилиши. – Т.: Шарқ, 2000. – 94 б.

45. Бегматов А. Глобаллашув, миллий маънавият ва ахборот тизимлари. // Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси жорий архиви, 2006.

46. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 1999. – 556 с.

47. Беликов В.А. Философия образования личности: деятельностный аспект. – М.: Владос, 2004. – 357 с.

48. Бердимуродов А., Раимқулов А.Т. Археологик мерос: уни асраб-авайлаш барчамизнинг фуқаролик бурчимиздир // Ўзбекистон тарихи ва маданияти. – Тошкент: Tafakkur, 2011. – Б. 233.

49. Блауберг И.В. Становление и сущность системного подхода. – М.: Наука, 1993. – 270 с.

50. Бобомуратов Э.Х. Духовное обновление общества и изменение общественной психологии молодежи Узбекистана. (Социально-философский анализ): Автореф... док. филос. наук. – Т., 19. – 54 с.

51. Болотина Г.К. Управление процессами. – Тюмень: Изд-во Тюменского гос. ун-та, 2012. – 240 с.

52. Боритко Н.М. Моделирование воспитательного процесса // Воспитательная деятельность: методология, содержание, технологии: Монограф. / Боритко Н.М., Воронцова Т.В., Герасев П.В. и др. /под ред. В.А. Тятина. – Астрахань: Школа, 2001. - 536 с.

53. Боритко Н.Б. В пространстве воспитательной деятельности. – Волгоград: Перемена, 2001. – 181с.

54. Брызгалова С.И., Ильина М.В., Ротенкова Т.Н. Педагогические условия формирования ключевых

компетенций учащихся основной школы: Монография – Калининград: БФУ им. И. Канта, 2011. – 176 с.

55. Булынин А.М. Профессиональное становление личности: ценностный подход. – Комсомольск-на-Амуре : КГПИ, 1996. – 99 с.

56. Вершинина Л.В. Аксиологическое пространство образования: ценностное сознание учителя. – Самара: СГПУ, 2003. – 148 с.

57. Выготский Л.С. История развития высших психических функций // Собр. соч. в 6 т. Т. 3. – М., 2002. – С. 6-328.

58. Гоббс Т. Левиафан. – Москва: Мысль, 2001. – С. 396.

59. Гозиев Э.Г. Психологические основы развитие самоуправления учебной деятельностью у школьников и студентов. Автореф. дис. ... док.псих.наук. – Т., 1991. – 38 с.

60. Гринин Л.Е., Коратаев А.В. Социальная микроэволюция и исторический процесс. // Ж.Философия и общество. – М., 2007. - №2. – С.19-24.

61. Гулметов Э., Қобилжонова Т., Эрназаров Ш., Маврулов А. Маданиятшунослик. – Т.: “ЎАЖБНТ” маркази, 2000. – 179 б.

62. Джалилова С.Х. Психологические особенности личностной профессионализации студентов педагогического вуза: Дис. ... канд. психол. наук. – Т., 1994. – 134 с.

63. Дзлиев М.И., Романович А.Л., Урсул А.Д. Проблемы безопасности: теоретико-методологические аспекты. – Москва: МГУК, 2001. – С.9.

64. Доколин А.С. Формирование готовности студентов вуза к противодействию вовлечению в киберэкстримистскую деятельность: дисс. ... канд.пед.наук. – Магнитогорск, 2017. – 196 с.

65. Ёзиева У.Л. Таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларни зарарли ахборотлар таҳдидидан ҳимоя қилишнинг такомиллаштирилган технологияси (бошланғич таълим мисолида): Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дисс. – Т., 2018. – 156 б.

66. Ёқубова М. Жамият тараққиётида ахборотлашув ва ахборот технологияларининг аҳамияти: Фалсафа фанлари номзоди. ... дисс. – Т., 2008. – 176 б.

67. Ёқубова М. Ижтимоий тараққиёт ва маданиятнинг ахборотлашуви. – Т.: ЎзМУ, 2010. – 90 б.

68. Jo'rayev N. O'zbekiston tarixi (Milliy istiqlol davri). 3-kitob. – Т.: Sharq, 2011. – 736 б.

69. Жўраев Н. Ўзбекистонда янгиланишлар концепциясининг яратилиши, эволюцияси ва амалиётда қўлланилиши: Сиёсий. фан. док. дис... Автореф. – Т., 2001. – 54 б.

70. Загвязинский В. И. Наступит ли эпоха Возрождения? Стратегия инновационного развития российского образования. 2-е изд. – М.: Логос, 2015. – 140 с.

71. Затуливерет Ю.С. Информационная природа социальных перемен. – М.: СИНТЕГ, 2001. – 132 с.

72. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании // Образование и наука. – М., 2015. - № 5. – С.106–118.

73. Заплатинський В. М. Терминология науки о безопасности. Zbornik prispevkov z medzinarodnej edeckeje konferencie «Bezhecnostna veda a bezpecnostne vzdelanie». – Liptovsky Mikulas: AOS v Liptovskom Mikulasi, 2006. – С.78-80.

74. Зинченко В. Возможна ли поэтическая антропология? – М.: Изд-во Рос. Открытого ун-та, 1994. – 44 с.

75. Зинченко В.П. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. – М.: Тривола, 1994. – 304 с.

76. Ильина М.В. Реализация компетентного подхода в работе с учебным текстом (из опыта преподавания курса «История западной России в основной школе) // Исследования Балтийского региона. Вестник Института Балтийского региона РГУ им. И. Канта. – 2010. - №1. – С. 149-156

77. Imomnazarov M. Milliy ma'naviyatimiz asoslari. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. – 448 b.

78. Ипполитова Н.В. Взаимосвязь понятий «методология» и «методологический подход». // Вестник ЮУрГУ. Серия: Образование. Педагогические науки. – 2009. – № 13(146). – С. 9-15.

79. Исманова А. Диний экстремизм ва терроризмга қарши педагогик профилактика тизимини такомиллаштириш (Ўрта махсус, касб-хунар таълими тизими мисолида): Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дисс. – Т., 2017. – 187 б.

80. Казакина М.Г. Ценностные ориентации школьников и их формирование в коллективе. – Л. : Изд-во ЛГПИ, 1999. – 85 с.

81. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. – М.: Алгоритм, 2000. – 608 с.

82. Каримов И.М. Ахборот хавфсизлиги асослари. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2016. – 98 б.

83. Каримова В. Очиқ оммавий ахборот тизими шароитида шахсининг психологик ўзини-ўзи ҳимоялаши.

/Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси жорий архиви, 2006.

84. Кастелсь М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 736 с.

85. Каххарова М. Жамиятда маънавий-ахлоқий муҳит: муаммо ва ечимлар. Автореф. ... фал.фан.док. – Т., 2012. – 56 б.

86. Кирьякова А.В. Теория ориентации личности в мире ценностей. – Оренбург: Изд-во ОГПИ, 1996. – 188 с.

87. Клавихо Руи Гонсалес. Самарқандга Амир Темур саройига саёҳат кундалиги (1403-1406 йиллар) / рус тилидаги 1881 йилдаги нашридан О.Тоғаев таржимаси. – Тошкент: O'zbekiston NVIU, 2010. – 256 б.

88. Краевский В.В. Общие основы педагогики. – М.: Академия, 2003. – 256 с.

89. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М.: Политиздат, 17. – 304 с.

90. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 4-36.

91. Мавлонов Ў., Абдувоситова И. Тарихий маданият мерос – миллий ғояни англаш омили. – Тошкент: Академия, 2014. – 176 б.

92. Маврулов А. Ватанни севиш масъулияти. – Тошкент, 2015. – 56 б.

93. Маврулов А. Маънавий баркамол инсон тарбияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – 80 б.

94. Маматкулова Р. Воспитание морально-этических качеств студентов университетов на основе национально-духовного наследия народа: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Т., 1995. – 22 с.

95. Марданов Ш. Педагог кадрларни таълимий кадриятлар асосида тайёрлаш ва малакасини оширишнинг педагогик асослари: Пед. фан. док. ...дисс. – Т., 2006. – 302 б.

96. Масуда Е. Информационное общество – постиндустриальное общество. – М.: АГРАФ, 2002. – 225 с.

97. Мелюхин И.С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – 208 с.

98. Михайловский В.Н. Формирование научной картины мира и информатизация. – СП(б): Питер, 1994. – 187 с.

99. Моисеев Н.Н. Расставание с простотой. – М., 2000. – 473 с.

100. Муминов А.Г. Национальная политика независимого Узбекистана и пути её реализации в духовно-культурной сфере (теория и практика): Автореф... дисс. док. полит. наук. – Т., 1999. – 54 с.

101. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Пед. фан. док. ... дисс. – Т.: ЎМКХТТКМОҚТИ, 2007. – 315 б.

102. Мусурмонова О. Юқори синф ўқувчилари маънавий маданиятини шакллантиришнинг педагогик асослари: Педагогика фанлари доктори. ...дисс. – Т., 1993. – 364 б.

103. Мухаммадиев Ж.Ў. Ахборот хавфсизлиги: муаммо ва ечимлар. – Т., 2011. – 167 б.

104. Мыслители Греции. От мифа к логике. – Москва: Эксмо-пресс, Харьков: Фолио, 1998. – С. 774.

105. Назаров Н. Жамиятда миллий-этник жараёнлар ривожининг сиёсий-фалсафий таҳлили: Сиёс. фан. док. ... дисс. – Тошкент: ДЖҚА, 2005 – 355 б.

106. Назаров Қ. Аксиология. Қадриятлар фалсафаси. – Т.: Маънавият, 1998. – 176 б.
107. Найн А.Я. Педагогический эксперимент: методика и его организация. – Магнитогорск: МаГУ, 2002. – 127 с.
108. Носов Н.А. Виртуальная психология. – М.: АГРАФ, 2000. – 432 с.
109. Нурмеева Н.Р. Формирование информационной культуры учащихся на интегрированном уроке: Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Казань, 2004. – 192 с.
110. Парсонс Т. О структуре социального действия. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2000. – 289 с.
111. Педагогика / В.А. Сластенин [и др.]. – М.: Школа-Пресс, 19. – 512 с.
112. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / С.А.Смирнов [и др.]. – М.:Академия, 1998. – С.16.
113. Перегудов Ф.И. Введение в системный анализ. – М.: Высшая школа, 1999. – 367 с.
114. Подласый И.П. Педагогика. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 432 с.
115. Поликарпов Е.В. Информатизация общества. – Ростов-на-Дону.: ФЕНИКС, 2004. – 154 с.
116. Пересыпкин А.А. Аксиологические аспекты образования в интересах устойчивого развития // Аксиологические проблемы педагогики : сб. науч. тр. / под ред. Е.В. Чмелевой; Смоленский гос. ун-т. – Смоленск : Изд-во СмолГУ, 2014. – Вып. 6. – С. 106-115.
117. Равкин З.И. Развитие образования в России: новые ценностные ориентиры (Концепция исследования:

аксиологический аспект) // Педагогика. – 1995. – № 5. – С. 87–90.

118. Раимов Ш.У. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш – миллий хавфсизлик стратегиясининг энг муҳим йўналиши. / Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси жорий архиви, 2006.

119. Ртвеладзе Э.В. Великий шелковый путь. Энциклопедический справочник. – Т., 1999. – 280 с.

120. Рўзиева Д. Олий таълим муассасаси талабаларида миллий ифтихор туйғусини шакллантиришнинг илмий-педагогик асослари: Пед. фан. док. ... дисс. – Т., 2007. – 255 б.

121. Сафаев Н.С. Психологические особенности национального самосознания студенческой молодежи: Автореф. дис. ... док.псих.наук. – Т., 2006. – 38 с.

122. Сластенин, В.А. Введение в педагогическую аксиологию. – М.: Академия, 2003. – 192 с.

123. Стоуньер Т. Информационная революция: наука, экономика, технология. – М., 1993. – С.335.

124. Стефанов Н. Мультипликационный подход и эффективность. – М.: Прогресс, 1996. – 251 с.

125. Стрельцов А.А. Содержание понятия «обеспечение информационной безопасности» // Информационное общество. – 2001. – № 4. – С. 12.

126. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. – Т.: Ўзбекистон, 19. – 415 б.

127. Тайланова Ш.З. Педагогика олий таълим муассасаси талабаларида қадриятлар тизимини шакллантириш (“Педагогика тарихи” фани мисолида): Педагогика фанлари номзоди. ... дисс. – Т., 2012. – 147 б.

128. Тайлақов Н.И. Узлуксиз таълим тизими учун информатикадан ўқув адабиётлари янги авлодини

яратишнинг илмий-педагогик асослари. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2005. – 160 б.

129. Темур тузуклари. / Форсчадан А.Соғуний ва Х.Кароматов таржимаси. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996. – 34 б.

130. Тойнби А. Цивилизация перед судом истории. – М.: Рольф, 2002. – 592 с.

131. Томас У., Знанецкий Ф. Методологические заметки // Америк. соц. мысль. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 444 б.

132. Тоффлер Э. Шок будущего. – М.: АСТ, 2001. – 669 с.

133. Терещенко Н.А. Социальная память как продукт и фактор исторического развития: Автореф... канд. филос. наук. – Казань, 1992. – 20 с.

134. Туленов Ж. Қадриятлар фалсафаси. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – 72 б.

135. Тулепов А. Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя: Ёрдамчи ўқув қўлланма. –Т.: Movarounnahr, 2016. – 672 б.

136. Турғунов С.Т. Умумий ўрта таълим муассасалари бошқарув фаолиятининг назарий асослари: Педагогика фанлари доктори. ...дисс. – Т., 2007. – 362 б.

137. Умаров А.А. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли: Социология фанлари доктори. ... дисс. – Т., 2005. – 274 б.

138. Уразова М.Б. Совершенствование технологии подготовки будущего педагога профессионального образования к проектировочной деятельности: дисс. ... док. пед. наук. – Т.: ТГПУ, 2015. – 287.

139. Урсул А.Д. Путь в ноосферу. – М.: Прогресс, 1993. – 209 с.

140. Усманова М.А. Социально-философский анализ проблемы информатизации современного общества: Автореф. дис. ... канд. философ. наук. – Т.: Университет, 19. – 48 с.

141. Файзиева М.Р. Ўқув жараёнига мослашувчи Web тизимларни яратиш. Фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. ... Автореф. – Т., 2017. – 45 б.

142. Фалсафа: қомусий лугат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). – Т.: Шарқ, 2004. – 496 б.

143. Философский энциклопедический словарь. – М.: Энциклопедия, 1999. – 513 с.

144. Фроликова О.А. Мотивация как фактор развития личностно-профессиональных качеств студентов. – Орел: Изд. Александр Воробьев, 2010. – 180 с.

145. Ходжаев Б.Х. Умумтаълим мактаблари талабаларида тарихий тафаккурни модернизациялашган дидактик таъминот воситасида ривожлантириш: Педагогика фанлари доктори. ... дисс. – Т., 2016. – 314 б.

146. Ходжаев Б. Педагогик аксиология. – Т.: “Fan va texnologiya”, 2012. – 168 б.

147. Чернова Ю.К. Качество. Культура. Образование. – Тольятти : Изд-во ТолПИ, 2000. – 24 с.

148. Чориев С. Сиёсий етук шахсни шакллантириш муаммолари: Фал. фан. док. ... дисс. – Тошкент: ЎзМУ, 2005. – 294 б.

149. Чусавитина Г.Н. Проблемы подготовки будущих учителей в области обеспечения информационной безопасности // Информационные технологии в науке, образовании, искусстве : сб. науч. ст. – СПб. : Изд-во СПбГУ им. А.И. Герцена. – 2005. – С.169-172.

150. Шарипов Ш. Ўқувчилар касбий ижодкорлиги узвийлигини таъминлашнинг назарияси ва амалиёти: Пед. фан. док. ... дис. автореф. – Т., 2012. – 46 б.

151. Шаумаров Г.Б. Социально-психологические проблемы молодой семьи выпускников специальной школы для детей с задержкой психического развития.: Автореф. дис. ... доктора псих. наук. – М., 1990. 37 с.

152. Шодмонова Ш.С. Олий ўқув юрти талабаларида мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш (Касб таълими йўналиши мисолида): Пед. фан. док. ...дисс. – Т.: ТДПУ, 2010. – 340 б.

153. Шоймардонов Т.Т. Педагог кадрлар малакасини ошириши ва касбий фаолияти мониторингини ташкил этишнинг электрон тизими. Фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. ... Автореф. – Т., 2017. – 52 б.

154. Шоназаров Қ.Р. Бўлажак тарих ўқитувчиларини мактаб ўқувчиларида тарихий тафаккурни шакллантиришга тайёрлаш: Пед. фан. ном. ... дис. – Т., 2002. – 134 б.

155. Шониёзов Ш.К. Ўзбек халқининг келиб чиқиши. – Т.: Шарқ, 2001. – 240 б.

156. Шукуров А. «Ўзбек» атамасининг келиб чиқиши ҳақида. – Қарши: Насаф, 2010. – 176 б.

157. Эгамбердиева Н.М. Маданий-инсонпарварлик ёндашув асосида талабаларни шахсий ва касбий ижтимоийлаштириш назарияси ва амалиёти (Педагогика олий таълим муассасалари мисолида): Пед. фан. док. ... дисс. – Т., 2010. – 332 б.

158. Эшбеков Т. Мафкура майдонида ахборот психологик хавфсизлик. – Т., 2011. – 111 б.

159. Яглом Т. Массовые коммуникации в современном мире: методология анализа и практика исследования. – СП(б).: Питер, 2000. – 190 с.

160. Яковлев Е.В. Педагогическое исследование: содержание и представление результатов. – Челябинск: Изд-во РБИУ, 2010. – 317 с.

161. Яковлев Е.В. Реализация аксиологического подхода в педагогическом исследовании // Вестник ЮУрГУ. Серия: Образование. Педагогические науки. – 2012. – № 4(263). – С. 26-29.

162. Ўзбекистон номоддий маданий мероси: ЮНЕСКО ишлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий комиссияси, 2017. – 257 б.

163. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. – Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2006. – 19 б.

164. Қуронов М. Ўзбекистон умумий ўрта таълим мактабларида миллий тарбиянинг илмий-педагогик асослари: Пед.фан.док. ... дисс. – Т., 1998. – 316 б.

165. Қуронов М. Биз англаётган ҳақиқат. – Т.: Маънавият, 2008. – 152 б.

166. Қуронов М. Болам бахтли бўлсин, десангиз (Оталар учун). – Т.: Маънавият, 2013. – 320 б.

167. Қосимова З.Қ. Талаба-ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришнинг педагогик асослари (олий ўқув юртлири маънавий-маърифий ишлари мисолида): Педагогика фанлари номзоди. ... дисс. Автореф. – Т., 2004. – 26 б.

168. Ғафуров У. Глобаллашув шароитида ёшларни дин ниқобидаги мафкуравий таҳдидлардан асрашда Интернетдан самарали фойдаланишнинг долзарб масалалари. // “Армия – давлат таянчи, тинчлик кафолати”. Қуролли Кучлар

тизимидаги тарбиявий ишлар органлари ҳамда тарғиботчилар учун услубий қўлланма. – Т.: “Сано-стандарт” нашриёти, 2013. – 275-286.

169. Ғуломов С.С., Алимов Р.Х., Лутфуллаев Х.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари: Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик Т.: Шарқ, 2000. – 592 б.

170. Botcheva, L., Shih, J., Huffman, L. C. Emphasizing Cultural Competence in Evaluation: A Process-Oriented Approach / L. Botcheva, J. Shih, L.C. Huffman // American Journal of Evaluation. 2009. Volume 30. №2. P. 176-188.

171. Verbitskiy A. A. Aktivnoye obucheniye v vysshey shkole: kontekstnyy podkhod[Active learning in higher school: a contextual approach]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1991. 207 p. (In Russian).

172. Jon Lackie. Chambers Dictionary of science and technology. – Edinburgh: Chambers, 2007. – 1377 p.

173. 105th Congress Report House of Representatives 2d Session 105 775 Child online protection act October 5, 1998.

174. Dawn S. Conrad, Note, Protecting Children from Pornography on the Internet: Freedom of Speech is Pitching and Congress May Strike Out, 9 RICH. J.L. & TECH. 2 (Winter 2002), at <http://jolt.richmond.edu/v9i2/Note1.html>.

175. Children and social competence: Arenas of action / Ed. by Hutchby I., Moran-Ellis J.; L. Wach. : Falmer press, 1998.

176. Unland M., Kleiner B.H. New developments in organizing around core competences/ M. Unland, B.H. Kleiner. Work study. London: 1996. Vol.45, Iss. 2.

177. Rokeach M. The role of values in public opinion research // The Public Opinion Quarterly. Vol. 32. No. 4. – P. 547-559.

178. Hofstede G. Cultures and organizations. Software of the mind. – L.McGraw – Hill Book Company, 1991.

179. McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man – Cambridge; London: MIT Press, 1994.

180. Schwartz T. Anthropology and Psychology // New direction in Psychological Anthropology. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994.

181. Min-kyu Choi, Rosslin John Robles, Chang-hwa Hong, Tai-hoon Kim. Wireless Network Security: Vulnerabilities, Threats and Countermeasures. School of Multimedia, Hannam University, Daejeon, Korea. International Journal of Multimedia and Ubiquitous Engineering Vol. 3, No. 3, July, 2008.

182. Stamp Mark. Information security: principles and practice. USA, 2011. – 240 p.

183. Stavroulakis Peter, Stamp Mark. Handbook of Information and Communication Security. – 2010. – 178 p.

I LOVALAR

1-ilova

Talabalarda axborot xavfsizligi, axborot tahdidlariga qarshi kurashishga oid bilimlarning to'liqligini aniqlashga doir test Ko'rsatma.

Siz javoblar orasidan bir yoki bir nechta to'g'ri javobni tanlab olishingiz mumkin. Javoblar varaqasida Sizning javob variantingizga mos savol nomerining to'g'risiga belgi (+, -, *) qo'ying.

1) axborot xavfsizligi tushunchasiga berilgan to'g'ri javobni tanlang.

a) "Axborot xavfsizligi" – bu axborot xavfsizligini ta'minlash, informatsion makonda o'zaro birgalikda harakatlanayotgan sub'yektlarni zararli axborotlar ta'siridan himoya qilish, xavfsiz axborot muhitini shakllantirish;

b) Internet tarmog'ida axborotlarni izlash, to'plash, saqlash va ishlov berishga yo'naltirilgan g'oyalar, qarashlar va xatti-harakatlar yig'indisi bo'lib, turli axborot ta'sirlaridan himoyalani;

v) "Axborot xavfsizligi" – bu axborot xavfsizligini ta'minlash, informatsion makonda o'zaro birgalikda harakatlanayotgan sub'yektlarning o'zaro bir-biriga tolerant munosabatda bo'lishi;

g) "Axborot xavfsizligi" – bu informatsion makonda o'zaro birgalikda harakatlanayotgan sub'yektlar o'rtasida yuzaga keladigan nizolarning oldini olish, axborotlarni izlash, to'plash, saqlash va ishlov berishga yo'naltirilgan g'oyalar, qarashlar va xatti-harakatlar yig'indisi

2) O'zbekiston Respublikasining axborot xavfsizligini ta'minlashga doir me'yoriy-huquqiy hujjatlari bilan tanishimisiz?

- a) ha;
- b) yo‘q.

3) Sizning fikringizcha, axborot xavfsizligini ta’minlashning qanday profilaktik usullarini qo‘llash samarali?

- a) axborot xavfsizligiga rioya qilmaganlik uchun jinoiy javobgarlikka tortish, Internet tarmog‘iga ta’qiq qo‘yish;
- b) xorijiy davlatlar tajribasiga asoslangan usullar;
- c) axborot xavfsizligiga rioya qilmaganlik uchun ma’muriy jazo qo‘llash.

4) Axborot xurujlari uyushtirilganda qaerga murojaat qilishni bilasizmi?

- a) ha;
- b) yo‘q.

5) Axborot xurujlari moyilligi yuqori saytlarga tez-tez murojaat qilib turasizmi?

- a) ha;
- b) yo‘q.

6) Ba’zi kishilar u yoki bu xalqning tarixi, madaniyatiga mensimasdan yoki haqoratomuz munosabatdan ranjiydilar. Siz tarixiy-madaniy merosga nisbatan ham shunday munosabatda bo‘lasizmi?

- a) ha;
- b) yo‘q.

7) Internet tarmog‘ida tarixiy-madaniy meros bilan bog‘liq nizoli vaziyatlarda ishtirok etishingizga to‘g‘ri kelganmi?

- a) ha;
- b) yo‘q.

8) Siz Internet tarmog‘ida boshqa millat tarixi, madaniyati va qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lasizmi?

- a) ha;

b) yo‘q.

9) Siz Internet tarmog‘ida bahs-munozarali vaziyatlarda o‘zingizning haqligingizni isbotlay olasizmi?

a) ha;

b) yo‘q

10) Siz axborot xavfsizligini ta‘minlash kompetentligiga ega bo‘lish muhim deb hisoblaysizmi?

a) ha;

b) yo‘q.

Test kaliti.

1	2	3	4	5
a	a	b	a	b
6	7	8	9	10
b	b	a	a	a

Har bir to‘g‘ri javob uchun 1 balldan beriladi.

Natijalar tahlili:

10-9 ball – axborot xavfsizligi, axborot tahdidlariga qarshi kurashishga oid bilimlarni to‘liqligining yuqori darajasi;

8-7 ball – axborot xavfsizligi, axborot tahdidlariga qarshi kurashishga oid bilimlarni to‘liqligining o‘rta darajasi;

6-0 ballov – axborot xavfsizligi, axborot tahdidlariga qarshi kurashishga oid bilimlarni to‘liqligining past darajasi;

Internet tarmog'ida axborotlar bilan ishlashga doir tayanch kompetensiyalarni aniqlashtirish uchun test

Ko'rsatma.

Testda quyidagi keltirilgan 10 ta savolga quyidagi shkaladan foydalangan holda javob berish zarur:

- mutlaq qo'shilaman – 0 ball
- asosan qo'shilaman – 1 ball
- qo'shilmayman – 2 ball
- umuman qo'shilmayman – 3 ball

1. Internet tarmog'i bilan ishlashdagi muloqot qoidalari real kishilar bilan muloqot qilish qoidalaridan farq qilmaydi.

2. Turli internet-resurslarida tarmoqda olingan axborotlar nazorat qilinadi.

3. Qachonki, siz ijtimoiy tarmoqda axborot tahdidi ko'rinishidagi materialni uchratsangiz, har doim axborot tahdidi deb belgilaysiz.

4. Internetda ta'qiqlangan tarmoqqa kirish Sizning axborot xavfsizligingizga tahdid soladi.

5. Internet tarmog'idagi axborot xurujlariga xuddi shunday mazmundagi axborotlarga foydalanuvchilarning befarqligi sababli, samarali qarshi ta'sir ko'rsatish imkoni yo'q.

6. Axborot tahdidlariga faqat qonuniy metodlar asosida qarshilik ko'rsatish kerak.

7. Internet tarmog'ida o'z nuqtai nazarini samarali va to'g'ri saqlab qolish suhbatdoshning intolerant munosabatda bo'lish imkoniyatini kamaytiradi.

8. Internet tarmog‘i bilan ishlashda o‘zining xatti-harakatlarini doimiy refleksiv tahlil etish axborot xavfsizligini ta’minlashga samarali xizmat qiladi.

9. Agar Sizda Internet tarmog‘ida ta’qiqlangan saytga kirish imkoni mavjud bo‘lsa, undan albatta foydalanasiz.

10. Siz hech qachon boshqa xalqlar tarixi, madaniyati va qadriyatlariga putur yetkazadigan Internet tarmog‘idagi resurslarga kirmaysiz.

Test natijalari tahlili:

-0 – 3 ball – Internet tarmog‘idagi axborotlar bilan ishlash tayanch kompetensiyasining yuqori darajasi;

-11 – 25 ballov – Internet tarmog‘idagi axborotlar bilan ishlash tayanch kompetensiyasining o‘rta darajasi;

-26 ball va undan yuqori – Internet tarmog‘idagi axborotlar bilan ishlash tayanch kompetensiyasining past darajasi.

**Axborot xavfsizligini ta'minlashga doir motivlarning
shakllanganligini diagnostik metodikasi**

Ko'rsatma.

Siz javoblar orasidan bir yoki bir nechta to'g'ri javobni tanlab olishingiz mumkin. Javoblar varaqasida Sizning javob variantingizga mos savol nomerining to'g'risiga belgi (+, -, *) qo'ying.

1. Sizga axborot xavfsizligini ta'minlash metodlari haqidagi bilimlarga ega bo'lish qiziqarlimi?

- a. unchalik emas
- b. qiziqarli
- c. qiziqarli emas

2. Siz Internetdan olingan ma'lumotlarni tez-tez boshqa axborot manbalaridan olingan ma'lumotlar bilan solishtirasizmi?

- a. tez-tez
- b. ba'zan
- c. tekshirmayman

3. Agar barcha xohlovchilar "Internetda axborot xurujlarining tarqalishi" mavzusida doklad tayyorlashini taklif qilganida, Siz uni tayyorlagan bo'lar edingizmi?

- a. bilmayman
- b. tayyorlar edim
- c. tayyorlamagan bo'lar edim

4. Ijtimoiy tarmoqlarda Siz hamma vaqt o'rtoqlaringiz va notanish kishilarning takliflarini qabul qilasizmi?

- a. har xil vaziyat bo'ladi
- b. ko'pincha qabul qilmayman
- c. qabul qilmayman

5. Qachonki Siz Internet tarmog'ida suhbatdoshingiz bilan muloqot jarayonida muloqot odob-qoidalariga e'tibor qaratasizmi?

- a. e'tibor qaratmayman
- b. faqat notanish kishilar bilan muloqotda
- c. har doim

6. Internet tarmog'ida tarqalgan axborot xuruji yuzasidan bahslashish foydalimi yoki bu Siz uchun qiziqarli emasmi?

- a. foydali deb hisoblayman
- b. qiziqarli emas
- c. aniq bilmayman

7. Qachonki, Siz Internet tarmog'idan foydalanganingizda axborot xavfsizligini ta'minlashga doir egallangan bilimlaringizdan foydanasizmi?

- a. foydalanmayman
- b. har xil vaziyat bo'ladi
- c. doimo qo'llayman

8. Sizga shaxsning axborot xavfsizligiga tahdid soladigan o'yinlarda ishtirok etish yoqadimi?

- a. yoqadi
- b. har xil vaziyat bo'ladi
- c. yoqmaydi

9. Axborot xavfsizligini ta'minlashga doir egallangan bilimlaringizni o'rtoqlaringizga ham o'rgatasizmi?

- a. o'rgatmayman
- b. hamma vaqt o'rgataman
- c. har xil vaziyat bo'ladi

10. Sizga axborot xavfsizligini ta'minlash mavzusiga aloqador loyihaviy faoliyat bilan shug'ullanish qiziqarlimi?

- a. unchalik emas
- b. qiziqarli

c. qiziqarli emas.

Natijalarni baholash

Ballar yig'indisini anketa savollaridagi uchta javob bo'yicha ham olish mumkin.

Savolning t/r	1-javob uchun ball	2-javob uchun ball	3-javob uchun ball
1.	2	3	1
2.	3	2	1
3.	2	3	1
4.	1	2	3
5.	1	2	3
6.	3	1	2
7.	1	2	3
8.	3	2	1
9.	1	3	2
10.	2	3	1

Birinchi daraja. 25-30 ball – axborot xavfsizligini ta'minlashga doir motivatsiyaning yuqori darajasi.

Ikkinchi daraja. 15-24 ball – axborot xavfsizligini ta'minlashga doir motivatsiyaning o'rta darajasi.

Uchinchi daraja. 14 va undan past – axborot xavfsizligini ta'minlashga doir salbiy munosabat darajasi.

**Axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha refleksiv nuqtai
nazarning shakllanganligining diagnostik metodikasi**

Ko'rsatma.

Siz javoblar orasidan bir yoki bir nechta to'g'ri javobni tanlab olishingiz mumkin. Javoblar varaqasida Sizning javob variantingizga mos savol nomerining to'g'risiga quyidagi raqamlardan birini qo'ying.

- 1 – mutlaq to'g'ri;
- 2 – mumkin;
- 3 – bir oz noto'g'ri;
- 4 – bilmayman;
- 5 – bir oz to'g'ri;
- 6 – to'g'ri;
- 7 – juda to'g'ri.

Javoblar haqida uzoq bosh qotirmang. Esda tuting, mazkur holatda to'g'ri va noto'g'ri javoblar bo'lishi mumkin emas.

So'rovnoma materiali.

1. Yaxshi kitobni o'qisam, men har doim u haqida o'ylayman; kim bilandir muhokama qilgim keladi.

2. Qachonki, mendan kimdir biror narsa so'rasa, miyamga kelgan birinchi fikrni aytaman.

3. Ish bo'yicha qo'ng'iroq qilish uchun telefon tugmasini bosishdan avval, bo'lajak suhbatni fikran rejalashtiraman.

4. Qandaydir xatoga yo'l qo'ysam, men u haqida ko'p o'ylab yuraman.

5. Qachonki nimadir haqida o'ylay boshlasam yoki boshqa odam bilan suhbatlashishni boshlasam, menga fikrlar zanjirining boshlanishiga nima sabab bo'lganligi haqida eslash to'satdan qiziqarli bo'ladi.

6. Qiyin topshiriqni bajarishga kirisha turib, men oldimda turgan qiyinchilik haqida o‘ylamayman.

7. Men uchun asosiysi – o‘z faoliyatimning yakuniy maqsadini tasavvur qilish, detallar ikkinchi darajali ahamiyatga ega.

8. Men kimdir nimadandir norozi bo‘lib tursa, men tushunolmagan holat bo‘lib turadi.

9. Men ko‘pincha o‘zimni boshqa odamning o‘rniga qo‘yib ko‘raman.

10. Men istalgan vazifani bajarishga kirishganda, o‘zimda detallarigacha tasavvur qilish muhim.

11. Men avvaldan reja tuzmasam, menga jiddiy xat yozish qiyinlik qiladi.

12. Men o‘z omadsizligi sabablari haqida o‘ylamasdan, harakat qilish lozim, deb hisoblayman.

13. Men qimmat xaridlar uchun oson qaror qabul qilaman.

14. Qoidaga ko‘ra, nimadir o‘ylasam, boshimda o‘z fikrlarimni aylantiraman, detallarini aniqlashtiraman, barcha variantlarini ko‘rib chiqaman.

15. Men o‘zimning kelajagim haqida bezovta bo‘laman.

16. Ko‘pchilik vaziyatlarda miyaga kelgan dastlabki fikrga rahbarlik qilib, tez harakat qilish kerak, deb o‘ylayman.

17. Ko‘pincha men o‘ylamasdan qaror qabul qilaman.

18. Suhbatni tugatib, men uni fikran davom ettiraman, o‘zimning nuqtai nazarimni himoya qilish uchun yangidan yangi argumentlar keltiraman.

19. Agar nizo sodir bo‘lsa, u haqida o‘ylab, men birinchi navbatda aybni o‘zimdani izlayman.

20. Qaror qabul qilishdan avval, men har doim hammasini mustahkam o‘ylab ko‘rishga harakat qilaman.

21. Menda nizolar atrofdagilarning mendan qanday xulq-atvorni kutishayotganini topolmasligim sababli yuzaga keladi.

22. Boshqa kishi bilan suhbat qurish haqida o'ylab, men xayolan o'sha inson bilan dialogga kirishaman.

23. Men, mening so'z va harakatim boshqa kishilarda qanday fikr va tuyg'uni yuzaga keltirishini o'ylamaslikka harakat qilaman.

24. Boshqa kishiga tanbeh berishdan avval, men albatta, uni xafa qilmaslik uchun qanday so'z aytish lozimligi haqida o'ylayman.

25. Murakkab vazifalarni boshqa ishlar bilan shug'ullanib turganimda ham u haqida o'ylab, hal etaman.

26. Agar kim bilandir urishsam, ko'pgina holatda men o'zimni aybdor hisoblayman.

27. Men aytganimga pushaymon bo'lgan holat kam bo'ladi.
Natijalarga ishlov berish.

Mazkur 27 tasdiqdan 15 tasi to'g'ridan to'g'ri hisoblanadi (1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 24, 25). Qolgan 12 tasi – natijalarni tahlil qilish jarayonida hisobga olish zarur bo'lgan teskari tasdiqdir. Ya'ni. $1=7$, $2=6$, $3=5$, $4=4$, $5=3$, $6=2$, $7=1$.

Natijalar tahlili:

-148 va undan yuqori – axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha refleksiv nuqtai nazarning yuqori darajasi;

- 114-147 – axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha refleksiv nuqtai nazarning o'rta darajasi;

- 113 va undan kam – axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha refleksiv nuqtai nazarning past darajasi.

Rokichning “Qadriyatga yo‘nalganlikni aniqlash” metodikasining moslashtirilgan varianti

Talabalarga mazkur tushunchalarning o‘zi uchun yaqinligiga ko‘ra, tarixiy-madaniy meros, umuminsoniy va madaniy qadriyatlarga oid tushunchalarni toifalash taklif etiladi.

Ko‘rsatma.

Sizga bir qancha tushunchalarni jadvalning tegishli ustuniga belgi qo‘yish orqali toifalash taklif etiladi. Maxsus javoblar varag‘iga (1-jadval) tushunchaning to‘g‘risiga Sizning javobingizga mos holda belgi qo‘ying: javob topish haqida uzoq o‘ylamang. Esda tuting: mazkur holatda to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri javob bo‘lmaydi.

1-jadval – “Qadriyatga yo‘nalganlik” javob varag‘i

	Sizga mazkur tushuncha qanchalik tanish		
	Juda yaxshi	O‘rta	Kam
Ballar	1	2	3
Tarixiy-madaniy merosga doir tushunchalar			
Arxeologik yodgorliklar			
Me‘moriy obidalar			
Badiiy hunarmandchilik buyumlari			
Xalq og‘zaki ijodi			
Madaniy muhit			
An‘anaviy musiqa			
An‘anaviy raqs san‘ati			
Tomosha san‘ati			
Tarixiy asarlar			
Qo‘lyozmalar			
Umuminsoniy va madaniy qadriyatlarga doir tushunchalar			

Ijtimoiy faollik			
Salomatlik			
Qiziqarli ish			
Tabiat va san'at go'zalligi			
Sevgi			
Moddiy ta'minlaganlik			
Yaxshi va sodiq do'stlar			
O'z-o'ziga ishonch			
Bilish			
Erkinlik			
Oilaviy hayot			
Tolerantlik			

- 22-28 ball – tarixiy-madaniy merosga aksiologik munosabat, madaniy va umuminsoniy qadriyatlarning shakllanganligining “yuqori darajasi”;

- 29-50 ball – tarixiy-madaniy merosga aksiologik munosabat, madaniy va umuminsoniy qadriyatlarning shakllanganligining “o'rta darajasi”;

- 51-66 ball – tarixiy-madaniy merosga aksiologik munosabat, madaniy va umuminsoniy qadriyatlarning shakllanganligining “past darajasi”.

Vatanparvarlik va fuqarolikka oid sifatlarning shakllanganligining diagnostik metodikasi

Talabalarga “Vatanparvarlik va zamonaviy jamiyat fuqaroligi” mavzusida esse yozish taklif etiladi.

Ma'lumotlar ustida ishlash.

Javoblar quyidagi fuqarolik va vatanparvarlik qadriyatlari tavsifi bo'yicha tahlil etiladi:

- Vatanga muhabbat;
- jamiyatdagi qiyinchilik va kamchiliklarni anglash;
- o'z-o'zini fido qilishga tayyorlik;
- vatanparvarlik – mehnat va turli jasoratlar manbai;
- milliy g'urur hissi;
- millatchilik va kosmopolitizmning mavjud emasligi;
- baynalmilallikning do'stlik tavsifiga egaligi;
- fuqarolik ongi;
- fuqarolik burchi;
- fuqarolik majburiyati;
- fuqarolik burchi;
- faollik.

Yuqorida qayd etilganlar har bir ko'rsatkich 4 balli shkala asosida baholanadi.

1 ball – past daraja: vatanparvarlik va fuqarolikning muhim jihatlari mohiyatini tushunmaslik, majburiyat va burchlariga salbiy munosabat;

2 ball – o'rta daraja: vatanparvarlik va fuqarolikning muhim jihatlari chuqur bilmaydi, o'zining burch va majburiyatlarini beqaror, indifferent, sust munosabat.

3 ball – vatanparvarlik va fuqarolikning mohiyatini to‘g‘ri tushunish, o‘zining burch va majburiyatlarini faol anglasada, biroq beqaror munosabat mavjud;

4 ball – yuqori daraja: vatanparvarlik va fuqarolikning mohiyatini yuqori darajada anglaydi, o‘zining burch va majburiyatlariga barqaror munosabat mavjud.

Natijalar tahlili:

- 43-48 – vatanparvarlik va fuqarolikka oid sifatlarning yuqori darajada shakllanganligi;

- 36-42 – vatanparvarlik va fuqarolikka oid sifatlarning o‘rta darajada shakllanganligi;

- 35 va undan past – vatanparvarlik va fuqarolikka oid sifatlarning past darajada shakllanganligi.

Mundarija

MUQADDIMA	3
I BOB. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari.....	5
II BOB. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini tarixiy-madaniy meros vositasida rivojlantirish mazmuni, shakl va metodlari.....	45
III BOB. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish samaradorligi.....	123
XULOSA	145
FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	149

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MADANIYAT VA
TURIZM VAZIRLIGI
O‘ZBEKISTON DAVLAT SAN’AT VA MADANIYAT
INSTITUTI**

OYBEK DAVLATOV

**TALABALARDA AXBOROT
XAVFSIZLIGINI TA’MINLASH
KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH
TEXNOLOGIYASI**

Monografiya

1715

**Muharrir – Jamalov L.O.
Musahhih – Islomova H.S.
Texnik muharrir – Gulomov A.T.**

«Fan ziyosi» nashriyoti. Litsenziya № 3918

Nashriyot manzili: Toshkent shahar Navoiy ko‘chasi, 30-uy.
E-mail: pachaxanovich@mail.ru. +998933764407.

Bosishga ruxsat etildi: 20.06.2023 yil
Bichimi 60x84 $\frac{1}{16}$. «Times New Roman»
garniturada raqamli bosma usulda chop etildi.
Shartli bosma tabog‘i 11,75. Adadi 100. Buyurtma № 069

“Fan va ta’lim poligraf” MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahri, Do‘rmon yo‘li ko‘chasi, 24-uy.